
SCHAAMTE LOZEN

een protocol voor hulpverlening en interventies

Aart G. Broek

**Leiden
CARILEXIS
2010**

Aart G. Broek

Schaamte lozen; Een protocol voor hulpverlening en interventies

adviesrapport, in opdracht van de gemeente Almere, op verzoek en met ondersteuning van ministerie van Justitie en van ministerie van Wonen Wijken en Integratie

Leiden : Carilexis / www.carilexis.nl

© 2010 - Aart G. Broek / Carilexis * – agbroek@planet.nl

* onderdeel van Klasse! Onderwijs & Opvoeding / Leiderdorp / KvK Rijnland nr. 28111135

© foto omslag: Karianne

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, digitale files, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

INHOUDSOPGAVE

samenvatting - 5

- 1 ten geleide / schaamte lozen - 9
- 2 drieluik / criminogene factoren - 13
- 3 triptiek / patroon voor handelen op maat - 23
- 4 protocol / dozijn richtlijnen - 29
 - 4.1 triptiek als kerndoel van hulpverlening en interventies - 31
 - 4.2 triptiek als kompas - 36
 - 4.3 diagnostiek en indicatiestelling - 38
 - 4.4 buitensluiten en insluiten - 40
 - 4.5 empathie, schuldgevoelens en gewetensvorming - 45
 - 4.6 betrouwbaar - 48
 - 4.7 overdracht van schaamte - 53
 - 4.8 preventie, voegsignalering & zorgmijding - 57
 - 4.9 generiek - 62
 - 4.10 schaamte lozen - 70
 - 4.11 beschamen - 74
 - 4.12 schaamteloos - 80

appendix 1 / contactpersonen en –organisaties - 83

appendix 2 / reikwijdte van schaamte - 85

literatuur - 87

SAMENVATTING / EEN PROTOCOL VOOR HULPVERLENING EN INTERVENTIES

Uit toonaangevend onderzoek zijn drie factoren naar voren gekomen, die van beslissend belang blijken bij het ontstaan van ernstige vormen van gewelddadig crimineel gedrag. Deze factoren zijn integraal onderdeel van het drieluik dat centraal staat in het gedachtegoed dat hier wordt verdedigd. Het betreft de noodzaak om drie algemeen menselijke behoeftes bevredigend vorm en inhoud te geven om dat deviante gedrag te voorkómen, namelijk 'structurele geborgenheid', 'duurzaam toekomstperspectief' en 'evenwichtige emotionaliteit'. Het laatste moet met name begrepen worden als het kanaliseren van 'schaamte-ervaringen', d.w.z. vormen van krenkende afwijzing die zijn en worden opgedaan. Deze triptiek kan een stevige uitvalsbasis voor interventies en hulpverlening vormen, wat hier wordt ingevuld door een dozijn adviezen.

In algemene zin moet het herstel van de gemankeerde staat van de drie velden worden nagestreefd. Dit oogt voor de hand liggend, maar is dit in de praktijk absoluut niet. Behalve als algemeen doel, zal blijken dat de drie velden op zich als 'kompas' kunnen werken in de zo complexe praktijk van hulp, zorg en interventies. Het een en ander impliceert in ieder geval dat schaamte-ervaringen, en de manifestaties ervan, moeten worden onderkend. Die moeten door diagnostiek bij cliënten worden gepreciseerd. In de praktijk zullen allereerst 'geborgenheid' en 'toekomstperspectief' eniger mate invulling dienen te krijgen, alvorens de 'schaamtecomponent' kan worden aangepakt. Wél dient daarmee – mede met behulp van volgende adviezen – voortdurend rekening gehouden te worden. Gedrags- en cognitieve gerichte therapieën kunnen de gemankeerde emotionaliteit bijsturen. Onderkenning van schaamte door cliënten is niet altijd mogelijk of wenselijk, des te belangrijker is het dat het door de hulpverlenende en interveniërende actor wordt gekend.

Interventies en hulpverlening dienen de ervaringen met krenkende uitsluiting nadrukkelijk te beperken. Gegeven de maatschappelijk 'afwijzende' opstelling naar allochtone groepen betekent dit een extra inspanning. Tot de

richtlijnen om schaamtevermijding te werken behoort onder meer: 'geen drempels wegnemen voor de cliënt maar hem/haar drempels leren nemen'. In het algemeen is het van belang zich te realiseren, dat door schaamte aangestuurde cliënten een gebrekkig empathisch handelen kennen. Dit moet consequenties hebben voor de interventies door daar geen beroep op te doen, en geen [non-]justitiële trajecten – Halt, taakstraffen en dergelijke – aan te bieden, die veronderstellen dat 'empathie' kan worden bijgebracht of aangescherpt. Centraal dient te staan een uitgesproken 'directief' en 'betrouwbaar' handelen, dat appelleert op 'egocentrisme'. 'What's in it for me?' is het adagium van de cliënt. Voor het bereiken van potentiële cliënten – ten behoeve van preventie, vroegsignalering en zorgmijding – geldt hetzelfde. Aangezien schaamtebeleving van ouder[s] op kinderen wordt overgedragen dient het (ver)hinderen van deze overdracht een rode draad in gezinscoaching te worden. Dit kan onder meer door de wijze van corrigeren door ouder(s) aan te passen.

Beleid en praktijk die uitsluiting – en zodoende schaamte-ervaringen bij cliënten – trachten te voorkómen, moeten alleen bij aantoonbare noodzaak exclusief inzoomen op etnisch-culturele aangelegenheden. Dit kan grotendeel achterwege blijven, daar een specifieke etniciteit en/of specifieke cultuur zelden de direct *aanleiding* tot problemen van substantiële aard vormt. De *oplossing* van problemen is evenmin noodzakelijkerwijs afhankelijk van een categoriale benadering buiten het reguliere systeem. Landelijke organisaties die een specifieke etniciteit en/of cultuur centraal hebben staan kunnen als belangenorganisaties een gezaghebbende functie verwerven, zoals 'patiëntenverenigingen' dat hebben. De huidige etnisch-culturele versnippering op gemeentelijk niveau – zoals de Antilliaans-Arubaanse 'beraden' te zien geven – werkt echter eerder schaamte in de hand dan dat dit een bijdrage is tot het verminderen ervan.

Hoe zeer de keten aan zorg, hulp en interventies zich ook inspant om niet te beschamen, vormen ervan zijn onvermijdelijk. Wanneer vrouwen emanciperen, bijvoorbeeld, zal dit een 'beschamende' uitwerking op mannen kunnen hebben. In de praktijk dienen keuzes gemaakt te worden. In dezen is de

rechtsstaat zoals deze in Nederland vorm en inhoud krijgt, leidend. Dit brengt onder meer een geïnteresseerde maar selectieve benadering van andere sociale en culturele codes met zich mee. Waar dilemma's dit noodzakelijk maken, moet prioriteit gegeven worden aan de bescherming tegen schaamte-ervaringen van uitvoerders van hulp, zorg en interventies boven de bescherming van cliënten om geen schaamte-ervaringen op te doen.

~

DANKBETUIGING: De bijzondere betrokkenheid van de volgende personen bij het opstellen van dit adviesrapport, op enig moment dan wel voor langere tijd, is alleszins motiverend of revelerend geweest. Hiermee, dat spreekt, is niet gezegd dat zij zich op voorhand ook zouden kunnen vinden in een of meerdere van de adviezen, of de wijze waarop deze tot stand kwamen.

Het onderzoek kon zich ontvouwen door voortvarend handelen van de minister van Justitie, mr. dr. Ernst Hirsch Ballin (CDA), en door de uitnodigende opstelling van de burgemeester van Almere, Annemarie Jorritsma-Lebbink (VVD), en de verantwoordelijk wethouder, Johanna Haanstra (PvdA). Hierbij voegde zich het ministerie van Wonen, Wijken en Integratie, sinds het van start gaan van het onderzoek onder ministeriële bewindvoering van mr. Eberhard van der Laan (PvdA). Van ambtelijke zijde werd dit exploratieve onderzoeksproject meer in het bijzonder ondersteund door mr. Ewald Riks, directeur Projectdirectie Veiligheid begint bij Voorkomen (ministerie van Justitie / ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties), terwijl drs. Chantal Kouwenberg, accountmanager bij deze directie, hieraan aanvankelijk uitvoering gaf, in een later stadium opgevolgd door mr. Cornèl Hassefras. Vanuit het ministerie van WWI werd het onderzoeksproject begeleid door Freek Rademacher. Van de zijde van de gemeente Almere werd het onderzoek op professioneel inspirerende wijze ondersteund door Anita Ekas, Projectleider Jeugd en Veiligheid, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling.

Waardering is meer in het bijzonder op zijn plaats voor de vele mensen die als 'resourceperson' van enigerlei aard, hoofdzakelijk in de gemeente Al-

mere, hun ervaringen en kennis met mij deelden (zie appendix 1). In het voorbereidende stadium van dit exploratieve onderzoek heb ik dankbaar gebruik gemaakt van inzichten, kennis en/of optreden van Alma van Bers (rijksambtenaar), dr. Ilja Bongers (GGz Eindhoven), drs. Jacqueline Bosker (Reclassering Nederland), prof. dr. Frank Bovenkerk (criminoloog, Universiteit Utrecht), Jan Brandenburg (DMO/gemeente Amsterdam), drs. Carlos Erselina (pedagoog), dr. Frank van Gemert (criminoloog, Vrije Universiteit, Amsterdam), dr. Joost van Genabeek (TNO), drs. Glenn O. Helberg (OCaN), Mike Heuves (Radar), Geert Horstmann MSc (gewezen commissaris van politie), drs. Hans van Hulst (antropoloog), dr. Goretti Narain, prof.dr. Chys van Nieuwenhuizen (GGz Eindhoven / Universiteit Tilburg), Isabelle Peper, drs. Eric Roeloff (Radar), prof. dr. Marion van San (criminoloog, Universiteit Utrecht/ Erasmus Universiteit), prof. dr. Dina Siegel (criminoloog, Universiteit Utrecht, Amsterdam), Aukje A. Smit (TNO), drs. Gert Varkevisser (rijksambtenaar), ir. Gilbert Wawoe (gewezen Staatsraad), en Irish Verwey (gewezen regiomanager Reclassering Nederland).

Gedurende het onderzoek heb ik een constructieve opstelling mogen ervaren van Thijs Wartenbergh (de Telegraaf) en Marcel de Vlieger (politiekorps Rotterdam Rijnmond), terwijl enkele mensen op cruciale momenten als ‘vangrails’ dienden, te weten drs. Han Hak (sociaal wetenschapper, gemeente Goude), drs. Yolanda Musson (sociaal wetenschapper, gemeente Almere), drs. James Schrijs (historicus, beleidsadviseur), Monique Schweitz (coördinator Centrum Jong Zaandam), en drs. Jan Kees Quak (econoom, managementadviseur). Drs. Marijke Schweitz, onderwijsdeskundige en sociaal wetenschapper, was er steevast om het onderzoek waar nodig bij te sturen. Enkele malen heb ik een beroep kunnen doen op bereidwillige medewerking van mijn beide dochters, Maryse Broek MSc, sociaal psychologe, en Karianne Broek, kunstzinnig therapeute i.o.

Allen dank voor de consequent kritische opstelling.

1.

TEN GELEIDE / SCHAAMTE LOZEN

'To be shocked at how deeply rejection hurts is to ignore what acceptance involves. We must never allow our suffering to be compounded by suggestions that there is something odd in suffering so deeply. There would be something amiss if we didn't.'

Alain de Botton, *The consolations of philosophy*. Londen, 2000. p.194

Op verzoek van het ministerie van Justitie en met medewerking van het ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie kreeg de gemeente Almere de mogelijkheid om nader te onderzoeken in welke zin er met 'schaamte-ervaringen' van cliënten rekening gehouden zou moeten en kunnen worden in de justitiële en non-justitiële interventie- en hulpverleningstrajecten. Op basis van een specifiek gedachtegoed, dat inmiddels op uiteenlopende wijzen publiekelijk werd gepresenteerd, vond de 'terreinverkenning' plaats.¹ Dit gedachtegoed geeft een gedetailleerde analyse van de 'brandstof' voor gewelddadig en aanverwant ernstig deviant handelen. Deze brandstof betreft *schaamte*, meer in het bijzonder niet-onderkende of zelfs in alle toonaarden ontkende schaamte, zgn. geloochende schaamte. Onder 'schaamte' moet worden verstaan: de diepgewortelde angst voor en de feitelijk ervaringen met ingrijpende vormen van sociaal-emotionele afwijzing, meer in het bijzonder door mensen uit de sociaal-culturele groep waartoe men behoort of wil behoren.

Het schaamt fenomeen is sterk verwaarloosd bij onderzoek naar geweld en andere bedenkelijke vormen van sociaal deviant gedrag. Er is echter alle reden om het als criminogene factor te onderkennen, d.w.z. een factor die in vrij sterke mate als crimineel gewaardeerd gedrag en handelen in de hand werkt. Er is namelijk een betrekkelijk directe lijn te trekken tussen *schaamte* en *agressie* (waaronder vormen van fysiek geweld). Op die lijn staan als het ware 'piketpaaltjes' die het menselijke vermogen tot agressief handelen dwingend aansturen en zodoende tot agressie in uiteenlopende

¹ Voor het bedoelde gedachtegoed, zie meer in het bijzonder Broek 2006, 2007a – 2007d. De afkorting IPEP waarvan aanvankelijk sprake was, is hier niet langer gebruikt, daar deze elders al in gebruik blijkt en dit té nabij om te negeren, i.c. International Police Expertise Platform.

vormen leidt. Voor detaillering van de redenering en voor schaamtemanifestaties, zie appendix 2.

Het gedachtegoed is een uitdagende bijdrage aan de wetenschappelijke, publieke en politieke discussie over 'diversiteit & integratie'. In deze discussie speelt in sterke mate de vraag óf en in welke zin geweld wordt beïnvloed door 'cultuur' dan wel door specifieke cultuurelementen als religie of traditionele familiestructuren. Het gedachtegoed dat hier wordt verdedigd, is een scherpe stellingname *tegen* deze 'culturalisering' van geweld. Het veronderstelde oorzakelijk verband is onhoudbaar. Het gedachtegoed neemt eveneens nadrukkelijk afstand van nog een taaie overtuiging, namelijk dat culturen zich in hun kern zouden laten omschrijven als 'schaamtecultuur' of 'schuldcultuur'. Niets is minder waar, 'schaamte' en 'schuld' zijn eigen aan iedere cultuur.² Beide, sterk ideologisch gestuurde, tendensen zijn onverdedigbaar gebleken en konden derhalve ook niet probleemoplossend zijn.

Beschikbare wetenschappelijke kennis van gewelddadig handelen van een Afro-Curaçaose groep (jonge) mannen en dat van een groep Marokkaanse Nederlanders diende als uitgangspunt voor het gedachtegoed. Voor de terreinverkenning werd de hulpverlening aan de eerstgenoemde groep in de gemeente Almere het oriëntatiepunt. Het zal uit de advisering hierna blijken, dat deze etnisch-culturele begrenzing niet dwingend is voor de interventiepraktijk die de schaamteproblematiek wil kanaliseren. De verklaringsgrond van schaamte als bron voor agressief en ander deviant handelen is als zodanig niet gebonden aan een specifieke sociale laag of etnisch-culturele groep, maar overstijgt juist de sociale en culturele stratificatie. Als algemeen menselijk verschijnsel behoeft de schaamteproblematiek (dan ook) niet, zo wordt verdedigd, op voorhand 'categoriaal' – in etnisch-culturele zin - het hoofd te worden geboden. De advisering die uit de verkenning voortkomt, blijkt dan ook een beduidend grotere reikwijdte te hebben dan aanvankelijk werd verwacht. Daar 'schaamte-ervaringen' hoegenaamd een structureel on-

² In essentiële zin zijn 'schaamtegevoelens' anders dan 'schuldgevoelens'; het onderscheid laat zich als volgt typeren: 'Schaamte is een gevoel waarbij je je voorstelt wat anderen van je zullen denken, terwijl je bij schuldgevoel je voorstelt hoe zeer je een ander benadeeld hebt.' (Swaan, 1996: 96); zie ook Blum 2008, en voor de verwarring in criminologische studies, zie Van der Laan et al. 2008: 58-61, onder verwijzing naar met name Tibbets 2003.

derdeel van de beleving van cliënten is en dwars door de hele keten (op)speelt, biedt dit advies bijgevolg een leidraad voor ontwerp en uitvoering van interventies in algemene zin. In hoofdstuk 3 wordt dit nader toegelicht, terwijl in hoofdstuk 4 het dozijn aan adviezen wordt opgesteld en onderbouwd.

Het gedachtegoed over de '(gewelddadige) reikwijdte van schaamte' is gefundeerd in een breed scala van wetenschappelijk onderzoek, meer in het bijzonder in de (niet-westerse) sociologie, criminologie en (experimentele) psychologie. Ten behoeve van de voorliggende advisering is nadrukkelijk aansluiting gezocht bij het criminologisch onderzoek naar criminogene factoren, waarvan de resultaten een dominante status hebben verworven binnen dat wetenschapsveld. Het volgende hoofdstuk trekt de lijnen tussen toonaangevend onderzoek en het gedachtegoed.

2.

DRIELUIK / CRIMINOGENE FACTOREN

samenvatting: Uit toonaangevend criminologisch onderzoek zijn drie zgn. ‘criminogene factoren’ naar voren gekomen, die van doorslaggevend belang zijn bij het ontstaan van ernstige vormen van gewelddadig crimineel gedrag. Deze factoren blijken integraal onderdeel van het drieluik aan criminogene factoren in het gedachtegoed dat hier wordt voorgestaan: gemankeerde geborgenheid / gemankeerde duurzaamheid in toekomstperspectief / gemankeerde emotionaliteit door opeenstapeling van schaamte-ervaringen. Dit drieluik levert een stevige uitvalsbasis voor interventies en hulpverlening.

Met zijn afscheidsrede als hoogleraar in de criminologie aan de Universiteit Utrecht werd Bovenkerk de boodschapper van een bericht dat uitgesproken nieuwswaardig bleek. Dat nieuwsbericht lag wel al opgeslagen in reeds enige maanden beschikbaar onderzoek, maar haalde met de oratie tal van dagbladen en nieuwsprogramma’s op tv en internet. ‘Ik durf nu,’ zo sprak de criminoloog onder verwijzing naar het rapport *Antilliaanse Rotterdammers 2008*, ‘niet langer te zeggen dat het bij de criminaliteit in etnische groepen uiteraard om een (kleine) minderheid gaat. [...] Zoveel is duidelijk: we hebben hier te maken met een buitengewoon ernstig probleem. Het is ook hardnekkig, want de cijfers tonen geen enkel teken van afname.’ (Bovenkerk 2009: 9-10) In het betreffende rapport is een tabel opgenomen, die aangeeft dat 54,7% van de jongens met een Marokkaanse achtergrond in de leeftijdscategorie van 18–24 jaar ten minste een keer ‘in aanraking is gekomen met de politie op verdenking van een delict’ (De Boom et al. 2008: 40). Voor Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders is dat 40%, voor Turks-Nederlandse jonge mannen is dat 36%, terwijl voor autochtone jonge mannen een percentage van 18,4% werd berekend. Het handelt, zo weet Bovenkerk uit weer andere bron (i.c. CBS 2008), zelden om een eenmalig contact maar ook nog om een bovengemiddeld recidive.

Of deze hoge cijfers de aandacht hadden moeten krijgen, die ze verkregen, is de vraag. Het mag in ieder geval als een wetenschappelijk gefundeerd gegeven worden aangenomen, dat het delinquent en ander meer of minder bedenkelijk deviant handelen in sommige etnische groepen – daarbinnen bovenal van (jonge) mannen – in de Nederlandse samenleving daadwerkelijk hoog is. Verklaringen werden de afgelopen twintig, vijftientwintig jaar door etnografische onderzoekers gezocht in de cultuur van herkomst. Dit ‘culturaliserende’ onderzoek werd overigens ruimschoots gestimuleerd door de Nederlandse overheid (Bovenkerk 2009: 11-2).

Hoewel in principe geen enkele samenleving haar bewoners opvoedt tot delinquenten, werd (en wordt) een strakke lijn getrokken tussen uiteenlopende culturele fenomenen en criminaliteit. Deze oriëntatie op de culturele *roots* zorgde en zorgt voor ‘categoriaal’, d.w.z. etnisch-cultureel specifiek beleid en praktisch handelen van een uitzonderlijk creatief gehalte.³ Van deze etnisch-cultureel ‘categoriale’ projecten, zo betoogt de hoogleraar bij zijn afscheid, ‘hebben [we] eigenlijk nog steeds geen idee of er een of meer bij zitten die werkelijk effectief zijn’. (ibid.: 16) Dit mistige ‘resultaat’ voedt mede de overtuiging dat het exclusieve denken in termen van ‘ethniciteit’ en ‘cultuur’ als oorzaak niet deugt. Het redeneren vanuit een problematische groep naar specifieke elementen uit de cultuur van herkomst – zoals religie, eerwraak, machismo, opvoedingstradities, man~vrouw verhoudingen, krijgermentaliteit – is methodologisch sowieso geen voorbeeldig handelen. Onderzoek neigt er bijgevolg naar om een *self fulfilling prophecy* te worden.

Los hiervan is inmiddels ook wel duidelijk geworden, dat er geen direct lijntje is te trekken tussen leden van een problematische groep en elementen van de cultuur van herkomst. De betreffende personen staan aan zoveel meer ‘culturele’ invloeden bloot dan alleen die van het land van herkomst. Dat land is overigens meer dan eens vooral het land van herkomst van hun *ouders*, of zelfs hun *grootouders*, en niet het land waar zij zelf werden gebo-

³ Met een nauwelijks verhuld cynisme somt Bovenkerk op: ‘De politie stelt buurtregisseurs aan, wrelagenten en zwerfagenten; er komen interculturele bemiddelaars; er worden gesprekken met Marokkaanse ouders georganiseerd; de politie ontwerpt scholings- en banenprojecten, geeft huiswerkclassen en stelt avondklokken in. Er komen eigen-plekprojecten, een nuloverlastproject en hangbussen. Om het Sinterklaasfeest te kunnen vieren worden in Amsterdam Marokkaanse Pieten ingezet om de goedheiligman van Marokkaanse baldadigheid te vrijwaren. [...] [A]n buitenlandse collega’s kan ik deze bewonderenswaardige creativiteit van de politie niet uitleggen.’ (ibid.: 15-6)

ren! Als ieder ander in de Nederlandse samenleving worden de betreffende jonge mannen en vrouwen gevormd door sociale c.q. culturele invloeden van thuis en breder familieverband, de school en andere organisaties als sportverenigingen en bedrijven, de straat/wijk/gemeente, de diverse media – invloeden die meer of minder goed op elkaar zijn afgestemd of juist (heftig) botsen. Dat levert ‘cultureel *hybride* mensen’ op. Zo bezien mag gesteld worden dat de oorzaak van het deviante gedrag, waaronder agressie en geweld, het niveau van het cultureelspecifieke te boven gaat, daar er zo’n uitgesproken heterogene sociaal-culturele beïnvloeding plaatsvindt.

Naar de mening van Bovenkerk zijn er echter twee factoren ‘die het niveau van het cultureelspecifieke te boven gaan’ en feitelijk de bron van alle kwaad vormen. Hiermee komen we bij een nieuwswaardig bericht, dat de voorpagina’s had mogen halen maar niet bereikte, ook al behoeft het aanvullende kanttekeningen. ‘Het gaat in alle gevallen,’ zo vervolgt Bovenkerk zijn relaas, ‘om groepen die zich in de laagste sociaaleconomische positie bevinden. Dit is te beschouwen als noodzakelijke voorwaarde voor een hoge criminaliteit per groep. Maar de criminaliteit van jongeren schiet pas echt uit wanneer ook is voldaan aan de voldoende voorwaarde: het ontbreken van sociale controle. Die controle is van belang zowel op het niveau van de etnische groep als geheel als binnen het gezin.’ (ibid.: 17) Het onderkennen van criminogene factoren als deze twee is van belang, daar eerst dán aan oplossingen gewerkt kan worden. In beeldspraak: niet hoeveel mensen er ziek zijn maar wát in potentie het medicijn is, heeft nieuwswaarde of zou dat moeten hebben, in ieder geval voor de kwaliteitsmedia .

Zo geredeneerd zijn deze twee factoren echter toch vooral net zo kenmerkend voor de betreffende leden uit bepaalde etnische groepen als het criminele handelen dat werd geconstateerd. Onder Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders bevindt zich blijkbaar een hoge concentratie aan ‘hybride’ mensen die de inwerking van allerhande invloeden niet op regulier acceptabele wijze weet te stroomlijnen. ‘Ik keer mij,’ zo roept Bovenkerk (2009: 28) strijdvaardig, ‘in ieder geval tegen de welhaast onweerstaanbare Nederlandse neiging om de misdaad in de multiculturele samenleving te herleiden tot een etnisch of cultureel probleem.’ Ook al wil hij dit niet, Bovenkerk blijft

toch de etnografische onderzoeker die specifieke sociale fenomenen koppelt aan deviant gedrag. Nu zijn het geen bijzondere fenomenen meer uit het thuisland (dan spreken etnografen over 'culturele' componenten), maar problematische aangelegenheden in Nederland zelf (wat 'sociale' componenten oplevert).

Sommige leden van de Marokkaanse en Antilliaanse groepen zijn blijkbaar beter uitgerust dan anderen om in de Nederlandse samenleving de sociaaleconomische achterstand om te zetten in welvaart en welzijn, en om de sociale cohesie en controle in lijn te houden of te brengen met vereiste codes. Dit laat zich ook in algemene zin formuleren. Sommige etnische groepen zijn, *grosso modo*, blijkbaar beter uitgerust dan andere etnische groepen om in de Nederlandse samenleving de sociaaleconomische achterstand om te zetten in welvaart en welzijn, en om de sociale cohesie en controle in lijn te houden of te brengen met vereiste codes. Het zou uiterst merkwaardig zijn, indien sociale en culturele factoren *geen* invloed hebben op het welslagen van mensen in de samenleving: ieder mens is er tenslotte een te midden van vele anderen. Niemand is een eiland op zich of leeft als een Robinson Crusoe op een eiland. Het zou dan ook alleszins opmerkelijk zijn wanneer de verklaring van de mate en de wijze van succesvol handelen van (leden van) diverse groepen geen sociale en culturele componenten kenden. Kortom, 'armoede' en 'gemankeerde sociale controle' zijn niet per definitie zaken die cultuur en etniciteit 'overstijgen'. Mensen zijn sociale wezens, en functioneren in een sociale en culturele context van een of meerdere groepen. Dit kan niet anders dan van invloed zijn op hun handelen en hun gedrag.

We moeten dan ook nog enkele stappen zetten om bij de 'cultuuroverstijgende' elementen uit te komen, d.w.z. bij algemeen menselijke factoren. Voor het kanaliseren van problematisch gedrag en handelen is stellig van belang te weten welke van de talrijke sociaal-culturele manifestaties 'heilzaam' zijn dan wel juist 'averechts' uitpakken voor een regulier acceptabele levensloop in Nederland. In welke zin en waarop werkt dit heilzaam of juist averechts? Naar de overtuiging van Bovenkerk (2009: 24), zich baserend op omvangrijk onderzoek, zijn, zoals gezegd, de ongunstige (i.c. criminogene)

factoren een bestaan in een uiterst zwakke sociaaleconomische positie en, ten tweede, een dergelijk bestaan binnen een uiterst gebrekkig netwerk van sociale controle. Waarom hebben deze componenten zo'n buitengewoon ongunstige uitwerking? Dit blijft in het midden. Dat is spijtig, daar de 'armoede' en de 'controle' in het licht van wat de standaard in het 'land van herkomst' is, sterk gerelativeerd moet worden. In de context van het nieuwe vaderland – Nederland dus – zal er sprake zijn van 'armoede' en een 'gemankeerde controle', maar in de context van het thuisland ligt dat dikwijls toch anders. Van 'schrijnende' armoede is ook in Nederland niet zo gauw sprake. De vraag blijft dan ook: vanwaar de uitwerking in agressie en andere crimineel gedrag?

Een oratie zal mogelijk niet de aangewezen gelegenheid zijn om meer nuances aan te brengen. Hoewel een verwijzing dat zou hebben opgelost, moet ook geconstateerd worden dat criminologen en andere sociale wetenschappers soms in onvoldoende mate doorvragen. Meer in het bijzonder verzuimen de onderzoekers om de 'emotionele' component van mensen en van hun handelen expliciet en integraal in hun onderzoek te betrekken. Criminologen miskennen, evenals vele andere sociologen, vooralsnog dikwijls de verklarende kracht van emoties. Dit mankement vulde bijgevolg recentelijk een speciaalnummer van het tijdschrift *Sociologie* (Boersema et al. 2009), dat dan ook nadrukkelijk een ommezwaai in dezen bepleitte.

De criminologie heeft zich de afgelopen decennia wel volop bezig gehouden met de 'sociogenese' van delinquent gedrag, maar in dezen de 'psychogenese' verwaarloosd.⁴ Er is volop aandacht voor de sociaal-culturele context van waaruit delinquent en ander deviant handelen is ontstaan, maar voor het 'emotionele huishouden' van de betreffende (jonge) mannen en

⁴ Enigszins merkwaardig is dit wel, daar in Nederland (en daarbuiten) de zgn. 'figuratiesociologie' – gebaseerd op het werk van Norbert Elias – deze tweepoot van socio- en psychogenese consequent meeneemt. Emoties zijn voor de figuratiesociologen niet alleen maar intern psychische processen, maar (veranderingen in) emoties worden consequent gerelateerd aan veranderingen in iemands positie te midden van anderen, aan de wijze waarop mensen met elkaar omgaan, aan verschuivingen in machtsverhoudingen. Deze 'school' kent ook prominente vertegenwoordigers (onder andere in de hoogleraren Goudsblom en De Swaan), maar is mogelijk te weinig 'empirisch' georiënteerd (geweest) om in de hedendaagse criminologie ruimschoots meegenomen te worden. Doorslaggevend lijkt echter geweest dat de figuratiesociologie juist algemene regelmatigigheden tracht te vinden en zich zodoende sterk verzet tegen culturaliserende verklaringen.

Ook al oriënteerde de figuratiesociologie zich (aanvankelijk) niet op moderne ontwikkelingen in de psychologie en sociobiologie, voor het hier verdedigde gedachtegoed is dit wetenschappelijke paradigma van Elias c.s. van doorslaggevend belang geweest – zie Broek 2007[b].

vrouwen (*binnen* die sociaal-culturele context) is beduidend minder aandacht opgebracht. Dan zal het ook niet lukken om afdoende te verklaren waarom het deviante, al dan niet criminele, gedrag zich juist voordoet in een gemankeerde sociaaleconomische situatie en een gemankeerde sociale omgeving. Blijven we aldus in gebreke dan komt het vinden van adequate oplossingen ook niet binnen handbereik.

De psychogenese neemt binnen de criminologie vooralsnog niet een vanzelfsprekende plaats in, maar is – in andere wetenschappelijke velden – zeker niet geheel en al verwaarloosd. Er is inmiddels wél de nodige aandacht voor de emotionele component van crimineel gedrag opgebracht. Dát illustreert een grondige WODC inventarisatie van wat er aan kennis beschikbaar is over oorzaken van het ongewenst handelen en over de (effectiviteit van) interventies om dergelijk handelen te voorkomen. In dit *Het kennisfundament* (Brons, Hilhorst en Willemsen [red.], 2008) komen we, dat spreekt, niet alleen een nadere detaillering van de ook door Bovenkerk genoemde sociaal-culturele fenomenen tegen. Het rapport bespreekt eveneens twee essentiële aspecten van het menselijk emotioneel huishouden, die de kans op delinquent gedrag zeer tastbaar vergroten: gebrek aan empathie (gekoppeld aan ‘geweten[svorming]’) en gebrek aan binding (met emotionele deelelementen als ‘hechting’, ‘toewijding’, en ‘betrokkenheid’).⁵

Het zijn in principe aan elkaar gerelateerde grootheden. Een *constructieve* ontwikkeling van kind tot volwassene zal in een koesterende omgeving moeten plaatsvinden en zorgt bijgevolg voor een volwassene die zich ‘geborgen’ weet (geen bijzondere hechtingsproblemen kent) en zodoende gewetensvol kan handelen (empathie heeft ontwikkeld, schuldgevoelens kent). Hier is ook de koppeling naar de eerder genoemde sociaal-culturele componenten te maken. Een ‘koesterende’ omgeving behoeft een ‘sociaaleconomische positie’ die als toereikend en veilig wordt ervaren in de samenleving waarin men leeft, in het heden en met uitzicht op enige continuïteit. Dat echter niet alleen, een dergelijke omgeving vereist evenzeer sociale coherentie in de

⁵ Zie de bijdragen van De Ruiter en Van Oorsouw, en van De Ruiter en Hillege aan Brons, Hilhorst en Willemsen [red.], 2008; aandacht voor deze componenten ontbreekt niet bij Bovenkerk (2009: 27-8), maar dan als gedragsmanifestaties waar we vooralsnog niet goed raad mee weten.

groep waartoe men behoort, d.w.z. onderlinge sturing, controle, maar ook erkenning, waardering, bewondering. De 'controle' waarover Bovenkerk spreekt, functioneert altijd eerst naar behoren in een groter geheel van relationele kenmerken, zoals voornoemde bijdragen aan het *Kennisfundament* ook benadrukken. *Kortom, wanneer we de 'emotionele' componenten onderkennen dan zorgen de sociaaleconomische situatie en de sociale controle voor structurele geborgenheid én een zekere duurzaamheid in toekomstperspectief.*⁶

Wanneer leden van een samenlevingsgroep niet in een dergelijke 'geborgenheid' en 'duurzaamheid' opgroeien en leven, is er feitelijk sprake van alleszins krenkende sociaal-emotionele 'uitsluiting' van deze groepsleden uit het grotere samenlevingsverband waartoe zij behoren. In emotionele zin is dit te herkennen als het (langdurig) opdoen van *schaamte*-ervaringen. Hier van zijn – zeker bij een opeenstapeling van dergelijke ervaringen - reguliere gedragsmanifestaties onder meer: een gebrek aan empathie, wantrouwen, opportunisme, angst voor nieuwe schaamte-ervaringen, loochening van uitsluiting, agressie en andere hechtingsproblemen; zie appendix 2.⁷

Samenvattend, het op elkaar 'aansluiten' van beschikbaar onderzoek levert goed zicht op de criminogene factoren op, die er bovenal toe doen. Die aansluiting behelst niet zozeer het naast elkaar plaatsen van die factoren, maar onderkennen dat ze in elkaar grijpen en onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn - ook al zijn ze wel te 'onderscheiden'.

⁶ Het omvangrijke onderzoek van Van Noije en Wittebrood naar de 'veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid' komt, waar gegevens beschikbaar zijn, tot conclusies in lijn met deze constatering; zie Van Noije en Wittebrood 2008: 174-5, 99-112).

⁷ De studie *De terreur van schaamte* (Broek 2007) gaat gedetailleerder in op gedragsmanifestaties waarvan schaamte de voedingsbodem is, meer in het bijzonder niet-onderkende of zelfs in alle toonaarden ontkende schaamte: zgn. geloochende schaamte. Andersson Toussaint (2009) geeft vele concrete voorbeelden van dergelijke 'schaamtemanifestaties' onder Marokkaanse Nederlanders in Amsterdam. Niet minder tastbaar zijn Distelbrink en Pels (2008) over Afro-Curaçaose Nederlanders in hun 'aanvulling' op Brons, Hilhorst en Willemsen [red.], 2008. Ook het recent uitgevoerde onderzoek van Bongers en Van Nieuwenhuizen (2009) wijst op de noodzaak voor de betreffende jonge mannen van het vinden van aansluiting in de samenleving, betere toekomstverwachtingen, en een positiever gevoel van eigenwaarde. Recentelijk werden schaamtemanifestaties ook nadrukkelijk verwerkt in de roman *Vast*, die leden uit de hier besproken doelgroep tot belangrijkste (voor behandeling opgesloten) 'personages' heeft genomen, zie Anbeek 2009.

Tal van recente publicaties zoomen in op de absolute noodzaak van '(duurzame) geborgenheid' dan wel de consequenties van het ontbreken ervan, waaronder de bestselling auteur Gladwell (2008: 3-11), het proefschrift van Pass (2009), publicaties in het NWO onderzoeksprogramma 'sociale cohesie', waaronder Evenblij (2007), de bestrijding van sociale uitsluiting als politiek issue, onderbouwd door SCP onderzoek van Jehoel-Gijsbers (2004).

De sociaal-culturele en emotionele componenten die van doorslaggevend belang zijn bij (recidive van) delinquent en ander ernstig deviant gedrag, zijn dan ook in algemene zin met het volgende drieluik samen te vatten.

Het betreffende lid van een sociale groep

- weet zich niet op regulier acceptabele wijze geborgen in het heden (er is sprake van een gemankeerde *sense of belonging*);
- ontbreekt het aan een *duurzaam* toekomstperspectief;
- kent (zodoende) een gemankeerd emotioneel huishouden daar het getekend is door ervaringen van afwijzende krenking, zgn. schaamte-ervaringen.

Het moet onderkend worden dat dit drieluik van 'criminogene factoren' zich onder een verhoudingsgewijs omvangrijk aantal Marokkaanse en Afro-Curaçose Nederlanders voordoen en zodoende voor ernstige problemen zorgen. In combinatie stuurt dit drietal allerhande bedenkelijke vormen van agressie dwingend aan, en leidt meer in het bijzonder tot extreem fysiek geweld. Korter dan met deze woorden is het mechanisme niet samen te vatten: *if you can't join them, beat them*.⁸ Dergelijk handelen laat zich niet verklaren zonder de emotionele component mee te nemen die in de sociaal-culturele deelaspecten doorwerken.

Hoezeer deze drie criminogene factoren zich ook mogen voordoen in bepaalde subgroepen, achter deze factoren gaat een drietal uiterst essentiële deelaspecten van algemeen menselijke aard verscholen. Dáár ligt het cultuuroverstijgende veld dat het mogelijk maakt de problematiek op enige af-

⁸ Deze wrange variant op de gevleugelde woorden: 'if you can't beat them, join them' wordt door onmiskenbare onderzoeksresultaten onderbouwd, zie: Twenge, et al., 2001, alsmede bijdragen aan Williams, Forgas en Von Hippel (red.), 2005. Het 'them' moet in onderhavige gevallen niet op voorhand en exclusief als de bredere Nederlandse samenleving worden gelezen, maar zeker ook als de eigen sociaal-culturele groep waarbinnen de betreffende delinquenten geen gewaardeerde plek wisten c.q. weten te verwerven. Afwijzing vindt allereerst plaats in het eigen etnische, sociaal-culturele segment van de samenleving, en daarop richt zich evenzeer de agressie (zie Korf en Bovenkerk 2007).

Het schaamtefenomeen mag verwaarloosd zijn bij onderzoek naar geweld en andere vormen van laakbaar deviant gedrag, het heeft zeker niet geheel en al ontbroken; zie onder meer Baumeister (1999), Buikhuisen (1985), Gilligan (1997) en Athens (1992).

stand van specifieke etnische groepen te bekijken, én dat als uitgangspunt zou moeten dienen voor een leidraad van interventies en hulpverlening.

Hierover nader in het volgende hoofdstuk 3.

3.

TRIPTIEK /

PATROON VOOR HANDELEN OP MAAT

De wetenschap heeft inmiddels de cruciale rol van de drie criminogene factoren stevig genoeg onderbouwd om bepaalde vervolgstappen te zetten. Het ligt voor de hand te verlangen dat dit drietal criminogene factoren tot uitgangspunt wordt genomen bij interventies. Het drietal mag nog discussie oproepen en kan, dat spreekt, altijd nog aanvullend onderzoek gebruiken, als zodanig wordt het algemeen onderschreven dat (kennis over de) criminogene factoren het uitgangspunt voor interventies zouden moeten zijn.⁹ Op die *oplossende* kant komt in dit adviesrapport het accent te liggen. De drie criminogene factoren brengen drie ‘piketpaaltjes’ voort, die als strakke richtlijn moeten en kunnen dienen voor het voorkómen van (herhaald) gewelddadig en ander ernstig deviant gedrag. Deze triptiek vormt op zich de cultuur-overstijgende elementen die de problematiek op enige afstand plaatsen van specifieke etnisch-culturele groepen: de drie ‘panelen’ betreffen feitelijk algemeen menselijke behoeftes. De triptiek zou als het ware de maatregelen die genomen dienen te worden, ‘als van zelf’ moeten genereren.¹⁰

Op zich - zo mag hier wel worden benadrukt - is de mate waarin het ‘schaamtegedachtegoed’ veronderstellingen heeft uitgewerkt en de te verwachten consequenties hier in detail worden uitgewerkt, betrekkelijk uitzonderlijk, daar dit lang niet altijd in de praktijk en het beleid wordt waargemaakt.¹¹

Gegeven het drielুক aan criminogene factoren zou probleemoplossend interveniëren met en voor de betreffende cliënten de volgende triptiek moeten realiseren:

⁹ Zie onder anderen Deković en Asscher (2008: 92), en Tigges et al., 2005: 33ff.

¹⁰ Uit onderzoek dat aan het ‘schaamtegedachtegoed’ ten grondslag ligt en uit tal van ander gezaghebbend onderzoek (waarover voorgaand hoofdstuk) blijkt dat de veronderstellingen alleszins aannemelijk zijn, de ‘triptiek’ blijft echter ook tentatieve elementen bevatten. Meer in het bijzonder hebben de adviezen – hoofdstuk 4 - een tentatief karakter zolang ze niet elk op zich en in combinatie in de praktijk tot uitvoering zijn gebracht en getoetst.

¹¹ Zo constateren bij herhaling Van Noije en Wittebrood (2008: 55, 180, 190) in hun studie naar de veronderstellingen en uitwerking van vigerend beleid en handelen.

- *een regulier acceptabele geborgenheid in het heden: een herstelde sense of belonging;*
- *een duurzaam toekomstperspectief;*
- *een evenwichtige emotionaliteit, i.c. het stroomlijnen van het gemankeerde, door schaamte aangestuurde emotionele huishouden dat in het verleden werd opgelopen.*

Wanneer wij deze triptiek als een noodzaak postuleren, dan ontstaat de mogelijkheid om een gemeente aanbevelingen te doen voor het optimaliseren van de interventiepraktijk die zij - in samenwerking met tal van organisaties en bedrijven – realiseert. Die handreikingen laten zich niet zonder meer aflezen uit – op gemeentelijk of Rijksniveau geproduceerde - papieren werkelijkheid van rapporten, verslagen, advies- en beleidsnota's, organogrammen en dergelijke. Dat zijn soms handzame bronnen gebleken. Er zijn er meer. Het vigerende debat en de scherpste tegenstellingen op het terrein van 'diversiteit & integratie' kunnen alleszins helder voor het voetlicht komen op discussiedagen of -avonden georganiseerd door Nicis, Forum, OCaN, De Roode Hoed, en andere instellingen die de vinger stevig aan de pols houden. Dit debat wordt ook volop gevoerd in de dag- en weekbladen, en via andere media. Onmisbaar is niet minder - dat moet het voorgaande hoofdstuk ook duidelijk hebben gemaakt - het wetenschappelijk onderzoek dat op de verschillende terreinen werd en wordt verricht. Op deze uiteenlopende bronnen baseren wij eveneens onze adviezen.

Het is echter bovenal de praktijk van alledag die tastbaar maakt in welke zin de drie poten van de triptiek op enigerlei wijze worden meegenomen of juist veronachtzaamd. Voor deze terreinverkenning is geen gestandaardiseerde (quick)scanmethodiek voor handen. Die praktijk van de gemeente Almere werd ik ingeleid door tal van individuele 'resourcepersonen' en enkele 'resourcegroepen', door deelname als (actieve) participant of (afstandelijke) observator van voorlichtings- en discussiesessies, overleggen en vergaderingen van uiteenlopende aard, en casusbesprekingen in het Veiligheidshuis.¹² Met name de gesprekken met de uiteenlopende actoren in het brede veld van interventies, onderwijs, zorg en hulpverlening werkten zeer

¹² Voor de betreffende personen en organisaties, zie appendix 1.

verhelderend, mede daar een deel van deze ‘informanten’ eerst waren geïnformeerd over het gedachtegoed. Met die kennis werd het mogelijk ‘mee te kijken’ naar de eigen organisatie ten behoeve van de adviezen. Als zodanig is deze wijze van exploratief (veld)onderzoek doen, de benaming van ‘actie-onderzoek’ mee te geven.

De adviezen zijn echter losgekoppeld van het handelen van (personen in) de concrete organisaties van en in de gemeente – al kan een voorbeeld ter illustratie ontleend zijn aan een specifieke situatie of organisatie. De adviezen zijn in principe van algemene aard en zouden, eenmaal als accuraat en bruikbaar onderkend, nader vorm en inhoud kunnen krijgen ‘op maat’ voor specifieke (afdelingen van) organisaties in het wijdse veld. Het bleek namelijk al snel, dat de adviezen op zich niet exclusief betrekking hebben op een of enkele specifieke organisaties, maar een zekere geldigheid hebben voor tal van organisaties en in het grotere geheel, en dit niet alleen in Almere maar feitelijk ook in andere gemeenten of op landelijk niveau. Dit stuurde de ‘veralgemenisering’ aan.¹³ *Kortom, het is zinvoller gebleken om ons te concentreren op het ontwerpen van een algemeen ‘werkpatroon’, waarna daar ‘op maat’ vorm en inhoud aan gegeven kan worden – in beeldspraak: als ‘maatkleding’ naar een ‘patroon’. Als zodanig levert dit een ‘protocol’ voor hulpverlening, zorg en interventies op.* Dit impliceert overigens niet dat het altijd eenvoudig zal zijn om zich de kleding aan te meten overeenkomstig de lijnen van het patroon. Enkele adviezen zijn betrekkelijk eenvoudig om te zetten in concreet handelen van mensen in organisaties. Anderzijds vereist, in het uiterste geval, de praktische uitvoering van een advies feitelijk wijzigingen van wettelijke aard en zodoende de uitbouw van een politieke dialoog, en is bijgevolg ingrijpender.

De nadruk ligt echter op adviezen die in principe - een voor een en/of stap voor stap - te realiseren zijn zonder dat er een beleidsmatige en/of organisatorische aardverschuiving behoeft plaats te vinden. In de praktijk zal een ‘accentverschuiving’ al het nodige in gunstige zin kunnen bijstellen, daar – zo is het streven geweest – kan worden aangesloten bij datgene wat wél al

¹³ Het expliciet verbinden aan beleidsrapporten of -voornemens – b.v. zoals neergelegd door de Taskforce Antilliaanse Nederlanders (2008) – is bijgevolg ook geen streven geweest.

gebeurt in lijn met de adviezen. Hier wordt dan ook niet gepleit voor het omgooien van het roer, maar om de ingezette koers grotendeels te blijven volgen en daarbij, dat spreekt, wél overeenkomstig de aangereikte lijnen *bij te sturen*.

Hoewel de andere twee componenten stellig niet ontbreken, hebben wij ons ten behoeve van de huidige advisering meer in het bijzonder laten leiden door de derde component van het gebruikte gedachtegoed: de schaamte-ervaringen van de cliënten. De samenplaatsing van de drie criminogene factoren is zeker nog niet zonder meer vanzelfsprekend, maar een opmerkelijk aandachtspunt is toch vooral de (individuele geschiedenis aan) schaamte-ervaringen als 'criminogene factor'. Dit punt bedoelde dan ook centraal te staan in de terreinverkenning. In 'geconcentreerde' vorm zorgt de driepoot voor een agressief resultaat, maar 'schaamte' is als structureel element in het emotionele huishouden van cliënten te postuleren. Dit manifesteert zich niet per definitie tezamen met de andere twee (criminogene) factoren en ook niet steevast in ernstige vorm, maar is ongetwijfeld krachtig genoeg als 'moderator' om het succes van de hulp aan te sturen. Als zodanig, ook in 'mildere' vorm, is het alleszins zinvol om er rekening mee te houden. Dat hebben we gedaan. Uitvalsbasis is echter de triptiek: structurele geborgenheid – duurzaam toekomstperspectief – evenwichtige emotionaliteit. Die genereert 'het dozijn aan richtlijnen' ten behoeve van verder ontwerp en uitvoering van hulpverlening en interventies, wat – gegeven de reikwijdte en coherentie – wel een protocol mag worden genoemd.

Het spreekt dat de terreinverkenning ook gemankeerde aangelegenheden in beeld bracht, die meer of minder nadrukkelijk al aandacht verkrijgen en onderwerp van verbeteringstrajecten zijn of weldra worden. Op enkele uitzonderingen na - daar die op bijzondere wijze gekoppeld blijken aan de schaamteproblematiek -, wordt hier aan deze algemeen onderkende hindernissen geen aandacht besteedt. In dezen moet gedacht worden aan zaken als de volgende. In het licht van de ernst van sommige casussen neemt de invulling van bepaalde voorzieningen teveel tijd of zijn sowieso ontoereikend. Bepaalde wachtlijsten zijn niet alleen bezwaarlijk voor de cliënten maar verzwa-

ren de taakuitvoering van de hulpverlening aanzienlijk. Soms is er aantoonbaar sprake van matige professionaliteit in enigerlei zin bij medewerkers en management. Ook de bereidheid tot samenwerking is bij sommige instellingen dan wel sommige medewerkers van instelling vooralsnog te beperkt. Het zo vroeg mogelijk signaleren van (potentiële) problemen van onder meer psychoneurologische aard loopt tegen praktische hindernissen op eerder dan tegen beperkingen in kennis. Sommige criteria van hulpverlening, zoals leeftijdsgrenzen en behandelingsduur, (ver)hinderen probleemoplossend interveniëren. Kennis van mogelijkheden en beperkingen van de taken van de vele organisaties in het veld is niet altijd toereikend en speelt hulpverlenende actoren parten en heeft onvermijdelijk consequenties voor cliënten. Ook kennen sommige procedures nog steeds een zekere 'stroperigheid' die alleszins remmend werkt. De belasting van medewerkers is hier en daar dusdanig groot dat de professionele uitvoering onder druk komt te staan. Het strikt handhaven van de leerplicht en het zorgen voor stageplekken voor alle leerlingen vereisen meer inspanningen – tekortkomingen in dezen maakt hulpverlening ten dele tot een dweilen met de kraan open. De contacten met hulpverleningsinstanties buiten Nederland, bijvoorbeeld op Curaçao, vereisen verbetering. Het afstemmen op 'intakes' van verschillende hulpverlenende actoren is urgent. Het heeft op geen enkel moment in de bedoeling gelegen deze zaken in de advisering te betrekken, daar ze al (volop) onderwerp van aandacht zijn en stellig in algemene zin van belang zijn voor de uitvoering van zorg, hulp, onderwijs en interventies. Ze bleven dan ook buiten het volgende hoofdstuk 4, al kan er hier en daar nog wel naar worden verwezen als er een aanvulling vanuit het gedachtegoed is te geven. Daarenboven zullen de nodige van deze aangelegenheden zeker zijn geholpen met het in acht nemen van adviezen die hierna worden geformuleerd.

4.

PROTOCOL /

DOZIJN AAN RICHTLIJNEN

- 1 – [31]

triptiek als kerndoel van hulpverlening en interventies /

waarmaken: a] geborgenheid in heden

b] duurzaam toekomstperspectief – c] evenwichtige emotionaliteit

- 2 – [36]

triptiek als kompas /

houvast voor hulpverlening en interventie: voor beide partijen

- 3 – [38]

diagnostiek en indicatiestelling /

onderkennen en kennen van schaamte en schaamtemanifestaties

- 4 – [40]

buitensluiten en insluiten /

buitensluiten uitsluiten en uitsluitend insluiten

- 5 – [45]

empathie, schuldgevoelens en gewetensvorming /

idealen van herstellend inzicht opruimen

- 6 – [48]

betrouwbaar /

weten wanneer wat de interventie de cliënt oplevert

- 7 – [53]

overdracht van schaamte /

coaching: de erfenis verwerpen

- 8 – [57]

preventie, vroegsignalering & zorgmijding /

koester het 'schaamtevolle' egocentrisme

- 9 – [62]

generiek /

etnisch-cultureel specifiek geeft geen pas

- 10 – [70]

schaamte lozen /

van 'geloochende' naar 'onderkende' schaamte (?)

- 11 – [74]

beschamen /

onafwendbaar en gerechtvaardigd als bijwerking

- 12 – [80]

schaamteloos /

beschamen is geen recht van cliënt

- 1 -

**triptiek: kerndoel van hulpverlening en interventies /
waarmaken: a] geborgenheid in heden – b] duurzaam toekomstperspectief
– c] evenwichtige emotionaliteit**

Redenerend vanuit het gedachtegoed dat hier als uitgangspunt dient, zouden in het bijzonder voor en met daders van ‘expressieve delicten’ – de buitensporige, door emoties aangestuurde geweldsdelicten – de drie aandachtsvelden concreet invulling moeten te krijgen. Het zijn deze drie ‘panelen’ die in verwrongen staat als criminogene factoren functioneren. In de praktijk van de hulpverlening, dwars door de hele justitiële en non-justitiële keten heen, wordt de realisatie van de triptiek echter vooralsnog niet zonder meer als bereikbaar doel bestempeld. Het is stellig een aanzienlijke inspanning voor alle partijen om dit doel te realiseren. Een nadere ontleding van de praktijk toont echter al spoedig aan dat de nadruk wel heel sterk ligt op het herstel van ‘hedendaagse (materiële) geborgenheid’ (woning, inboedel, uitkering, voedselbank, schuldsanering, e.d.), terwijl problemen van het ‘emotionele huishouden’ worden gekanaliseerd door (gedrags)therapeutisch handelen dat geen of in bijzonder beperkte mate aandacht besteedt aan de schaamteproblematiek (waarover ook onder de punten 3 en 10). Aan een ‘duurzaam toekomstperspectief’ wordt hoofdzakelijk invulling gegeven door middel van het scheppen van ‘randvoorwaarden’ – in beeldspraak, de cliënten leren doorgaans wel vissen maar krijgen geen ‘stekkie om te vissen’.¹⁴ De ‘arbeidsre-integratietrajecten’ die worden aangeboden hebben soms een alleszins bewonderenswaardig karakter en voorzien in bijzondere gevallen zelfs in werk voor enkele jaren. De duurzaamheid wordt echter niet aangeboden, die feitelijk nodig is om dat paneel van de triptiek inhoud te geven en zodoende een criminogene factor te slechten. Na een meer of minder kort-

¹⁴ In het onderzoek naar de ‘veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid’ van Van Noije en Wittebrood (2008: 183) wordt nadrukkelijk gewezen op het belang van krachtdadige invulling van dit paneel uit de triptiek: ‘Naast behandeling, is het belangrijk dat gedetineerden gefaseerd worden gere-integreerd en – eenmaal terug in de samenleving – nazorg door toezicht én begeleiding krijgen. Re-integratieprogramma’s gericht op het bieden van een stabiele maatschappelijke toekomst (onder meer betaald werk en een woning) mogen worden aangemerkt als veelbelovend om de recidive terug te dringen.’ In de Engelstalige samenvatting van hun omvangrijke studie wordt het helder onderstreept: ‘If a prison sentence is chosen, it is better for it to be of sufficient length to enable the offender to pass through a resocialisation programme, provided such a programme is effective. [...] Where the punishments merely restrict freedom of movement and there is no resocialisation or support, the risk of recidivism is considerable.’ (ibid.: 196-7). Dán is de ex-gedeteneerde namelijk een schaamte-ervaring rijker.

stondige periode van werk in het kader van een re-integratietraject – meestal weggezet als het opdoen van ‘werkervaring’ -, is het wegvallen ervan voor de cliënt niets anders dan weer een schaamte-ervaring.¹⁵ Als zodanig versterkt het traject dan de problematiek in plaats van het te verlichten.

In absolute zin realiseert alleen het huidige systeem van sociale werkvoorziening wat hier wordt bepleit als overkoepelend doel van hulpverlening. Binnen de organisaties van sociale werkvoorziening wordt – meestal in samenwerking met enkele andere organisaties - voor de cliënten (betekenisvol ‘medewerkers’ geheten) tastbare vormen van geborgenheid gegarandeerd, wordt evenzeer een duurzaamheid in toekomstperspectief gegarandeerd, en is er voortdurend professionele hulp bij het stroomlijnen van de emotionele, mentale en/of fysieke mankementen van deze medewerkers. In nog twee – belangwekkende - opzichten verschilt de hulpverlening aan mensen in de sociale werkvoorziening met die aan delinquente cliënten. Voor die medewerkers van de sociale werkvoorziening is een substantiële jaarlijkse Rijksbijdrage beschikbaar (ca. € 22.500 p.p.). Het merendeel van de organisaties krijgt daarenboven jaarlijks gemeentelijke bijdragen om de taakuitvoering te kunnen volhouden. Bovendien is de uitvoering van de betreffende wet in de eerste en laatste plaats een gemeentelijke taak (inclusief ‘boetes’ bij nalatigheid), d.w.z. de gemeente dient passend werk bij de medewerker ‘met een lastig lijf’ te vinden. Vooral dit is een ingrijpend verschil: de verantwoordelijkheid ligt in de sociale werkvoorziening in beperkte mate bij de cliënt (medewerker).

In deze *vijf* essentiële opzichten verschilt de hulpverlening aan de delinquente cliënten waarover wij het hier hebben, waardoor deze hulpverlening ook niet de mogelijkheden heeft om zonder meer invulling te geven aan ‘geborgenheid’, ‘duurzaamheid’ en ‘stroomlijnen van emotionele mankementen’. In de jaren rond de afgelopen millenniumwisseling werden aan de organisa-

¹⁵ Een voorbeeld in dezen is dat ná een veeleisend Glen Millstraject de jonge mannen wel, bij wijze van spreken, hebben leren vissen, maar dat er voor hen geen plaats is op de steiger aan de vijver om vanaf te vissen: de arbeidsmarkt blijft dikwijls gesloten terwijl hun vaardigheden en verwachtingen in dezen alleen maar zijn aangescherpt. De beschaming slaat dan dubbelhard terug en vertaalt zich onvermijdelijk in (fataal) hardhandige recidive. De opleidingen zijn mogelijk voorbeeldig in het werken aan ‘geborgenheid’ terwijl zelfs enige aandacht aan ‘schaamteproblematiek’ wordt geschonken, maar ze ontberen het bieden van een ‘duurzaam toekomstperspectief’.

ties van sociale werkvoorziening een veelvoud van re-integratiebedrijven gekoppeld of erin verweven. Dit geschiedde onder de zonderlinge en versluierende redenering dat er slechts een gradueel verschil zou bestaan tussen het verzorgen van werk voor medewerkers van de sociale werkvoorziening en het re-integreren op de arbeidsmarkt van mensen die om wat voor reden dan ook 'even' zonder werk zaten. Niets is minder waar. Het 'graduele' verschil is een aanzienlijke afstand door minstens vijf verschillen die er wezenlijk toe doen – zeker wanneer mensen met een delinquent verleden een beroep op een re-integratietraject (moeten) doen. De hulpverlening aan de (potentieel) delinquente cliënten ervaart de kloof dan ook maar al te zeer bij de realisatie van het overkoepelende doel.

De arbeidsintegratie van mensen met een crimineel verleden en een hopeeloos school- en arbeidsverleden is meestal helemaal niet te realiseren op de reguliere arbeidsmarkt.¹⁶ Werkgevers, inclusief de overheden, wensen de moeilijkheden en bijkomende kosten van die mensen niet te (ver)dragen. Het ligt zodoende inderdaad voor de hand om duurzame arbeid te creëren op andere wijze, bijvoorbeeld in een speciale arbeidsorganisatie waarin de panelen van de triptiek doelgericht worden gerealiseerd. Maar de overheid hoeft in dezen zeker niet exclusief te denken aan iets als een sociale werkvoorziening voor (potentiële) criminelen. Al was het maar daar arbeid en productie onder criminelen waarschijnlijk een groter potentieel kent. Er ligt dan ook nog een scala aan mogelijkheden te wachten op ontwikkeling, namelijk in de sociale economie en het sociaal ondernemen.

Dit is een oplossingsrichting die zich primair richt op het verzorgen van 'werk voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt, [en het] voorkomen van sociale uitsluiting' zoals een rapport van TNO het formuleert (Smit, Van Genabeek en Klerkx 2007). Maar van even groot belang is het om een in financieel-economisch opzicht een gezond bedrijf te verwezenlijken: 'sociale economie staat niet los van de reguliere economie, maar maakt er deel van uit.' In dit veld van ondernemen liggen tastbare mogelijkheden om invulling te geven aan de drie criteria. Het een en ander staat nog in de

¹⁶ Dit wordt van binnenuit beschreven door Gerritsen (2009: 287ff.), die betrekkelijk openhartig verhaalt van zijn criminele verleden en de uiterst moeizame 're-integratie' in de bovenwereld.

kinderschoenen. Eerst begin 2007 werd in Nederland de Sociale OndernemersKamer (SOK) opgericht. Wanneer echter ook nog eens goed gekeken wordt hoe elders in Europa, bijvoorbeeld in Duitsland, Italië, België en Zweden, invulling wordt gegeven aan het sociale ondernemen, liggen er nog onbenutte kansen. Nederland behoeft die niet onbenut te laten om criminaliteit en geweld het hoofd te bieden.¹⁷

De randvoorwaarden om daadwerkelijk optimaal invulling te geven aan alle drie de panelen van de triptiek zijn er vooralsnog niet. Gegeven deze beperkingen is het niet alleen bewonderenswaardig welke inspanningen er worden verricht door medewerkers van de diverse hulpverleningsinstellingen. Redenerend vanuit de noodzaak om aan deze triptiek invulling te geven, dienen organisaties zich te realiseren welke poot meer in het bijzonder door hun werkzaamheden wordt ingevuld. Wat de praktijk te zien geeft, werd zojuist in grote lijnen getekend.

Belangrijk voor de 'doelen' die organisaties zich stellen, is zich te realiseren dat zij niet aan alle drie de poten werken, in dezen afhankelijk zijn van de werkzaamheden en resultaten van andere organisaties, en - zoals zojuist beargumenteerd - niet alle drie de panelen op wenselijk niveau invulling kunnen geven. Bescheidenheid in 'doelen' is dan ook wenselijk, meer in het bijzonder waar het eisen betreft – van de zijde van publiek, politiek en/of gemeentelijke, c.q. Rijksoverheden – om recidive te verlagen. Het is voor een gemeente feitelijk niet mogelijk om de recidive van expressieve geweldspleging wezenlijk te verminderen daar de betrokken organisaties niet aan alle drie de panelen van de triptiek werken noch volledig – hoe goed de onderlinge samenwerking ook is – kán werken. Daartoe ontbreken de mogelijkheden zoals die er (tot nu toe) zijn voor, bijvoorbeeld, de sociale werkvoorziening of het sociaal ondernemen.¹⁸

Als zodanig is de triptiek voor iedere cliënt van belang om in gunstige zin vorm en inhoud te krijgen. Daartoe is niet op voorhand altijd in alle opzichten ondersteuning nodig, maar het mankeren van een van de panelen,

¹⁷ Zie hiertoe gedetailleerder Franssen en Scholten 2007.

¹⁸ Advisering die commissie-De Vries (2008) uitbracht ten behoeve van de uiteenlopende regelingen voor mensen met een arbeidsbeperking van enigerlei aard, bevat inspirerende aanknopingspunten voor wat hier wordt bepleit.

maakt het aannemelijk dat doelen ten aanzien van recidivevermindering niet gerealiseerd zullen kunnen worden.

- 2 -

triptiek als kompas / houvast voor hulpverlening en interventie : voor beide partijen

In het huidige handelen mag het feitelijk niet doenlijk zijn de drie criteria zonder meer te realiseren, dit impliceert niet dat de triptiek niet sturend kan zijn. Gegeven het gedachtegoed is dit niet alleen een noodzaak voor een specifieke groep met ernstige vormen van geweldsproblematiek. *In wezen is de triptiek opgebouwd uit drie panelen die voor iedere cliënt op orde zouden moeten zijn, om op constructieve wijze mee te draaien in de samenleving. De beperkingen nemen niet weg, dat de triptiek gaande een hulpverlenings- en interventietraject alleszins handzame 'richtingaanwijzers' blijkt te kunnen zijn voor 'de' gemeente en de hulpverlenende instanties in het algemeen, maar meer in het bijzonder voor het handelen in het Veiligheidshuis.* De mensen die in het Veiligheidshuis terechtkomen - en zodoende bovenin de 'zorgpiramide' van de gemeente zijn beland - geven een dusdanige verknoping van problemen te zien, dat de triade direct verhelderend werkt voor de participerende organisaties c.q. medewerkers bij het kanaliseren ervan.¹⁹ Met welk paneel zijn we bezig en vergeten we de andere twee niet? De triptiek functioneert als kompas, als robuust kordon van trajectbakens (terwijl de bestaande lijsten aan risico- en beschermende factoren ten behoeve van het vaststellen van de 'zorgbehoeftes' de details [kunnen] registreren).

Het helder voor ogen hebben wat de algemene leidraad van handelen is, is een ordenend houvast voor alle participerende organisaties en hun medewerkers en overstijgt verkokering. De triade vergemakkelijkt de samenwerking, de realisatie van een 'integrale aanpak', procesbewaking en de trajectaansturing, maar ook het formuleren van algemene en subdoelen – zeker waar in samenwerkingsverband wordt gewerkt, zoals in het Veiligheidshuis. Bijgevolg wordt het verlenen van hulp en het interveniëren als zodanig versoepelt, maar – niet minder van belang - de triptiek als richtsnoer vergemakkelijkt ook het onderkennen van de beperkingen in hulpverlening, zorg en interventies - vgl. hiervoor onder punt 1 over 'doelen'.

¹⁹ Voor de zorgpiramide in de gemeente Almere, zie Prinsen en Ligtermoet 2008; een groeiend aantal gemeenten kent een dergelijk of overeenkomstig model.

In overeenkomstige zin is de triptiek evenzeer verhelderend uiteen te zetten voor de *cliënten* zélf, die dikwijls door de bomen het bos niet meer zien. Het is snel en gemakkelijk uit te leggen dat er in een of meerdere van drie panelen wordt of zal worden gewerkt, die ook nog in algemene zin te koppelen zijn aan herkenbare tijdseenheden: geborgenheid / heden – duurzaamheid / toekomst – emotionaliteit / verleden.

Het wordt hier overigens niet bepleit om gelijktijdig aan drie panelen te werken. Integendeel, de nadruk ligt in de praktijk reeds op de invulling van (materiële) geborgenheid in het heden, wat in algemene zin zo dient te blijven. Vanuit een zekere stabiliteit in het heden kan gewerkt worden aan vorm en inhoud van het toekomstperspectief, al dan niet duurzaam. In dezen zou echter onderkend moeten worden dat ‘schaamte’ een invloedrijke rol speelt bij de cliënt, op de mate waarin en de wijze waarop hij wel of juist niet meewerkt – waarover verschillende adviespunten hierna dan ook uitspraken doen. Vanuit een zekere stabiliteit kan er vervolgens aandacht geschonken worden aan de schaamteproblematiek – waarover de punten 3 en 10.

- 3 -

diagnostiek en indicatiestelling / onderkennen en kennen van schaamte en schaamtemanifestaties

In de huidige praktijk van diagnostiek en indicatiestelling neemt het onderkennen en nader bepalen van de schaamteproblematiek voorsnog een marginale plaats in, zelfs in de uitgebreide praktijk in dezen van de reclasseringsorganisaties. Voor de hier bepleite hulpverlening is het echter noodzakelijk de schaamteproblematiek van cliënten nader te bepalen. Het gedachtegoed werd onder meer ontwikkeld op basis van onderzoek naar met name Afro-Curaçaose en Marokkaans-Nederlandse jongens en (jonge) mannen en hun gewelddadige handelen. Uit voorgaande twee hoofdstukken moet duidelijk zijn geworden, dat de drie kernelementen binnen de criminologie als cruciale factoren worden onderkend ongeacht de etnisch-culturele afkomst. Het kan hier zodoende in algemene zin gesteld worden dat deze problematiek een indringend gewicht heeft en voor sommige cliënten zelfs een doorslaggevende uitwerking, maar feitelijk dient er per cliënt – van welke afkomst dan ook - een individualiseringslag plaats te vinden.²⁰

Het aanscherpen van diagnostiek en indicatiestelling in lijn met de schaamteproblematiek is alleszins wenselijk maar ook een veeleisend en langdurig traject, daar er geen direct bruikbare diagnostische middelen beschikbaar zijn. Ze ontbreken niet helemaal²¹, maar geen is zonder meer van toepassing in de praktijk van hulpverlening. Een betrekkelijk goed ontwikkelde methodische diagnostiek en indicatiestelling als Reclassering Nederland kent (RISc), houdt toch slechts in beperkte mate rekening met het ‘meten’ van de primaire behoefte van ‘geborgenheid’, en zodoende nog minder met de keerzijde: ‘schaamte’ en de persoonlijke geschiedenis erachter.²² Het een en ander impliceert niet, dat spreekt, dat het niet in RISc meegenomen zou kunnen worden, noch dat het niet ‘met passen en meten’ uit de gege-

²⁰ Mede met het oog op het wel/niet aanwezig zijn van pathologische en/of psychoneurologische problemen van enigerlei aard, waarop de hier aangereikte adviezen kunnen afketsen.

²¹ Zie, voor deelaspecten, onder anderen Andrews, Qian en Valentine 2002, Buss en Perry 1992 (Nederlandse versie Meesters et al, 1996), Lee, Draper en Lee 2001, bijdragen aan Oei en Groenhuisen 2009, en Tangney en Deary 2004; verder zal de diagnostiek en indicatiestelling ten behoeve van een (levens)traject in de sociale werkvoorziening, aanknopingspunten blijken te hebben.

²² In dezen wordt Rijnen (2006) bevestigd door Bosker (2006), die verder kritische kanten plaatst bij Rijnens kritiek op RISc. De methodiek wordt overigens bijgesteld en zal in genoemde opzichten in de nabije toekomst mogelijk verbeteringen te zien geven.

vens te distilleren zou zijn. Het gewicht dat hieraan gegeven wordt, is echter vooralsnog beperkt gebleken. Het ligt voor de hand, dat hier bepleit wordt in deze gemankeerde gang van zaken en handelen krachtdadig verandering te brengen.

Het een en ander is echter geen absolute voorwaarde om in die praktijk intussen geen rekening te houden met de problematiek. We behoeven niet te wachten tot een advies om de diagnostiek inzake schaamte systematisch te verbeteren, wordt opgevolgd door een methodische verbetering. In meer of mindere mate speelt schaamte bij het merendeel van de cliënten sowieso een rol. Als zodanig is het een 'moderator' die de resultaten van hulpverlening zonder meer beïnvloedt door er wel of niet rekening mee te houden. Hier is vooral van belang te onderkennen, dat vele schaamtemanifestaties al bekend zijn – zie appendix 2. Deze zijn voor de hulpverlenende actoren stellig geen onbekende grootheden. Integendeel, ze zijn tot nu toe echter zelden of nooit onderkend als manifestaties van schaamte. Mede hierdoor is de reactie erop nog onvoldoende effectief gebleken.

Ook al dienen, dat spreekt, de betreffende uitingen en gedragingen met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd, ze maken het voor hulpverlening mogelijk om de problematiek in algemene zin te onderkennen. Dergelijk begrip maakt bepaald gedrag van cliënten niet alleen wat gemakkelijker te 'verdragen', het kan zich vervolgens bovenal vertalen in betere resultaten daar er doelgericht rekening mee gehouden kan worden – voor algemene richtlijnen in dezen, zie hierna onder verschillende adviespunten.

- 4 -

buitensluiten en insluiten /

buitensluiten uitsluiten en uitsluitend insluiten

Gegeven een meer of minder ernstige opeenstapeling van schaamte-ervaringen dient de hulpverlening in principe uitsluitend handreikingen te doen die niet opnieuw een ervaring van krenkende uitsluiting en afwijzing met zich meebrengt, direct of op termijn. Dit is nagenoeg onmogelijk. De hulpverlening is ingebed in een algemeen handelen, denken en spreken (*discours*) dat gekenmerkt wordt door 'uitsluiting' en door 'buitengesloten zijn'. Het zgn. 'integratiedebat' veronderstelt steevast een kijk op het Nederlandse samenleven, waar 'allochtone' groepen nog geen onderdeel van uit maken, ook al zijn de betreffende leden ervan formeel Nederlander, bijvoorbeeld omdat zij hier in Nederland zijn geboren. De Nederlandse samenleving is als het ware een enclave waarin 'buitenstaanders' een plekje moeten zien te veroveren, d.w.z. waarin zij zonder verder nog problemen van enigerlei aard op te leveren, dienen op te gaan. Als zodanig geldt dit overigens in algemene zin ook voor werklozen, ex-gedetineerden, werkzoekende moeders met volwassen kinderen. Allen moeten zich inspannen om te 'integreren' of – waar het de autochtone bewoners betreft - te 're-integreren' in de samenleving. Alsof ze er buiten zouden staan als werkloze of ex-gedetineerde of moeder zonder arbeidscarrière.

Het 'uitsluiten' krijgt bij allochtone cliënten echter wel zeer bizarre invulling, daar een 'Marokkaan' die in Rotterdam is geboren, gekwalificeerd kan worden als 'migrant', namelijk van de 2de generatie (daar [een van] zijn ouders in Marokko werd[en] geboren). Zelfs al ben je formeel onderdeel van de samenleving dan nog ben je – gegeven je status als (2de of zelfs 3de generatie) migrant – doende om de samenleving binnen te komen en bijgevolg om te integreren. Gegeven het land van 'herkomst' en de dominantie van crimineel handelen onder leden van de groep waartoe de Antilliaanse of Marokkaanse Nederlander behoort, kan de (veronderstelde) etniciteit en culturele achtergrond van deze burger een aanleiding vormen om hem of haar extra in de gaten te houden. Het buitensluiten, nog een voorbeeld, vertaalt zich in het verantwoordelijk stellen van de hele, bijvoorbeeld, Marokkaanse

gemeenschap wanneer een van de leden een ernstig misdrijf heeft begaan, onder meer door de roep om publiekelijk afstand te nemen van een verwerpelijke daad als een moord op een bekende (autochtone) Nederlander.

Wij dromen ons, zo verdedigt Schinkel (2008), een samenleving en realiseren ons nauwelijks hoe krenkend de uitwerking daarvan kan zijn. “De samenleving”, zo merkt Schinkel niet zonder enig cynisme op, ‘kent geen criminaliteit, want criminelen staan “buiten de samenleving”. Ze kent geen ongelijkheid, want werklozen staan “buiten de samenleving”. Ze kent geen culturele conflicten, want de andere culturen staan buiten de enen Cultuur van “de samenleving”. De samenleving heeft zo per definitie geen [integratie]probleem, want iedereen die [niet geïntegreerd] is, staat er sowieso buiten! [...] Eigenlijk is “de samenleving” een volledig vredig oord, dat het te stellen heeft met allerhande narigheid in haar omgeving. Een gezond lichaam dat voortdurend door bacteriën en parasieten bedreigd wordt. [...] Zodra er iets rottigs gebeurt, blijkt dat het niet in “de samenleving” gebeurde of gebeurt. Dat klinkt allemaal reuze knus, maar het is je reinste wensdenken. [...] Het zo geconstrueerde beeld van een zuivere “samenleving” is de gedroomde samenleving. [...] En het is de vraag of het niet ook uiterst gewelddadig is om zulke grote groepen mensen discursief “buiten” [de samenleving] te plaatsen.” (ibid.: 60)

In de context van het hier verdedigde gedachtegoed over schaamte is dit ongetwijfeld een ‘gewelddadig’ handelen, vandaar de aandacht die er hier aan wordt gegeven. Ook Schinkel expliciteert dit – niet onverwacht - geheel in lijn met een van de belangrijkste kenmerken van schaamte-ervaringen: de afwijzing van het persoonlijke ‘ik’ in plaats van in te zoomen op het ‘handelen’ van een persoon. ‘Het zorgt,’ zo vat Schinkel (ibid.: 90) samen, ‘voor een beoordeling van de persoon op basis van zijn of haar zijn (in dit geval als bepaald door zijn of haar ‘cultuur’) in plaats van op basis van zijn of haar handelen. En het oordeelt dus over mensen onafhankelijk van hun handelen.’ Hiermee wordt een van de meest pijnlijke elementen van schaamtebelevingen getekend (zie appendix 2, de punten 5 en 9). *Er komt echter ook een cruciaal houvast naar voren, namelijk de absolute noodzaak zich in te spannen bij hulpverlening en interventies de cliënten niet op voorhand te reduceren tot hun zijn, dan wel een deel van hun zijn (bijvoorbeeld ‘vrouw’,*

‘moslim’, ‘homoseksueel’, ‘Curaçaoënaar’, ‘2de generatie Marokkaans migrant’). Dit vertroebelt hoegenaamd het zicht op de problemen en zodoende op de oplossingsmogelijkheden.²³

Het is op voorhand niet productief om dit ‘zijn’ als uitvalsbasis van interventies en andere vormen van hulpverlening te nemen, alsof er een direct en causaal verband zou bestaan tussen het probleem dat iemand *heeft* en de persoon die hij/zij *is* (c.q. zou zijn). Het legt sowieso de verantwoordelijkheid van problemen in wel zeer exclusieve mate bij de cliënten alsof hij geen sociaal wezen te midden van vele anderen is. *In dit licht zijn termen als ‘Antillianenbeleid’ of ‘Marokkanenprobleem’ alleszins krenkend – in onze termen: ‘beschamend’ -, niet zozeer daar ze stigmatiserend zouden zijn voor ‘alle’ leden van de betreffende groepen (taal veralgemeniseert per definitie), maar door de veronderstelling dat het Antilliaan- of Marokkaan-zijn de kern van de problemen vormt, die oplossing vereist.²⁴* In beeldspraak: verlichting behoort bij een fiets en maakt het rijden in het donker gevaarlijk wanneer deze niet werkt, maar de verlichting maakt een voertuig niet tot een fiets. (Zie ook hierna, onder adviespunt 9, 11 en 12.).

De op- en uitbouw van gevoelens van ‘geborgenheid’ worden niet bevorderd door een hulpverlening die alleen al in het *discours* ‘uitsluiting’ op allerlei – overigens dikwijls onbedoelde – wijzen tot uiting brengt.²⁵ Uitsluiting creëert uitsluiting, zo benadrukken De Ruiter en Hillege met recht in al eerder geciteerde *Kennisfundament* (2008: 177). Dit te constateren is wel een voorwaarde om er verandering in aan te brengen, maar daarmee is het geen eenvoudige aangelegenheid geworden om waar te maken. Daarenboven, hoe dan ook benoemd, het uitsteken van helpende handen levert per definitie afhankelijkheidsrelaties op, die als zodanig als ‘beschamend’ ervaren

²³ Hierop wijst ook onder anderen Bovenkerk 2009: 28.

²⁴ In dit licht is het aanbieden aan Amsterdamse politieagenten, in 2008, om de Koranvertaling van Abdolah met korting te kopen, dubbel krenkend. Niet alleen is er geen oorzakelijk verband aanwijsbaar tussen criminaliteit en de inhoud van de Koran, maar een dergelijk aanbod zoomt sterk in op het het ‘zijn’ van mensen in plaats van op hun ‘handelen’ en ‘gedrag’.

²⁵ Schinkel (2008: 147-60) gaat nader in op mogelijkheden en beperkingen om de paradox op te lossen.

kunnen worden en dikwijls ook worden.²⁶ Dit neemt niet weg dat in ieder geval op tweeërlei wijzen het ‘uitsluiten’ wel degelijk kan worden beperkt.

Ten eerste, uit voorgaande zal duidelijk zijn geworden, dat het spreken (c.q. schrijven) in termen die het ‘wezen’ (‘zijn’, ‘ik’) van de cliënten op de voorgrond zetten in plaats van (een specifiek aspect van) het handelen c.q. gedrag de hulpverlening in de gevarezone van uitsluiting brengt. De focus op handelen bij spreken is per definitie beduidend minder bedreigend, daar het minder gemakkelijk als ‘beschamend’ kan worden ervaren. *Op handelen en gedrag kan kritiek gegeven worden, terwijl het ‘zijn’ eigenlijk alleen acceptatie verdraagt* – in termen van vele cliënten: ‘respect!’, feitelijk de keerzijde van ‘beschaming’.²⁷

Het een en ander impliceert ook - als tweede inperking van ‘uitsluiten’ - dat nadrukkelijker dan nu gebeurt het handelen van de hulpverlening zelf niet moet inzoomen op het ‘zijn’ van de cliënt, maar centraal dient te plaatsen de (deel)problemen in handelen en gedrag(ingen) van de cliënt.²⁸ Het ‘zijn’ is grotendeels een terrein dat sowieso niet (meer) bijgesteld kan worden – zie echter ook onder adviespunten 9 en 11, daar sommige ‘gedragsuitingen’ wel degelijk ervaren kunnen worden als (symbolische) uitingen van iemands ‘zijn’.

²⁶ De socioloog Sennett gaat uitgebreid in op de onbedoelde uitwerkingen van hulpverlening en de ervaringen aan schaamte die deze hulp teweeg brengt: ‘[...] it lays a heavy burden of gratitude on the recipient, who may have nothing to give back but submission.’ (Sennett 2004: 149) De vernedering lijkt meer in het bijzonder gelegen in het ontbreken van enige ‘wederkerigheid’. In een bespreking van het internationaal bekende onderzoek van de antropoloog Mauss (2004 [1954]) over *‘le don’* (het geven/de gift), vat Sennett (2004: 219) kernachtig samen wat zo essentieel is aan het ontvangen van hulp terwijl ‘respect’ voor de ontvanger blijft gehandhaafd. ‘[F]or Mauss believed that those who benefit must give something back, even if they do not and cannot give back an equivalent. They must do so in the eyes of others and their own. [...] Put simply, reciprocity is the foundation of mutual respect.’ Dit geldt ongetwijfeld ook voor de door schaamte gestuurde ontvanger van ondersteuning en hulp – voortsnog houdt hulpverlening daar geen rekening mee, zie echter adviespunt 10 over Alcoholics Anonymous.

²⁷ Dit onderscheid vormt in feite de basis voor de ‘gids’ die Kaldenbach opstelde ten behoeve van het communiceren: *Respect! 99 tips voor het omgaan met jongeren in de straatcultuur* (2008[2004]). Het contraproductief communiceren met cliënten, bijvoorbeeld die van reclassering, wordt inmiddels ruimschoots onderkend, zie met name Boone 2002, Menger en Krechtig 2004. Het zou ook de basis moeten zijn voor specifieke verhoortechnieken bij verdachten met een door schaamte aangestuurde emotionaliteit, vgl. De Vlieger 2008.

²⁸ De tekening van de keten van zorg in de gemeente Almere expliciteert verschillende malen, dat niet het probleem (c.q. de reeks problemen) centraal staat, maar ‘het kind’ (Prinsen en Ligtermoet 2008: 6, 10, 30, 46, 47 ff.), hoewel anderzijds ook, onder verwijzing naar Hermans (2008) wordt gepleit voor een verschuiving naar het inzoomen op problemen (ibid.: 47).

Voor consequenties van het bedoelde inzoomen op handelen en gedrag, zie de volgende adviespunten. Hier kan voor dergelijk hulpverlening nog wel een algemene richtlijn gegeven worden, die in mindere mate 'uitsluit' en bedoelt 'in te sluiten'. Als zodanig is het ook een concrete invulling van het veelvuldig gebruikte maar toch vage begrip van hulpverlening die 'outreaching' is of bedoelt te zijn: *geen drempels wegnemen maar drempels leren nemen*. Absolute uitsluiting is van een drempel een hindernis maken, die niet genomen kan worden. Het wegnemen van drempels neemt een cliënt echter evenmin serieus en werkt als zodanig evenzo beschamend. Een concreet voorbeeld ter illustratie. De inburgering van islamitische vrouwen roept discussie op over taallessen tezamen met mannen. Absolute uitsluiting is het stoppen met de taallessen. Het is ongetwijfeld mogelijk de drempel weg te nemen: taallessen alleen met vrouwen. Het wegnemen van de drempel (die er voor iedere andere vrouw in de Nederlandse samenleving wel ligt, ook al wordt die mogelijk niet [meer] als zodanig ervaren), plaatst de betreffende islamitische vrouwen eveneens buiten de dominante Nederlandse samenlevingscodes. Wanneer iemand moet leren zwemmen wordt hij niet direct in het diepe gegooid, daar hij zou verdrinken. Zo behoort dan tot de taallessen een (kort) traject om vanuit het ondiepe poedelbadje (taallessen met alleen vrouwen) *stapsgewijs en directief* naar het diepe te gaan. Behalve dat het beschamend werkt, levert het wegnemen van drempels over het algemeen geen resultaat op, met name niet daar dit in de praktijk dikwijls betekent dat de hulpverlener aan de slag gaat: wanneer de cardioloog zelf gaat fitnisen, voorkomt dat geen tweede infarct bij haar patiënt.

Het een en ander impliceert wél dat, voor beide partijen, klip en klaar is wat de doelen zijn, en in welke mate de cliënt voordeel ontleent aan de verwezenlijking van die doelen, zie hierna, onder 6 en 8.

- 5 -

empathie, schuldgevoelens en gewetensvorming / idealen van herstellend inzicht opruimen

De kern van herstelrecht kan met Roberts, Stalans en Hough (2005: 32) als volgt worden gekarakteriseerd. 'Herstelgerichte programma's verschillen in menig opzicht van elkaar, maar alle programma's hebben drie centrale, gemeenschappelijke componenten. Ten eerste verlangen herstelgerichte projecten van de dader dat hij de verantwoordelijkheid voor zijn handelen aanvaardt (op zijn minst); er moeten oprechte excuses worden gemaakt aan het slachtoffer. Ten tweede geven herstelgerichte procedures aan het slachtoffer ruime gelegenheid tot het uitspreken van zijn wensen en zorgen. Ten slotte omvatten de uitkomsten van de procedures meestal vergoeding aan het slachtoffer en/of aan de samenleving, opdat de dader de aangerichte schade herstelt en als een productieve burger opnieuw in de samenleving geïntegreerd raakt.' In het licht van het hier verdedigde gedachtegoed kan enkel geconcludeerd worden, dat het herstelrecht een hulpverlenend handelen aanreikt dat geen aansluiting vindt bij de door (geloofende) schaamte gestuurde cliënten. Het herstelrecht appelleert in aangescherpte mate op goed ontwikkeld empathisch vermogen en een alleszins deugdelijke gewetensontwikkeling, op schuldgevoelens, van de cliënten. Een geschiedenis van schaamte-ervaringen tast juist empathie en gewetensvorming in ernstige mate aan.

Voor 'schaamteloze' cliënten moet de prognose dan ook zijn, dat het herstelrecht niet de beoogde recidivevermindering tot gevolg zal kunnen hebben: voor deze daders bestaat het slachtoffer in de eerste en laatste plaats uit de persoon van hem- of haarzelf.²⁹ *Dit impliceert dat – eenmaal geconstateerd dat bepaalde cliënten een schaamteprobleem en (bijgevolg) een gebrekkig empathisch vermogen hebben – het in feite zinloos is om deze cliënten een Halt-traject of een taakstraf van enigerlei aard te laten doorlopen, wanneer daarvan het doel is dat er 'inzicht' ontstaat, dat bepaald handelen afkeurenswaardig is.*

²⁹ 'The frightening power of anger is rooted in its self martyring nature. If the angry person is his or her own first victim, this provides a powerful defense against feeling guilt for what he or she is willing to do to others.' Katz 1999: 378, zie ook p. 331.

Evenzeer geldt dan het volgende. De inspanningen van de recherche om door schaamte aangestuurde verdachten zover te krijgen dat zij ook luid en duidelijk 'schuld' bekennen, terwijl anderszins al concreet en overtuigend vast staat dat zij 'schuldig' zijn, is geen constructieve exercitie. Ontkenning is een belangwekkende schaamtemanifestatie (ook al werd het misdrijf vanaf de eerste minuut geregistreerd met de camera), en de uiteindelijke 'schuld-bekentenis' wordt uitsluitend gevoed door egocentrisme: 'what's in it for me?': strafvermindering? (zie ook onder adviespunt 8.) Het is, zo werd onder adviespunt 4 al vermeld, sowieso zinvol om bij verhoor met schaamtemanifestaties nadrukkelijk rekening te houden.

In het verlengde van deze gedachtegang ligt de afwijzing van 'leertrajecten' die jongeren en jong volwassenen confronteert met omstandigheden in het thuisland, waardoor 'empathische gevoelens' zouden worden gevoed. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat, bijvoorbeeld, Marokkaans-Nederlandse jonge mannen ook maar enigermate in deze zin emotioneel worden aangescherpt door ze te laten kennismaken met de armoedige omstandigheden in het dorp waar hun ouders of grootouders ooit woonden. *Een dergelijke terugkeer naar het moederland zal vooral gedrag teweegbrengen dat schaamtevermijdend is.* Dit betekent in de praktijk het zich zelf in Marokko – op meer of minder 'flitsende' en 'luiddruchtige' wijze - etaleren als migrant die succesvol is in Nederland; in principe doet een 'autochtone' expat niet anders wanneer hij in het 'moederland' is voor vakantie. Zo is het, nog een voorbeeld, evenzo zinloos om met het oog op de versterking van 'empathische sensitiviteit' reischoppers bij de dodenherdenking van 4 mei vervolgens naar Buchenwald te sturen om kennis te nemen van de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Evenzo is het, een voorbeeld ter afsluiting, niet op voorhand zinvol om jongeren en ouders – onder het oog van welke hulpverleners dan ook - bij elkaar te plaatsen vanuit de gedachte dat 'schaamte' wel corrigerend zal werken, i.c. op de jongere. Integendeel, de kans is uitgesproken groot dat het een en ander voor beide partijen een nieuwe schaamte-ervaring erbij wordt, die hoegenaamd een uitweg zal zoeken. In de jaren zeventig, ter illustratie, hadden gereformeerde ouders waarvan de zoon het gereformeerde spoor bijster was en in zonde leefde (d.w.z.

ongehuwd samenwoonde), meer aan de steun van andere ouders die in een overeenkomstige situatie zaten dan aan de confrontatie met die zondige zoon (die sowieso niet meer naar zijn ouders luisterde). Niet alleen jongeren van verschillende leeftijden hebben een grote, dikwijls exclusieve, behoefte aan het oordeel van hun *peers*, dat geldt evenzeer voor de ouders. Bovendien werken dergelijk 'gezinssessies' uitsluitend regulerend op het 'deviante' gedrag van de jongeren indien de ouder ook daadwerkelijk een 'significant other' is³⁰ – het is geen vanzelfsprekendheid dat ouders dat ook daadwerkelijk zijn, zeker niet in de gezinssituatie waarin het deviante gedrag zich voordoet. Meer dan eens zijn de ouders dan juist onderdeel van de problematische situatie waarin de jongere zich bevindt.³¹

Het onderkennen van de (uiterst) gebrekkige ontwikkeling van empathie, schuldgevoelens en geweten zou niet alleen moeten leiden tot het blokkeren van voornoemde en overeenkomstige (justitiële) trajecten maar zou ook in de dagelijkse praktijk van hulpverlening wel meer invloed mogen hebben op het handelen van de hulpverlenende actoren. Gegeven de schaamte-problematiek mag verwacht worden dat het appelleren op andere hoedanigheden effectiever is – waarover ook volgende punten.

³⁰ Hierop wordt met recht nadrukkelijk gewezen in het onderzoek naar de 'veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid' van Van Noije en Wittebrood (2008: 160). Een 'significant other' geeft per definitie mede inhoud aan de zo belangrijke 'geborgenheid' (belongingness), dit in tegenstelling tot een 'rolmodel'. Laatstgenoemde mag in een specifiek opzicht alleszins een voorbeeld zijn, maar kan zodoende juist evenzeer het gebrek aan eigen geborgenheid verscherpen. Anderzijds kan een 'significant other' tegelijkertijd als 'rolmodel' functioneren. Van doorslaggevend belang is de 'betrokkenheid' en 'waardering' van de 'significant other' bij de cliënt, die het geborgen zijn bewerkstelligt. Bij het rolmodel gaat de bewondering van de cliënt naar het rolmodel. Dientengevolge garandeert het inzetten van 'rolmodellen' bij door schaamte-aangestuurde cliënten geen bijzonder resultaat, eerder zal het een nieuwe schaamte-ervaring opleveren.

Hoe belangrijk een 'significant other' kan zijn, wordt indringend beschreven door Ruben (1997) aan de hand van een half dozijn casussen – een 'significant other' is echter, dat spreekt, niet zonder meer in een begeleidingstraject 'in te bouwen'.

Met dit aspect zou door de zgn. 'multisysteemtherapie' nadrukkelijker rekening gehouden moeten kunnen worden, wat dit op zich hoopgevende traject (zie Van Noije en Wittebrood 2008: 109, 128) ten goede zal komen.

³¹ Hiervan beschrijft Andersson Toussaint (2008: 97, 150, 231-4) indringende voorbeelden onder de Marokkaans-Nederlandse jongeren met politiecontacten.

- 6 -

**betrouwbaar /
weten wanneer wat de interventie de cliënt oplevert**

Misschien wel het meest gebezigde ‘begrip’ in de hulpverlening is ‘vertrouwen’, met name ‘persoonlijk vertrouwen’, maar het is stellig ook een van de meest wazige in betekenis. Wat de concrete invulling ook mag zijn, het hebben van ‘vertrouwen van de cliënt’ dient door het hele hulpverlenings- en interventieveld sowieso als in algemene zin zeer belangwekkend om tot resultaten te komen. Bovenal dient het als uitvalsbasis om vanuit te kunnen handelen.³² In het licht van het schaamtegedachtegoed moet en kan dit vertrouwen worden gepreciseerd. Gegeven de schaamteproblematiek en de manifestaties ervan (zoals achterdocht, berekenend handelen, ontkenning) geldt exclusief het gezegde ‘vertrouwen komt te voet en gaat te paard’.

Het is slechts zinvol om in één specifieke zin aan vertrouwen te werken, namelijk uitsluitend door wat hulpverlening heel tastbaar kan betekenen voor de cliënt. *Persoonlijk vertrouwen is niet op voorhand van belang, dat ontstaat gaande het traject enkel en alleen door wat de hulp concreet aan resultaten oplevert voor de cliënt.* Een hulpverlener hoeft niet op voorhand als begripvol, innemend, vriendelijk, motiverend of wat dan ook ervaren te worden, *hij moet uitsluitend ‘betrouwbaar’ blijken te zijn.* Leidend zou moeten worden: betrouwbaarheid - dan volgt ‘vertrouwen’ in de hulpverlener en, niet minder van belang, de hulpverlenende instantie vanzelf.³³

Het Engelse gezegde zou als adagium kunnen gelden: *practise what you preach.* Hier moet worden bijgedacht: ... *and preach what you practise.* Betrouwbaarheid vertaalt zich uitsluitend in het *expliciteren van realiseerbare doelen* en, evenzeer van belang, het *neerzetten van overeenkomstige verwachtingen* bij de cliënt. In marketingtermen: van de interveniërende c.q. hulpverlenende organisatie moet het ‘imago’ zo veel mogelijk samenvallen met de ‘identiteit’ van de organisatie. Iedere verwachting van de cliënt die niet wordt gerealiseerd, ondermijnt de betrouwbaarheid van de organisatie

³² Zie als voorbeeld onder anderen, Tonk 2008.

³³ Van der Laan et al. 2008 nemen schaamte- en schuldgevoelens mee in hun terreinverkenning van de emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming en komen tot een aanbeveling geheel in lijn met de hier voorgestane ‘eenduidigheid’ en ‘zekerheid’, wat zowel voor de gedetineerde jongeren als voor de inrichting voordelig uitpakt.

en voedt nieuwe schaamte-ervaringen. Zodoende wordt de motivatie tot handelen aan de zijde van de cliënt ondermijnt.

Dit klinkt indringender dan het in de praktijk behoeft te zijn. Het impliceert eigenlijk niet anders dan dat consequenter dan nu geschiedt stelselmatig in termen van SMART gehandeld zou moeten worden. Die leidraad ten behoeve van het formuleren en realiseren van doelen is helder genoeg: *specifiek – meetbaar – acceptabel – resultaatgericht – tijdgebonden*.³⁴

Gegeven de schaamteproblematiek moet deze leidraad echter worden aangescherpt. De praktijk van hulpverlening werkt namelijk vanuit veronderstellingen die slecht passen bij de door schaamte aangestuurde cliënten. Het formuleren van de doelen geschiedt in de vigerende hulpverlening in de eerste plaats vanuit een ‘hulpvraag’ die door de cliënt zelf wordt geëxpliciteerd. De constatering van Van Hulst (1997: 311) heeft nog weinig aan geldigheid ingeboet: ‘De methodieken die gehanteerd worden, in het opnemen en onderhouden van contacten met cliënten en in allerlei hulpverlenings- en ondersteuningssituaties zijn, hoezeer ze per instelling ook naar concrete vorm kunnen variëren, op dezelfde vooronderstellingen gebaseerd. Ze gaan uit van de mondige cliënt die zelf verantwoordelijk is voor wat er met hem of haar gebeurt, die zelf deelneemt in het stellen van de diagnose en actief is in de therapie of tijdens het hulpverleningsproces.’

Hoezeer het uitgangspunt - i.c. eigen verantwoordelijkheid, mondigheid en zelfredzaamheid - ook te verdedigen is, voor cliënten die gebukt gaan onder (geloochende) schaamte is dit juist het uitgangspunt dat de tegenovergestelde uitwerking heeft: het werkt beschamend en zodoende schaamte versterkend. Uit de beschrijving van door (geloochende) schaamte gestuurde personen moet duidelijk zijn, dat de veronderstelde competenties van ‘mondigheid’, de ‘vraag om hulp’ formuleren, en de ‘eigen verantwoordelijkheid’ nemen juist ontbreken, en dat mede op een of meerdere van deze ontbrekende competenties de ‘afwijzing’, schaamte dus, juist betrekking heeft. Dat sociale en emotionele mankement behoort de kern van geloos-

³⁴ Het handelen in lijn met SMART wordt in gemeentes wel onderkend (zoals in Almere, zie Prinsen en Ligtermoet 2008: 56), maar is vooralsnog niet zonder meer leidend.

chende schaamte toe. Er naar vragen of op appelleren kan niet anders dan worden ervaren als een kleineren en een directe afwijzing en wordt zodoende opnieuw een beschamen. Het interveniërende handelen wordt zo een neerwaartse spiraal van beschaming op beschaming.

‘[Het formuleren van de hulpvraag] betekent dat men zijn eigen gedrag moet kunnen problematiseren, terwijl nu juist het kernprobleem is dat deze cliëntengroep wezenlijk anders denkt over het vertoonde gedrag,’ zo merkt Boone (2002: 115) beslist op naar aanleiding van hardnekkig en aanhoudend ‘ontkennende cliënten’. Voor de cliënten ter zake geldt dit ongetwijfeld. Met de reclasseringsmedewerkers die Boone sprak, moet zij dan ook tot de conclusie komen: ‘In plaats van als vereiste zou deze vaardigheid ook hier beter als doelstelling van het programma geformuleerd kunnen worden, [...]’. Ook al had Boone dit niet op voorhand voor ogen staan, haar constatering geldt zonder meer juist de door schaamte problemen aangestuurde cliënten. Voor hen geldt dat niet het gesprek maar het ‘vluchten’ het eigen handelen stuurt. Ook Menger en Krechtig (2004: 105) onderkennen dat het reguliere ‘streven naar zelfbeschikking’ niet zo vanzelfsprekend is of kan worden ingevuld als het interveniëren decennialang heeft verondersteld. ‘[V]eel cliënten,’ zo merken zij op, ‘zijn juist bij de reclassering terechtgekomen, omdat ze niet in staat zijn gebleken hun volwassen verantwoordelijkheid op alle levensgebieden te dragen. Zelfbeschikking als zodanig, los van maatschappelijke bindingen, is niet altijd het hoogste goed en lang niet altijd het beste doel van begeleidingscontacten.’

De gesignaleerde praktijk leidt tot de noodzaak om nadrukkelijk de leiding over te nemen: *directief optreden*. Dit betekent in de praktijk *het aanreiken van en werken met heldere antwoorden en beperkte keuzemogelijkheden, zonder open vragen en open eindes*. Om de vereiste helderheid te verkrijgen in verwachtingen, zou veel nadrukkelijker dan nu geschiedt ‘nee’ verkocht moeten worden. ‘Polderen’ en ‘gedogen’ zijn uit den boze.³⁵ Het is uitsluitend mogelijk om SMART te handelen, wanneer ook duidelijk wordt gemaakt wat

³⁵ In het licht van een uitspraak van de ex-crimineel Gerritsen (2009: 289), zijn het evenmin raadzame wijzen van handelen: ‘In tegenstelling tot de overheid kent het criminele circuit geen ‘gedoogbeleid’. Tolerantie is daar een betekenisloos begrip. Afwijkend gedrag van criminelen wordt onder boeven niet getolereerd.’

niet door c.q. met medewerking van de hulpverlener wordt gerealiseerd, dan wel wat *niet* acceptabel is. *Kortom, een voorzetsel markeert het verschil: directief is 'ná overleg' met de cliënt en niet 'in overleg' met de cliënt.*

De implicaties gaan nog in twee opzichten een stap verder.

De hulpverlening wordt geacht directief te opereren – d.w.z. eenduidig in het aanreiken van realiseerbare oplossingen. Dat kan alleen wanneer de kennis over de cliënt zo deugdelijk mogelijk is. Hiertoe is een optimaliseren vereist van het beschikbaar hebben van informatie over de cliënten. Ook waar hulpverlenende actoren bij elkaar om de tafel zitten – zoals in het Veiligheidshuis – is het aanbieden van specifieke hulp vooralsnog meer dan nodig geënt op ‘vage vlekken’ in de informatie, terwijl die informatie in principe wel beschikbaar is. De hulpverlening loopt dan het tastbare risico om verkeerde (prioriteiten in) doelen te stellen. Waar deze vaagheid vanwege ‘privacyredenen’ is ontstaan, zijn dergelijke onbedoelde resultaten van hulpverlening in principe te voorkomen. Kortom, in het licht van het hier verdedigde gedachtegoed is het noodzakelijk om het gebruik van registratiesystemen – i.c. ESAR in Almere/Flevoland³⁶ - te optimaliseren: alle hulpverlenende actoren moeten informatie in hetzelfde systeem *invoeren*, terwijl de mogelijkheden van het *delen* van de beschikbare informatie ten behoeve van de hier bedoelde cliënten vergroot moeten worden.

De noodzaak van intensivering van gedeelde registratie wordt door het schaamtegedachtegoed versterkt en kan als zodanig worden meegenomen in de ethisch-juridische discussie inzake privacy. Daarenboven brengt het een en ander de noodzaak van verbetering van bepaalde competenties van de hulpverlenende actoren met zich mee, onder meer het leren interpreteren van en omgaan met informatie die wordt gegenereerd door professionals uit velden anders dan de eigen expertise.

Ten tweede zou klip en klaar moeten zijn wat er aan mogelijkheden en beperkingen zijn in de hulpverlening, opdat doelen en de trajecten ter realisatie ook daadwerkelijk op SMART-wijze aangeboden kunnen worden. Alleen wanneer voor de hulpverlenende actoren helder in beeld is ‘wat’ de respectieve organisaties ‘te bieden’ hebben, kan dit ook ‘in de etalage’ worden gezet voor de (potentiële) cliënten om tot handelen over te gaan – zie ook hier-

³⁶ Elektronisch Signaleringsysteem Almeerse Risicjongeren

na, onder adviespunt 8. Mede, zo niet met name, door de op- en uitbouw van het Veiligheidshuis is dit overigens een aandachtspunt dat met de nodige vaart vorm en invulling krijgt. Zonder die 'staalkaart' is het overleggen tenslotte een moeizame aangelegenheid.

- 7 -

overdracht van schaamte / coaching: de erfenis verwerpen

De criminologe Van San constateert in haar proefschrift dat zowel de jongens als de moeders verantwoordelijkheid voor gewelddadig handelen ontkennen en absoluut niet gebukt gaan onder schuldgevoelens. Hieraan koppelt zij een advies. Het zou, aldus Van San (1998: 248), raadzaam zijn om 'behandelingsprogramma's aan te bieden die tot doel hebben het gevoel van verantwoordelijkheid van deze jongens te vergroten', en dit bij voorkeur 'na het eerste politiecontact'. Van San vervolgt haar advies met het wijzen op de noodzaak 'om aan de moeders van de jongens opvoedingsondersteuning te bieden', om zodoende bij beide actoren 'het gevoel van verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag te vergroten' (ibid.: 248-9). Het nemen van 'de eigen verantwoordelijkheid' en het versterken van specifieke 'gevoelens' hieromtrent richt zich feitelijk op de ontwikkeling van het empathisch vermogen. Dit advies ten aanzien van het nemen van 'eigen verantwoordelijkheid' impliceert namelijk dat de betreffende personen zich realiseren wat de ongunstige consequenties van eigen gedrag op anderen kunnen zijn en zich dit ook aantrekken. In allerlei toonaarden wordt dergelijk advies herhaald, tot op de dag van vandaag.³⁷

Waar correcties in de strafrechtelijke sfeer appelleren op 'empathie' mag geen bijzonder resultaat worden verwacht (zie hiervoor onder punt 5), zo moet deze conclusie ook getrokken worden voor (niet-justitiële) opvoedkundige trajecten die het empathisch vermogen zouden willen versterken. Het tot ontwikkeling brengen van empathie is niet alleen een *langdurig* proces, maar bovendien een proces dat *vooral in de eerste tien levensjaren* plaatsvindt. Voor de cliënten van justitie en de hulpverleningsorganisaties die de kinderjaren achter de rug hebben en een persoonlijke geschiedenis van schaamte-ervaringen hebben opgebouwd (zoals die waar Van San het over heeft), zijn 'empathieverhogende' trajecten van enigerlei aard feitelijk niet realistisch als advies. Wat niet wil zeggen, dat er geen gedrags- en cog-

³⁷ Meest recentelijk ook door Van San (2009) in haar oratie bij de aanvaarding van haar hooglerarschap met een leeropdracht 'Jeugd en educatie van Antillianen (met bijzondere aandacht voor het vraagstuk van criminaliteit)'.

nitiegericht trajecten zouden zijn om het 'egocentrische' gedrag te stroomlijnen (zolang maar niet wordt verwacht dat dit ook het 'empathische gevoel' concreet verbetert) – zie hierover verder onder punt 10.

Anderzijds, de mogelijkheden om 'empathie' te ontwikkelen dan wel de ontwikkeling ervan zo min mogelijk te schaden moet gericht zijn op jonge kinderen onder de twaalf jaar. Daar is een wereld te winnen, meer in het bijzonder daar 'schaamte' door bepaalde opvoedingspraktijken wordt *overgedragen*.³⁸ Tangney en Dearing (2004: 156) vatten kernachtig de opvoedingspraktijk samen, waarin empathie c.q. schuldgevoelens dan wel juist schaamtegevoelens worden ontwikkeld. 'Guilt-prone children perceive that their parents use behaviour-focussed messages and empathy induction when disciplining them. In contrast, shame-prone children report that their parents use person-focused disciplinary messages, express disgust, tease, communicate conditional approval, and use love-withdrawal techniques.' Het is ongetwijfeld geen sinecure om 'behaviour focussed messages and empathy induction' aan te brengen in de opvoeding, maar *hier ligt wél de kern van het interveniërende handelen ten behoeve van een constructieve opvoeding die de overdracht van schaamte kan doorbreken. Onmogelijk is het niet om als coach de opvoedingspraktijk in een gezin te dirigeren in de richting van de oriëntatie op 'gedrag/handelen' in plaats van op de 'persoon' van de kinderen. Meer in het bijzonder is dit van belang in het corrigerende optreden van de ouder(s): de pannekoek die zij bakt mag mislukt zijn, maar daardoor is het meisje zelf nog geen mislukking. Een dergelijk traject kent in ieder geval een belangwekkend taalgedragsaspect, daar de oriëntatie op 'gedrag/handelen' van de kinderen - i.p.v. op hun 'zijn' - consistente zorg vereist in formulering van correcties, en niet minder van belang, van complimenten.*³⁹

³⁸ Decennia terug lieten Hewitt en Jenkins (1946) al zien dat afwijzing en emotionele verwaarlozing door ouders van kinderen – hier het 'opdoen van schaamte-ervaringen' genoemd - agressie en delinquent handelen (in groepsverband) in de hand werkte. Ook de criminoloog Buikhuisen nam deze kennis nadrukkelijk mee in de jaren tachtig van de vorige eeuw, zie Buikhuisen (1985). Toch heeft dit nog niet geleid tot de ontwikkeling van specifiek mede op schaamte gerichte coachingstrajecten. Aspecten en consequenties van het opdoen van 'schaamte-ervaringen' werden recentelijk beschreven door Banneke 2009.

³⁹ Hierover is vrij veel bekend, zie onder meer het proefschrift van Reitsma-van Rooijen 2009.

Hier wordt op deze specifieke invulling van coachingstrajecten gewezen daar het een alleszins concreet uitgangspunt én doel voor *preventie* biedt. In dezen moet dus niet primair gedacht worden aan ouder- en gezinscoaching wanneer de jongeren al ontspoord zijn, maar aan begeleiding op een zo vroeg mogelijk moment. Hier moet zelfs gedacht worden aan speciale ‘zwan-gerschapscursussen’ voor vrouwen uit de betreffende sociale laag.⁴⁰ Enigszins gechargeerd zou gesteld kunnen worden, dat de opvoeding, en zodoende de coaching, begint bij de conceptie, dan wel ‘opvoeden vanaf een “nul-punt”’ (Van Hulst 1997: 233). Het een en ander impliceert overigens niet dat deze richtlijn van ‘behaviour focussed messages’ op latere leeftijd geen goede handreiking meer is – dat is het natuurlijk wel degelijk, zoals hiervoor onder punt 4 ook naar voren kwam.

De bestaande coachingstrajecten leggen de nadruk op een gestructureerd herstel van – met name de materiële aspecten – van ‘geborgenheid’ en de randvoorwaarden van ‘duurzaamheid’. *In het licht van de schaamteproblematiek en onder verwijzing naar punt 6 moet een dergelijk coachingstraject uitgesproken ‘directief’ plaats vinden.* Ook hier maakt een voorzetsel een wereld van verschil: beslissingen worden *door de coach* in principe genomen *NA overleg met de cliënt maar niet IN overleg*. De coach neemt de regie over. Dit is vooralsnog eerder uitzondering dan regel, daar de hulpverlening – in dezen gevoed door de opleidingen – in principe de (belevingswereld en veronderstelde ‘zelfredzaamheid’ van de) cliënt centraal stelt in plaats van het probleem en de oplossing ervan, zoals hier wordt bepleit. Hoe haaks dit advies soms ook op de huidige praktijk mag staan, het vormt de weg die bewandeld moet worden om met bestaande schaamte-ervaringen en de overdracht ervan om te gaan. Uiteindelijk komt het station ‘in overleg’ wel in zicht, om daarop door te gaan naar ‘zonder overleg’ (d.w.z. van de cliënt met de coach). Voor de betreffende cliënten zijn dit doelen die gaande het traject langzaam maar zeker in beeld komen, maar stellig *geen uitvalsbasis* kunnen vormen.

Een coachingsprogramma voor (één ouder)gezinnen, dat het stroomlijnen van schaamte-ervaringen als een kerntaak onderkent, laat staan op eni-

⁴⁰ Hiermee is op Curaçao al de nodige ervaring opgedaan, zie Schweitz et al. 1992-95.

gerlei wijze systematisch verwerkt in de begeleiding, moet nog ontwikkeld worden. Het is alleszins aanbevelenswaardig dit te verwezenlijken, juist daar het een aspect is, waarmee al snel op verschillende manieren rekening gehouden kan worden.

- 8 -

**preventie, vroegsignalering & zorgmijding /
koester het 'schaamtevolle' egocentrisme**

Allerwegen heeft onderzoek inmiddels aangegeven dat 'allochtone ouders minder in staat lijken tot adequate vroegsignalering van problemen en minder gemakkelijk de weg vinden naar de hulpverlening. Allochtone jongeren zijn mede hierdoor ondervertegenwoordigd in de vrijwillige hulpverlening en overtegenwoordigd in de niet-vrijwillige, zwaardere hulpverlening [...]' (Pels 2008: 188; zie ook De Ruiter en Van Oorschouw 2008: 150) Het ontwikkelen van handelen dat hierin veranderingen kan brengen, staat nog in de kinderschoenen. Er lijkt zich echter een tendens af te tekenen die waarschijnlijk *niet* doeltreffend zal blijken te zijn. Bepaald probleemgedrag van jongeren kan wel al worden gesignaleerd op scholen, waarna de uitdaging ontstaat om ouders de stap te laten zetten naar de hulpverlening. De Ruiter en Van Oorschouw (2008: 152) brengen, onder verwijzing naar onderzoek, naar voren: 'Omdat door allochtone ouders veel waarde wordt gehecht aan goede schoolprestaties is het belangrijk om de risico's van probleemgedrag voor de schoolprestaties te benadrukken.'

In het licht van schaamte-ervaringen van de cliënten is het aannemelijk dat het *benadrukken van risico's* deze mensen *niet* zal aanzetten tot het gewenste handelen – zoals een bezoek aan de hulpverlening - over te gaan. Dit is een vorm van 'overtuigen' die onvoldoende of helemaal geen aantrekkingskracht zal blijken te hebben. *Appelleren op (toekomstige) risico's is een dreigende en bedreigende benadering, vergroot de problematiek, wrijft de schaamte-ervaringen en aanpalende pijnlijke gevoelens er nog eens extra in.* Zodoende wordt ook de drempel verhoogd, die genomen moet worden om ermee naar buiten te treden en om tot een oplossing te komen. Het benadrukken van de ernst van de problematiek is in ieder geval geen handreiking om die drempel te nemen. Bovendien appelleert een inzoomen op de nadelige gevolgen op empathie en, meer in het bijzonder, op schuld- en angstgevoelens. *Dit alles versterkt de bestaande schaamte-ervaringen: u*

*zorgt als moeder niet goed voor uw kind! De nadruk moet dan ook 180° draaien.*⁴¹

Het accent moet meer in het bijzonder gelegd worden op het (realiseerbaar) *voordeel* en op het uitzicht op (tastbaar) *resultaat* dat *de persoon zélf* zal verkrijgen door de hulpverlening. Niet het appelleren op empathie, schuldgevoelens en overeenkomstige emoties maar het appelleren op het *persoonlijk voordeel* zet mensen met een schaamteprobleem aan tot handelen. *Het 'verleiden' om ten behoeve van een kind naar een hulpverleningsinstantie te gaan, geschiedt door aan te geven wat de voordelen voor de ouder(s) zijn.*

Kortom, oplossingen dienen het egocentrisme te prikkelen.

Onder verwijzing naar punt 6 dient dit voordeel, dat spreekt, ook daadwerkelijk gerealiseerd te kunnen worden: de hulpverlening moet in dezen 100% betrouwbaar en realiseerbaar zijn: *preach what you practise*: zet helder neer wat daadwerkelijk het resultaat zal zijn van hulpverlening: *practise what you preach*. De essentie is echter het 'koesteren' van de (door schaamte aangestuurde) egocentrische belevingswereld.

Het aanbieden van een 'voordeel' is in feite een vorm van 'verleiden', en zodoende het prikkelen van de nieuwsgierigheid, d.w.z. 'de drang om iets na te streven wat je nog niet hebt', zoals een levendige studie naar dit fenomeen het stelt (Van der Vorst 2008: 13). Die verleiding bestaat voor door schaamte gestuurde cliënten uit 'iets' dat tegen de aanvankelijke verwachtingen in *realiseerbaar blijkt én zinvol is, d.w.z. in enigerlei opzicht een persoonlijk voordeel oplevert*. Juist in de laatstgenoemde aangelegenheid worden 'keuzes' gemaakt, die zeker niet per definitie exclusief 'rationeel' zijn. Integendeel, die keuzes worden in sterke mate door 'emotionele' componenten aangestuurd. Hiertoe behoren ongetwijfeld schaamte en de diverse schaamtemanifestaties.⁴² Hiermee is het absoluut noodzakelijk om rekening te houden bij

⁴¹ Deze gedachte lijkt, in tentatieve vorm, ook geformuleerd te worden door De Ruiter en Van Oorschouw, in wat volgt op de, hiervoor, reeds geciteerde zin: 'Ook zou betere voorlichting aan allochtone ouders over de mogelijkheden van behandeling voor hun kind kunnen helpen.' Hier wordt dit juist als uitgangspunt en leidraad verdedigd.

⁴² Als zodanig is dit nadrukkelijk mee te nemen in het vigerend beleid en de bijkomende praktijk die gevoed worden door de 'rationele keuzetheorie'; waarover Willemsen 2008, en Vervaeke en De Caluwé 2008.

het prikkelen van nieuwsgierigheid, het verkrijgen en behouden van de aandacht, meer in het bijzonder ten behoeve van preventie, vroegsignalering en zorgmijders.⁴³

Kortom, werving van potentiële cliënten en het verkrijgen van een zo actief mogelijke opstelling worden verkregen door a) het appelleren op de mogelijkheden voor de cliënt zelf (en niet op het gemis), en b) op de uitvoerbaarheid van de specifieke mogelijkheden, op de mogelijkheid de hindernissen te nemen. Afstotend werkt, in beeldspraak, het wijzen op het moeras en de gevaren, wervend werkt het wijzen op het pad door het moeras, het aanbieden van het kompas, de kaart en de gids. Ons staan uiteenlopende media ter beschikking, die meer of minder effectief zijn al naar gelang de cliënten (een analfabete man geef je geen folder), maar de centrale leidraad die hier wordt getekend, blijft dezelfde: what's in it for me?!.⁴⁴

Het appelleren op een 'intrinsieke' persoonlijke behoefte zal de krachtigste motivatie van handelen opleveren, maar dit is stellig niet altijd mogelijk. Zo kunnen Europese Nederlanders jarenlang op Curaçao wonen en werken zonder een woord Papiamentu te verstaan, laat staan te spreken. De mogelijkheden om de taal te leren zijn legio, maar de motivatie is er niet, mede daar de omstandigheden dit niet vereisen. Een 'extensiek' aangestuurde persoonlijk behoefte is denkbaar: wil de Europese Nederlanders zich definitief vestigen op het eiland dan kan de 'verplichting' zijn om een taal cursus te volgen en een examen af te leggen. Hiermee wordt de intrinsieke motivatie niet per se vergroot, zeker niet wanneer hij al jaren op het eiland woont en zich prima heeft gered zonder het Papiamentu.

Het moet niet moeilijk zijn om zich te realiseren dat het een en ander evenzeer geldt voor de tienduizenden mensen die zich in de jaren tachtig en negentig in de Nederlandse samenleving vestigden, formeel Nederlander

⁴³ Van der Horst (2008) onderkent vier basisprincipes van het prikkelen van nieuwsgierigheid, nl. achterhouden van informatie, verstoren van verwachtingen, openhouden van mogelijkheden, vragen stellen. Deze worden in zijn boek in detail uitgewerkt. Als zodanig zijn deze vooral bruikbaar voor mensen die niet behept zijn met een schaamteprobleem. Ook al is de studie daar niet voor bedoeld, er zijn voor dit advies bruikbare details uit 'gedistilleerd' voor cliënten die door schaamte worden aangestuurd. Voor het fenomeen 'nieuwsgierigheid' zie ook Loewenstein 1994.

⁴⁴ Handreikingen op details van 'verleiden', gebaseerd op inzichten uit de moderne psychologie, in 'verleidelijk' leesbare vorm gegoten, zie bijvoorbeeld Goldstein, Martin en Cialdini 2007, Heath en Heath 2007, Thaler en Sunstein 2008.

werden, maar de Nederlandse taal niet leerden en wel degelijk overleefden (al dan niet op de armoedegrens en al dan niet ‘opgesloten’ in hun huis, straat of wijk). De ‘intrinsieke’ motivatie van deze mensen om het Nederlands te leren zal niet makkelijk aangeboord kunnen worden: die zou wel eens kunnen ontbreken. Het werkt in ieder geval niet op voorhand motiveerend om de taalcursussen gratis aan te bieden, daar alles in onze samenleving dat van waarde is in principe een prijskaartje meekrijgt. Een vegetariër verleidt je niet om te happen in een slavink, omdat die, welriekend en wel, gratis wordt aangeboden.

Dan rest dikwijls nog slechts dwang (wat – zeker op latere leeftijd – geen sprankelend taalniveau oplevert) óf de acceptatie dat ze geen Nederlands spreken en zodoende onder meer de ‘schaamtevolle’ positie van ‘buitengesloten zijn en blijven’ voortzetten (zie ook hierna onder adviespunt 11 en 12). *In het licht van schaamteproblematiek is het raadzamer die taalcursus te vergeten en als keten inspanningen te verrichten ervoor te zorgen dat er in de thuissituatie zo veel mogelijk ruimte is voor de kinderen/jongeren om zich te ontwikkelen in lijn met de eisen die de Nederlandse samenleving neerlegt.* Het is, in beeldspraak, niet zinvol om van gereformeerde ouders te verlangen dat zij het pad van hun zoon volgen en de kerk verlaten, maar wél kan er hulp zijn voor die ouders om te accepteren dat die vrijheid een gegeven is in onze samenleving, waarvan hun kinderen ruimschoots gebruik maak(t)en. Wat kinderen van huis uit niet meekrijgen maar wel als essentieel wordt beschouwd voor de uitbouw van mogelijkheden in de samenleving, zal hoegenaamd door onderwijs moeten worden aangevuld. ‘Poor kids learn nothing when school is not in session! Virtually all of the advantage that wealthy students have over poor students is the result of differences in the way privileged kids learn while they are NOT in school. [...] The only problem with school, for the kids who aren’t achieving, is that there isn’t enough of it.’ (Gladwell 2008: 258-9.)

Toch staat er nog wel een andere mogelijkheid ter beschikking, al is deze niet zonder meer vorm en inhoud te geven en kan deze betrekkelijk gemakkelijk een averechts uitwerking hebben. De optie komt evenzeer voort uit het gedachtegoed, namelijk het appelleren op ‘belongingness’: de noodzaak er-

bij te horen: bepaald gedrag is wenselijk, daar het een – in enigerlei zin bijzondere - ‘code’ is binnen de groep waartoe je behoort, of wilt behoren, om zó te handelen. Tal van modehuizen, parfums en automerken appelleren op deze menselijke behoefte. Het is, bijvoorbeeld, ook een sterker ‘argument’ gebleken om te stoppen met roken dan de feitelijke fysieke gevaren. Het speelt sowieso ook een rol voor onze cliënten, daar de ‘flitstende’ levensstijl niets anders bedoelt te zijn dan het ‘etalen’ van succes en zodoende het ‘afdwingen’ van waardering. Het spreekt dat cliënten gevoelig zijn voor ‘geborgenheid’, maar dit te ‘manipuleren’ is geen eenvoudige opgave. Waar met bepaald gedrag dat wordt bewonderd in ‘jouw’ groep, moet worden gebroken dan dient daar iets voor in de plaats te komen dat bewonderd wordt of potentieel bewonderd kan worden. Je kunt van de bankdirecteur niet verwachten dat hij zijn auto afschaft ... tenzij hij – van ‘de zaak’ - een auto met chauffeur krijgt toegewezen. Toch zouden hier bij nader inzien wel eens evenveel mogelijkheden kunnen liggen als bij de optie van het appelleren op ‘egocentrisme’, zeker wanneer dit gekoppeld kan worden aan deze andere geborgenheidspoot van de triptiek.

- 9 -

**generiek /
etnisch-cultureel specifiek geeft geen pas**

Het hier verdedigde gedachtegoed – meer in het bijzonder de schaamte-component – geeft ook richting aan de, dikwijls heftige, discussies over de (veronderstelde) noodzaak van de etnisch-culturele specificiteit van hulpverlening. Het staat buiten kijf dat ieder van ons is ingebed in een meer of minder complexe sociaal-culturele en etnisch ‘ingekleurde’ omgeving. In de eerste plaats worden schaamte-ervaringen juist opgedaan in de sociaal-culturele omgeving waartoe iemand, vanwege geboorte en/of opgroeien, behoort. Dáárbinnen worden de indringendste afwijzingservaringen opgelopen, die vervolgens buiten de besloten eigen groep nog eens versterkt kunnen worden.

Vormen van dubbele beschaming ervaren Marokkaans-Nederlandse jonge mannen die zich inspannen om zich te onttrekken aan de traditionele levensstijl van huis en zich (vermeend) Nederlandse gedragscodes proberen aan te meten, maar daarenboven in de wereld buiten de eigen kring juist niet als ‘echte’ Nederlander worden gewaardeerd.⁴⁵ Overeenkomstig indringend is de dubbele afwijzing waar emanciperende islamitische vrouwen mee geconfronteerd kunnen worden, daar de afwijzing die dit met zich meebrengt in de eigen groep (door [oudere generatie] vrouwen, vaders, broers en/of zonen), nog eens wordt versterkt door niet gewaardeerd te worden als volwaardig geëmancipeerd in de Nederlandse samenleving. Sociaal-economisch zwakke Afro-Curaçaose mannen uit een wijk als Seru Fortuna die naar het ‘moederland’ migreren om daar op regulier acceptabele wijze succesvol te zijn maar daarin falen, scoren allereerst niet in de eigen groep. Waardering ontvangen zij al helemaal niet van andere, sociaal-economisch krachtiger, (Afro-)Curaçaoënaars. Zij ervaren dagelijks deze afwijzing, en lopen daarenboven tegen afwijzing aan in de bredere Nederlandse samenleving. We kunnen het onwenselijk achten, maar de aanschouwelijke etnisch-

⁴⁵ Het zou dan ook niet moeten verbazen dat, bijvoorbeeld, Marokkaans-Nederlandse criminelen juist bij de *main stream* van de Nederlandse samenleving willen horen. In het recent gepresenteerde onderzoek van Stevens en Veen (2009) is dan ook geen sprake van een paradox van enigerlei aard maar is de betreffende constatering geheel in lijn ligt met het hier uiteengezette gedachtegoed: juist Marokkaans-Nederlandse criminelen willen erbij horen, maar ervaren vormen van dubbele afwijzing: enerzijds het verwijt te ‘verkazen’ en anderzijds de afwijzing een ‘k**marokkaan’ te zijn.

culturele manifestaties – huidkleur, kleding, haardracht, sieraden, en dergelijke - zorgen mede voor ervaringen van afwijzing en krenking.

In dit licht is het alleszins gerechtvaardigd om zich af te vragen of hulpverlening, van welke aard dan ook, op voorhand juist wel of juist niet een nadrukkelijk stempel moet hebben van de etnisch-culturele specificiteit die een cliënt zelf al met zich meedraagt.⁴⁶ Concreet: Is een Afro-Curaçaose Nederlander de beste hulpverlener voor een Afro-Curaçaose Nederlander die hier in Nederland in de problemen zit of die veroorzaakt?

Er pleit niet veel voor om deze vraag zonder meer met 'ja' te beantwoorden en het volgende viertal redenen pleit ertegen. In die specifieke, eigen etnisch-culturele context deed de cliënt een belangrijk deel van zijn schaamte-ervaringen op. Ten tweede, en niet minder van belang, er is niet op voorhand een reden om aan te nemen, dat etnisch-culturele achtergrond van iemand – al dan niet 'problematisch' van aard, zoals hiervoor bedoeld – ook de oplossing (mede)realiseert. Het is nog anderszins de vraag of en in welke mate het noodzakelijk is om vanuit een specifieke etnisch-cultureel 'koker' te werken. Het heterogene (hybride) karakter van ieders identiteit in Nederland is per definitie niet gediend met een *reductie* tot een specifieke – dikwijls karikaturale - etnisch-culturele identiteit van een land van herkomst. Ten slotte, er vindt nog een andere, niet minder indringende, reductie plaats, namelijk van die specifieke etniciteit en cultuur als zodanig. Zo heeft het bizarre trekken om de bewoners van de Nederlands Caribische eilanden bij elkaar te plaatsen onder de noemer 'Antillianen', terwijl St. Maarten, Curaçao, Saba, Bonaire en St. Eustatius al jaren doende zijn om autonome 'landen' te worden of onderdeel van Nederland, *juist omdat ze in zoveel opzichten verschillen en geen eenheid vormen.* (Aruba plaatst zich al langdurig apart van de eilanden.) De problematische groep criminelen komt voor ca. 85% van Curaçao en behoort, qua afkomst, de sociaal-economisch zwakste groep van Afro-Caribische mannen toe.⁴⁷

⁴⁶ Recentelijk ook ter discussie gesteld door Vermeulen 2008.

⁴⁷ De term 'Antillengemeente' is sowieso aan herijking toe, al was het maar daar dit land weldra niet meer zal bestaan, terwijl het zonder meer te verdedigen is, dat het als 'nationale eenheid' eigenlijk nooit heeft bestaan, zie Sluis 2004.

Helder is dat een dergelijke ‘categoriale’ aanpak geen recht doet aan het heterogene karakter van de mensen die in hulpverlenings- en interventietrajecten worden opgenomen. Terzijde maar niet om opzij te schuiven: stellig wordt evenmin recht gedaan aan de mensen die daar buiten blijven en succesvol een levenstraject in de Nederlandse samenleving doorlopen. Die benadering werkt een stereotypering in de hand van cliënten en zodoende van de problemen en bijgevolg van veronderstelde oplossingen.⁴⁸ In beeldspraak, het mag niet direct aannemelijk zijn dat een gereformeerde bonder uit de Veluwe Bijbelbelt een bordeel bezoekt, maar het is niet verstandig om er op voorhand van uit te gaan dat je hem niet op de Wallen in Amsterdam kunt tegenkomen.

Het wordt hier, zo moet duidelijk zijn, niet ontkend dat specifieke etnisch-culturele codes invloed hebben op het gedrag en handelen van cliënten. Integendeel, *het mag echter niet op voorhand verwacht worden dat diezelfde culturele codes ook de oplossingen met zich meedragen*. Het tegendeel is in menig opzicht zonder meer aannemelijk. In beeldspraak: het mag van de Paus niet verwacht worden, dat hij het gebruik van voorbehoedsmiddelen als condooms en anticonceptiepil verdedigt, laat staan propageert – de Paus bepleit tenslotte de voortplanting en niet het voorkómen ervan. Op het terrein van de moskee mag niet verwacht worden dat mannen en vrouwen uit een en hetzelfde loket worden geholpen – de imam verdedigt scheiding der seksen in behandeling.

Het moet juist, de redenering uitbouwend, alleszins voor mogelijk worden gehouden, dat de hulp een *andere* etnisch-culturele achtergrond heeft. In beeldspraak: van de minister van Wonen, Wijken en Integratie hoeft niet verlangd te worden, dat hij zelf werkloos is geweest of in een achterstandbuurt opgroeide of er nog woont. De gynaecoloog hoeft geen vrouw te zijn, en mocht zij een vrouw zijn, dan hoeft zij geen kinderen te hebben gebaard om andere vrouwen te helpen om hun kinderen te baren. Je hoeft als imam geen vrouw te zijn om haar te vertellen hoe zij zich dient te gedragen. Een Turkse homoseksuele man zal voor steun inzake ‘coming

⁴⁸ Zie in dezen ook de verdediging van de zgn. ‘constructivistische’ benadering, onder anderen door Boone (2002) en Bovenkerk (2009)

out' (vooralsnog) moeten zoeken buiten de etnisch-culturele groep waarin hij opgroeide.

Met deze gegevens als uitvalsbasis ligt het niet voor de hand om ten behoeve van het oplossen van delinquent handelen en andere meer of minder ernstige problemen een organisatie te betrekken, die zijn bestaansrecht ontleend aan, bijvoorbeeld, 'de' Antilliaanse/Arubaanse identiteit. Zelfs al zou deze specifieke identiteit (ernstige) problemen met zich meebrengen, of zelfs veroorzaken, dan nog impliceert dit niet op voorhand dat diezelfde identiteit ook per definitie en exclusief de oplossingen aandraagt of daar ook zelfs maar een bijdrage aan zou kunnen leveren. Bovendien wordt zodoende die identiteit gereduceerd tot een eenduidige, niet-gedifferentieerde eenheid, waartoe blijkbaar een ernstig criminele component behoort. Tenslotte veronderstelt een dergelijke organisatie dat, gegeven een 'gemeenschappelijke' cultuur, de (bestuurs)leden zodoende ook daadwerkelijk de groep met criminaliteitsproblemen 'vertegenwoordigen' en 'kennen', en dit zelfs beter dan dat leden met een andere etnisch-culturele achtergrond dat kunnen. Kortom, het is niet zonder meer te verdedigen dat, bijvoorbeeld, de zgn. Antillenge-meenten op structurele basis om de tafel zitten met Antilliaans-Arubaanse beraden zoals die er nu zijn.

Het een en ander impliceert niet dat cultureel-etnische (deel)aspecten geen aandacht behoeven. Integendeel, in zoverre deze etnisch-culturele aspecten onderdeel van de gesignaleerde problemen zijn óf van de te benoemen (deel)oplossing, behoeven deze zonder meer aandacht. In principe is dit aandacht die niet anders is dan er aandacht wordt gegeven aan tal van aspecten bij hulpverlening en interventies, zoals leeftijd, schoolopleiding, werk, seksuele geaardheid, man/vrouw, beheersing Nederlandse taal, gebruik alcohol of drugs, politie- en justitiecontacten, IQ, aard van misdrijven, sociale netwerk, lichamelijke handicap, religieuze beleving en kerkelijke banden, enzovoorts. Het betreft hier evenzoveel 'moderatoren', d.w.z. deelaspecten die het succes van interventies en hulpverlening beïnvloeden en waar hoege-naamd rekening mee gehouden moet worden.

Hoe en in welke mate er rekening wordt gehouden met deze factoren wordt bepaald door a] onze kennis van de invloed van een deelaspecten op ontstaan en/of op het 'stroomlijnen' van de problemen, b] door ons professioneel handelen dat afhankelijk is van voornoemde kennis en enkele praktische factoren, en c] van Nederlandse rechten en plichten van de cliënt én van de professionele hulpverlener (waarover onder punten 11 en 12). *Vooralsnog is er geen reden om aan te nemen, dat de etnisch-culturele invloeden – hetzij bij ontstaan, hetzij bij het stroomlijnen van problemen – dusdanig zijn, dat specifieke onderdelen van hulpverlening systematisch en consequent losgekoppeld zouden moeten worden uit de vigerende hulp en gescheiden verder moeten.* Anderzijds impliceert dit niet dat er op bepaalde momenten in het interventietraject er langs etnisch-culturele lijnen geen onderscheid gemaakt zou moeten kunnen worden. In beeldspraak: wanneer ik met loeiende sirene het ziekenhuis wordt ingereken, dan is het, gegeven mijn infarct, alleszins raadzaam om op de afdeling cardiologie en niet op de afdeling gynaecologie terecht te komen. De (kennis van de) aard van het probleem en de mogelijkheden en beperkingen om deze op te lossen zijn bepalend voor deze tijdelijke 'categoriale' aanpak binnen een bestaand instituut. Ik behoeft echter geen mannelijke, vijftigjarige, gereformeerde vader van twee dochters en cardioloog die zelf ook een infarct heeft gehad om mij – mannelijke etc. - te dotteren.

In deze zin zijn er echter nauwelijks of geen problemen die een dusdanig etnisch-cultureel specifiek karakter hebben, dat er op uitzonderlijke wijze en langdurig rekening mee gehouden dient te worden. Problemen dienen dan ook *niet* buiten het vigerende systeem van hulp, zorg en interventies te worden geplaatst en het hoofd geboden. *Waar uitsluiting voorkomen kan worden, moet dit ook voorkómen worden, opdat nieuwe schaamte-ervaringen worden voorkómen* (vgl. hiervoor onder punten 1 en 4). *Kortom, waar enige etnisch-culturele specificiteit meegenomen zou moeten worden in de hulp-, zorg- en interventieketen dient dit binnen of vanuit het reguliere systeem te gebeuren.*

Wanneer het bereiken van allochtone ouders door een instelling van onderwijs of zorg moeizaam verloopt, is dat geen reden om die 'werving' on-

der te brengen bij een aparte stichting van een exclusief etnisch-culturele signatuur, maar behoeft de wervingsafdeling van de instelling versterking om het een en ander te realiseren (bij voorkeur in lijn met het adviespunten 6 en 8). Wanneer een jonge man uit Urk zijn jongste zusje incestueus heeft benaderd dan wordt zijn zaak niet noodzakelijkerwijs ondergebracht bij een protestants-christelijke rechter die hem een protestants-christelijke correctietraject laat afleggen – wel mag verwacht worden dat interventies de jonge man ruimte geven zijn opvoedingservaringen eventueel begripvol te delen. Wanneer de Afro-Curaçaose crimineel te kennen geeft dat de ‘kwade geesten’ (*fuku*) die om en in hem spoken pas door een ritueel bad zullen verdwijnen, dan zal maatschappelijk werk een oudere Curaçaose vrouw weten te vinden om hier invulling aan te geven. Wanneer een patiënte niet kan communiceren met haar arts, dan kan zij een dochter, zoon of echtgenoot meenemen tot in de wachtkamer, maar eenmaal in de spreekkamer zou er een tolk-vertaler (telefonisch) moeten zijn om het communiceren mogelijk te maken - en niet de dochter, zoon of echtgenoot, daar de medische professionaliteit niet bevordert wordt door die aanwezigheid, integendeel, die werkt ave-rechts (zie ook adviespunt 12).

Het een en ander impliceert overigens niet, dat er geen ‘belangenorganisatie’ zou kunnen zijn, die haar bestaansrecht ontleent aan een bepaalde – al dan niet geïdealiseerde - ‘(etnisch-)culturele identiteit’ en als zodanig een specifieke groep in de Nederlandse samenleving vertegenwoordigt. Voor de kracht – in verschillende opzichten – van een dergelijke belangenorganisatie is het raadzaam om gecentreerd zich uit te bouwen, en niet per gemeente een ‘beraad’ of ‘overlegorgaan’ met een aanzienlijke autonomie te hebben. Dit is nu wel het geval voor Antillianen/Arubanen, met als landelijke organisatie OCaN en Antilliaans-Arubaanse ‘beraden’ op gemeentelijk niveau. Dit is, mede gezien genoemde vier redenen, geen wenselijke situatie. In dezen zou ‘de’ Antilliaans-Arubaanse gemeenschap (of welke etnisch-culturele gemeenschap dan ook) een voorbeeld kunnen nemen aan de organisatie, kennisverwerving en lobby van krachtdadige *patiëntenorganisaties* in Nederland. De gedachte mag gekoesterd worden dat NIET ZONDER MAAR MET de (problematische) Antilliaans-Arubaanse bevolkingsgroep de geconstateerde

problemen het hoofd geboden moet worden, maar daartoe is een belangenorganisatie op landelijk niveau zinvoller. Het spreekt dat die stellig niet per se en exclusief behoeft te bestaan uit mensen met een Afro-Curaçaose achtergrond (je hoeft geen nierpatiënt te zijn om in het bestuur van de Nierstichting zitting te hebben).

De voorgaande redenering impliceert evenmin, dat specifieke etnisch-culturele manifestaties niet geregistreerd zouden moeten worden. *Integendeel, ook al dient er niet op voorhand van uit te worden gegaan dat die etniciteit en cultuur een oplossing genereert, die etniciteit en/of cultuurmanifesties zijn meer dan eens wél degelijk onderdeel van de problematiek waarin de cliënt zich bevindt. Die zijn er niet de oorzaak van, maar leveren wel degelijk voeding voor anderen om de cliënt op meer of mindere krenkende wijze af te wijzen of zelfs buiten te sluiten.* De onvriendelijke of zelfs uitgesproken discriminatoire wijze van benaderen, onderling, door mensen uit verschillende en, evenzo, dezelfde etnische en/of culturele groepen, levert dikwijls mede de schaamteproblematiek op, waarop gereageerd moet worden door de cliënt en zodoende door de interveniërende organisatie.

Daar die etniciteit en/of culturele manifestaties enigermate versterkt of afgezwakt kunnen worden, kan de voedingsbodem overeenkomstig bijgesteld worden – al dan niet met (directieve) steun vanuit de interventiepraktijk. Zo mag het tot je culturele eigenheid gaan behoren om je als Afro-Curaçaonaar het gedachtegoed en de symbolen van het Rastafarianisme aan te meten (*dreadlocks*, kleuren geel/rood/groen, ‘ganja’ roken), maar de acceptatiegraad onder Nederlanders – wat hun afkomst ook moge zijn - wordt daardoor niet vergroot. Integendeel, de doorsnee Nederlander – oorspronkelijk uit Amsterdam of Tilburg, dan wel met een thuisland in Suriname, Marokko of Kaapverdië – zal de afwijzing versterkt invulling geven. Dat mag etnisch en mogelijk ook juridisch afkeurenswaardig zijn, het is een gegeven waarmee de interventie en hulpverleningsketen heeft te maken. Dat dient dan ook bekend te zijn. Kortom, een intake vraagt bijgevolg niet per se naar de etniciteit, maar registreert wel de ervaringen met afwijzing vanwege huidkleur, kleding (bijvoorbeeld *dreadlocks*, burka), of haardracht. Waar deze – bijvoorbeeld huidkleur - onderdeel van het onveranderbare ‘zijn’ uitmaken en

niet indruisen tegen de rechten/plichten van de Nederlandse rechtsstaat, zal de cliënt met de schaamte-ervaringen in dezen hoegenaamd moeten leren omgaan – waarover ook adviespunt 10 en 11. Er is (volop) ‘speelruimte’ voor cliënt en hulpverlening om potentiële beschamingselementen af te zwakken ten behoeve van het verhogen van acceptatie en geborgenheid. Je kunt het buitengewoon ‘schaamtevol’ vinden om bloot in de sauna te zitten, maar je kunt hoegenaamd je bermuda niet aanhouden en je krijgt ook je entreegeld voor het wellness center niet terug (je kunt wel vertrekken). Wil je als Curaçaose eilandbewoners in Amsterdam buitenshuis domino spelen verwacht geen subsidie van de overheid, maar begin een ‘tent’ waar dit mogelijk is en zorg ervoor dat die net zo populair wordt als de pizzeria (waarvan de op- en uitbouw ook nooit subsidie kreeg).

Uit het voorliggende betoog moet mede geconcludeerd worden, dat het niet zonder meer voor de hand ligt om, bijvoorbeeld, een ‘Antillianenbeleid’ of een ‘Marokkanenbeleid’ tot ontwikkeling te brengen (zie ook hiervoor onder adviespunt 4). Het is stellig zinvol om rekening te houden met het gegeven dat er onder ‘veelplegers’ van bepaalde geweldsdelicten zich een groot aantal Nederlanders bevinden met een Afro-Curaçaose achtergrond, of met het gegeven dat er onder de manifestaties van huiselijk geweld een substantieel aantal mannen met een Marokkaanse achtergrond rondwaren, en het gegeven dat gezinsgeweld met dodelijke afloop (voor man, vrouw en/of kinderen) wordt gepleegd door een opmerkelijk aantal blanke mannen van autochtoon Nederlandse afkomst. Vooralsnog is er echter geen reden om ‘de’ Antilliaan of ‘de’ Marokkaan of ‘de’ blanke Nederlander tot ‘doelgroep’ te bestempelen. Het is in het licht van het gedachtegoed – i.c. inzoomen op handelen - stellig zinvoller om ‘veelplegers’ of ‘huiselijk geweld’ tot een kerntaak van, bijvoorbeeld, het Veiligheidshuis, te nemen.

- 10 -

schaamte lozen
van 'geloochende' naar 'onderkende' schaamte (?)

Hiervoor werd in verschillende punten reeds aangegeven dat adviezen om het 'inlevingsvermogen' te verbeteren, weinig zinvol zullen blijken te zijn om te verwezenlijken. Het tot ontwikkeling brengen van empathie is niet alleen een langdurig proces, maar bovenal een proces dat regulier in het eerste dozijn aan levensjaren plaatsvindt. Voor de cliënten van justitie en de hulpverleningsorganisaties die de kinderjaren achter de rug hebben en een persoonlijke geschiedenis van schaamte-ervaringen hebben opgebouwd, zijn 'empathieverhogende' trajecten van enigerlei aard stellig niet zonder meer realistisch als advies.

Dit gezegd hebbende, kan de blik verschuiven in een richting die niet alleen bij de schaamteproblematiek past, maar die ook al in de interventiepraktijk het nodige aan resultaat heeft opgeleverd - al wordt niet op voorhand in het bijzonder met schaamte-ervaringen rekening gehouden. Het schaamtefenomeen is een cognitief bemiddelde clustering van gevoelens die vrij nauwkeurig te specificeren (deviant) gedrag en handelen genereert. Als zodanig is het mogelijk om te werken aan beheersing van de risico's, i.c. het stroomlijnen van deelaspecten van het betreffende gedrag en handelen, zoals agressie, vormen van spilzucht ('flitsende levensstijl'), achterdocht. Hiertoe zijn op gedrags- en cognitief gerichte trainingen ontwikkeld, die de achterliggende 'bron' – i.c. schaamte-ervaringen – laten liggen, maar een 'symptoom' als fysiek geweld of verspilzucht of achterdocht aan banden legt.

Onderzoeksbevindingen bevestigen het hier geconstateerde onderscheid. 'Uit een grootschalige meta-analyse blijkt,' zo rapporteren De Ruiter en Hillege (2008: 174), 'dat schoolprogramma's die gericht zijn op het vergroten van zelfcontrole en sociale vaardigheden, een positief effect hebben op het reduceren van crimineel gedrag onder schoolgaande jeugd. Interventies die niet cognitief georiënteerd zijn, bijvoorbeeld maatschappelijk werk en andere therapeutische interventies bleken geen of negatieve effecten te hebben op het verminderen van crimineel gedrag.' Dit is, zo zal duidelijk zijn,

vanuit het schaamtegedachtegoed wel verklaarbaar. Het laatstgenoemde handelen appelleert op sociale betrokkenheid, terwijl juist een gebrekkige empathie en een verscherpt egocentrisme als uitvalsbasis genomen moeten worden. Dan valt dergelijk ‘maatschappelijk werk’ inderdaad buiten de mogelijkheden.⁴⁹

Wetenschappelijke kennis en inzichten, resultaten opgedaan in de praktijk, en vigerend beleid komen zo mooi bij elkaar, daar elk van de velden gedragstherapeutisch handelen naar voren schuift als effectief.⁵⁰ Deze ‘symptombestrijding’ kan over het algemeen wel invulling geven aan de vereisten van ‘betrouwbaar’ en ‘haalbaar’ (zie hiervoor onder adviespunt 6). Anderzijds laten, zoals gezegd, deze trajecten feitelijk de ‘bron’ aan schaamte-ervaringen onaangeroerd, in dubbele zin. *De betreffende trainingen zijn niet ontwikkeld vanuit kennis van schaamte als oorzaak van het probleem waartoe de training dient (b.v. geweld, spijlucht), en deze trainingen kanaliseren (dan ook) niet doelgericht de schaamteproblematiek – feitelijk gaat het om een gunstige ‘bijwerking’. Onderkennen van schaamte als bron van problematische gedragsmanifestaties (zie adviespunt 3) is een voorwaarde om meer manifestaties ervan te kanaliseren via gedrags- en cognitietrainingen én om dit effectiever te kunnen doen.*

Deze aanbeveling ligt voor de hand, als ook dat dergelijke trainingstrajecten eerst zin hebben wanneer eveneens de andere twee poten van de driptiek – ‘geborgenheid’ en ‘duurzaamheid’ –in de steigers staan van de hulpverlening. Wanneer deze twee grootheden gemankeerd *blijven*, is een

⁴⁹ Overeenkomstige constatering doen Van Noije en Wittebrood (2008: 106-7), die tevens nader specificeren wat in dezen meer in het bijzonder van belang is, zoals de gerichtheid op ‘veranderbare eigenschappen’, het aansluiten bij de geconstateerde ‘criminogene factoren’, en de [ex-]gedetineerde moet ‘lang en intensief genoeg aan het programma [kunnen] deelnemen’; zie in dezen ook Tigges et al. 2005. Schaamte-ervaringen zijn op zich niet ongedaan te maken, de manifestaties ervan zijn wel te stroomlijnen.

⁵⁰ Bij de hiervoor geciteerde bevindingen van De Ruiter en Hillege, voegen zich niet alleen de nieuwe beleidslijnen van bijvoorbeeld de reclassering (Menger en Krechtig 2004, Tigges 2005), maar deze zijn ook in lijn met de beschikbare kennis over de mogelijkheden van het stroomlijnen van door (gelochende) schaamte gestuurd gedrag. ‘In fact, many of the key cognitive-behavioural interventions for depression described by Beck (1983) and Ellis (1962) are likely to be an effective means of addressing shame-inducing cognitions,’ zo beredeneren Tangney en Dearing (2004: 175, voor details zie pp. 171-194). Het een en ander aan gedragstherapeutische projecten laat zich overigens niet zonder meer gemakkelijk realiseren in de praktijk, en is dikwijls een aanzienlijke ‘uitdaging’ met zeker niet altijd de beoogde resultaten, zie bijvoorbeeld Winkels (2008) over het in Rotterdam opgezette project ‘Kappen met asociaal gedrag’. Voor de stand van zaken, zie bijdragen aan Weijers (red.) 2008.

therapeutisch traject – hoe gedrags- of cognitief gericht ook – in potentie een nieuwe schaamte-ervaring. In beeldspraak: dat is als het toewerpen van een reddingsboei naar iemand die van een oceaanstomer is gevallen, terwijl de boot zelf verder de oceaan opvaart en de drenkeling, alleen, laat verder dobberen (en niet direct laat verdrinken). Het een en ander impliceert niet dat gaande de op- en uitbouw van de hulpverlening op die twee terreinen er geen rekening gehouden zou moeten en kunnen worden met de schaamte-problematiek, integendeel - waarvan meerdere adviespunten getuigen.

Aangezien de aard en reikwijdte van schaamte stiefmoederlijk is behandeld door de wetenschap en de therapeutische praktijk, mag het niet verbazen dat er betrekkelijk weinig onderzoek is verricht naar de wijze waarop mensen leren om voor zichzelf en hun omgeving verantwoord om te gaan met ervaringen van krenkende afwijzing en met de uitwerking ervan in (geloochende) schaamte en agressie. 'At present, there is virtually no research on the ways in which people manage their feelings of shame and guilt. But we can speculate that there may be a variety of useful strategies for dispelling feelings of shame – some cognitively oriented, some affectively based, and some socially derived.' (Tangney en Dearing 2004: 62). We kunnen echter toch wat meer dan 'speculeren', daar wel duidelijk is wát de grootste hindernis is, die uiteindelijk genomen zou moeten worden.

*De algemene leidraad ligt namelijk voor het oprapen. Begin met het onderkennen van de complexiteit en de (gewelddadige) reikwijdte van schaamte. Achter al de eventuele inspanningen om de schaamte-ervaringen het hoofd te bieden, ligt in principe de ultieme noodzaak om geloochende schaamte om te zetten in onderkende schaamte.*⁵¹ Of in termen van de psycholoog Terrence Real: 'Do the work. [...] Face this pain, now, or pass it on to your children, just as it was passed on to you.' (Real 1998: 230.) Zeker voor mensen die de terreur van schaamte langdurig aan den lijve hebben ervaren, blijkt dit een helse inspanning. Daarenboven is er (vooralsnog) geen traject ontwikkeld dat aan de geformuleerde eisen van 'betrouwbaar' en 'haalbaar' voldoende invulling kan geven, zoals bestaande gedrags- en cog-

⁵¹ Tangney en Dearing 2004: 174; zie ook Scheff en Retzinger 2001: 167 ff., en bijdragen aan Holster (red.), 2007.

nitiegerichte trajecten dat overwegend wel kunnen. We tasten niet helemaal in het duister, er zijn hoopgevende aanzetten, die langzaam maar zeker verder uitgebouwd worden.⁵²

Er is zelfs een 'trainingstraject' waar bijzonder veel ervaring mee is opgedaan en dat 'schaamte-ervaringen' als belangwekkendste bron meeneemt, maar waarvan de toepassing specifiek voor 'onze' cliënten nog niet werd onderzocht, namelijk die van de Alcoholics Anonymous. Het is zeer het aanbevelen waard om dit onderzoek wél in te zetten, niet alleen daar dit traject zo uitdrukkelijk geloochende schaamte ('un-faced shame' genoemd) als uitgangspunt neemt om om te zetten in 'onderkende' schaamte, maar juist ook de waarde onderkend van de tegenhanger ervan, nl. de menselijke behoefte aan 'belongingness' ('neededness' genoemd) én structureel invulling tracht te geven aan 'wederkerigheid' (reciprocity - een aspect dat ter sprake kwam in adviespunt 4.⁵³

⁵² Voor (tentatieve) 'coping strategies' met schaamte-ervaringen, zie Williams en Zadro 2005: 31-2 en gedetailleerder in andere bijdragen aan de bundel Williams, Forgas en Von Hippel (red.) 2005, met name Twenge 2005. Verder doet de therapeutische praktijk die met politieke en oorlogsvluchtelingen omgaat, ervaring op die van belang kan zijn, zie bijdragen aan Rohlf en Haans (red.) 2005.

⁵³ Zie meer in het bijzonder Kurtz (2007), die helder uiteenzet dat '[t]he impressive success of Alcoholics Anonymous in dealing with alcoholism and addiction flows directly from A.A.'s effectiveness at healing shame.'

- 11 -

**beschamen /
onafwendbaar en gerechtvaardigd als bijwerking**

We kunnen ons de praktijk van het beschamen uit de wereld wensen, maar het is alleszins aannemelijk dat bepaalde vormen van beschaming onafwendbaar zijn. In dezen moeten we denken aan beschamingsprocessen die ontstaan door het contact tussen meer of minder grote sociale of culturele entiteiten. Uiteindelijk vertalen die zich naar beschamingservaringen op individueel niveau. Een korte aanloop om op dat niveau aan te komen.

In zijn column in *The New York Times* van 20 december 2006 geeft Thomas L. Friedman een dozijn regels voor de omgang met de Arabische islamitische wereld in het Midden-Oosten. Als regel 9 formuleert hij: 'De meest onderschatte emotie in de Arabische wereld is vernedering. Het Israëliisch-Arabische conflict gaat niet alleen over grenzen. Israël's bestaan is een dagelijkse vernedering voor moslims, die niet begrijpen hoe, als ze de superieure religie hebben, Israël zo machtig kan zijn. [...] Het probleem van het Westen is dat het dat niet begrijpt.'⁵⁴

Friedman is niet de eerste die wijst op het fenomeen van schaamte als een ernstig probleem in de relatie tussen de Westerse en de islamitische wereld. Evenmin is hij de enige die meent dat wij in het Westen dit fenomeen niet alleen onvoldoende onderkennen maar sowieso niet voldoende begrijpen wat schaamte is en nog minder wat het teweeg kan brengen. Ook Jessica Stern, de auteur van enkele vermaarde studies over terrorisme (Stern 2001, 2004), wijst in een interview met Heijne (2006: 82) er zeer nadrukkelijk op dat schaamte 'de kern van het probleem' in de relatie tussen de Westerse en de islamitische beschavingen. Ze vervolgt: 'Ik zou daarom een oorlog tegen de vernedering willen afkondigen, maar hoe doe je dat?'⁵⁵

⁵⁴ Thomas L. Friedman, 'Mideast rules to live by', *The New York Times*, 20 december 2006; in het Nederlands onder de titel 'Het Midden-Oosten voor beginners', verschenen in *de Volkskrant*, 22 december 2006, waaruit het citaat.

⁵⁵ Voor de Duitse cultuurfilosoof Enzensberger is het zo klaar als een klontje dat de schaamtebeleving – gevoed door een zekere afgunst - de grote boosdoener is. 'Het is zonder meer duidelijk dat de totale economische, technische en intellectuele afhankelijkheid van het Westen moeilijk te verkroppen is voor de betrokkenen. [...] [Dit] betekent voor elke Arabier die in staat is na te denken, een stille vernedering. [...] Alle kenmerken die uit ander verbanden genoegzaam bekend zijn, keren erin terug: dezelfde wanhoop over de eigen mislukking, dezelfde zoektocht naar zondebokken, hetzelfde realiteits-

Die weinig gerieflijke verhoudingen tussen de Westerse en de islamitische culturen manifesteren zich, naar de mening van de socioloog De Swaan, overigens vooral tussen de seksen *binnen* de islamitische civilisatie. De emancipatie van islamitische vrouwen, al dan niet woonachtig in de Westerse wereld, heeft inderdaad een bijzondere dynamiek die vele uitingen van geweld met zich meebrengt. Met deze emancipatie verliezen islamitische mannen hun traditionele meerderwaardigheid boven vrouwen, wat als een emotionele en sociale vernedering wordt ervaren en zodoende een agressieve vrouwvijandigheid in de hand zou werken. '[D]eze mannelijke superioriteitswaan,' zo benadrukt De Swaan '[wordt] nog in de godsdienst gecultiveerd. Religies beroepen zich op antieke teksten en eeuwenoude overlevering, waarin de kiemen van mannelijke meerderwaardigheid nog steeds en telkens weer besmettelijk blijken. [...] Voor veel jongens die opgroeien in de patriarchale traditie zal het een onverteerbare vernedering zijn om braaf en nijver op school de meisjes bij te moeten houden. De mannelijke superioriteit was zoals alle traditionele meerderwaardigheid uitdrukkelijk op niets gebaseerd.' (De Swaan 2006: 15, 21) Of dit op niets gebaseerd is, valt nog te bezien⁵⁶, maar de verschuiving in onderlinge machtsverhoudingen, zo wil de redenering, leidt in ieder geval tot ernstige gevoelens van vernedering en schaamte en zodoende tot geweld.⁵⁷

verlies, dezelfde behoefte aan wraak, dezelfde mannelijkheidswaan, hetzelfde op compensatie gerichte superioriteitsgevoel, de fusie van vernietiging en zelfvernietiging alsmede de dwangmatige wens door de escalatie van de verschrikking heer en meester te worden over het leven van de andere en over de eigen dood.' (Enzensberger 2006b: 42, 50)

Meer in het bijzonder zijn de wetenschap en haar intellectuelen onvermijdelijk stenen des aanstoots. 'Of course words can offend. But one of the roles of a university is to question conventional truths. The pursuit of ideas has always demanded that intellectuals question the sacred and mention the unmentionable. A civilized intellectual institution teaches its members how *not* to take criticisms personally, and how *not* to be offended by uncomfortable ideas.' (Furedi 2006: 77.)

Onder verwijzing naar appendix 2 laten de schaamtemanifestaties zich moeiteloos aanwijzen, c.q. bevestigen.

⁵⁶ Het mag in de ogen van De Swaan op niets gebaseerd zijn, er ligt wel degelijk een zeer lange (evolutionaire) geschiedenis achter ons, dwars door alle culturen en sociale lagen heen, waarin in menig opzicht deze mannelijke dominantie een gegeven en blijkbaar zeer noodzakelijk is geweest. Dit is overigens geen rechtvaardiging voor mannelijke superioriteit, respectievelijk vrouwelijke onderdanigheid in ons *huidige* samenleven (waarover Vandermassen 2005). Het een en ander neemt echter niet weg dat de verschuiving in machtsverhoudingen wel degelijk alleszins tastbaar tot ernstige gevoelens van vernedering en schaamte kunnen leiden.

⁵⁷ Dat emancipatie niet alleen islamitische vrouwen tot slachtoffer van mannelijk geweld maakt, is zeker niet onbekend. De verbinding tussen dit gewelddadige handelen en mannelijke schaamte zou evenzeer veel nadrukkelijker het interveniëren bij huiselijk geweld in Hollandse gezinnen moeten sturen. Hollandse mannen meppen om overeenkomstige redenen van schaamte. Die wordt echter zeker niet altijd als zodanig door de betreffende 'slagers' onderkend: geloochende schaamte dus.

Kortom, we kunnen ons, met Jessica Stern, een oorlog tegen vernedering wensen, maar dat ideaal is niet zozeer naïef doch bovenal onmogelijk: *bepaalde vormen van beschaming zijn onafwendbaar*. Vele malen is inmiddels in onderzoeks- en beleidsrapporten het advies aangereikt om krachtadig de ‘emancipatie’ van vrouwen uit allochtone groepen in de Nederlandse samenleving op te pakken en uit te bouwen. Hieraan wordt, met meer of minder succes, invulling gegeven. Deze emancipatie-inspanningen kunnen bijgevolg echter (ernstige) beschamingsprocessen voor mannen (echtgenoten, [groot]vaders, broers, zoons) met zich meebrengen, die een *onvermijdbaar* karakter hebben. De bijkomende verschuiving in machtsverhoudingen (tussen man~vrouw) kan tot ernstige gevoelens van schaamte bij mannen leiden en zodoende tot geweld – geweld dat zich richt op die vrouwen en op hun kinderen.

De Nederlandse ‘code’ van emancipatie kan overigens ook beschamend uitwerken op de betreffende (allochtone) vrouwen zelf, daar de emancipatoire ontwikkeling onvermijdelijk aangeeft, dat het eigen houvast tot dan toe niet toereikend wordt geacht. Dochters kunnen zo een zeer ‘beschamende’ uitwerking op hun moeders hebben, zoals in de jaren zeventig ‘emanciperende’ jongeren hun ouders ‘beschaamden’ door niet langer naar de gereformeerde kerk te gaan en seksuele relaties aan te gaan vóór het huwelijk.

De beschaming als zodanig kan onvermijdbaar zijn *maar deze behoeft niet op voorhand ook een genadeloos krachtig uit te werken* - zoals medicijnen bijwerking kunnen hebben, die door bepaalde aanvullende maatregelen minder ernstig uitpakken. Het begint, dat spreekt, met de realisatie dat – ook door de beste bedoelingen gevoed - handelen aan interventies en hulpverlening als bijwerking schaamte-ervaringen kan hebben, voor de cliënt zelf en/of voor de naasten. Dit mag voor de hand liggen, maar is in het veld aan justitieel en non-justitieel optreden stellig geen vanzelfsprekendheid om consequent op enigerlei wijze mee rekening te houden.⁵⁸

⁵⁸ Aandacht voor de hier bedoelde uitwerking ontbreekt overigens niet volledig. Zo hebben de vele adviezen inzake ‘emancipatieprogramma’s’ voor Curaçaose vrouwen recentelijk ook een tegenhanger gevonden in enig aanbod van een ‘emancipatietraject’ voor mannen.

In principe volgt op het onderkennen van de bijwerking aan beschaming een handelen zoals hiervoor in de respectieve punten wordt geadviseerd. Dit impliceert echter niet dat de beschamingsbijwerking altijd weg te nemen is. In het licht van de – in de Nederlandse samenleving – gerechtvaardigde keuze om niet in lijn met het gereformeerde geloof te handelen, staat het de jongeren vrij om de kerk te verlaten en zodoende hun ouders te ‘beschamen’. Door specifieke aandacht te besteden aan de ‘schaamte-ervaring’ van de ouders, *is de beschamende bijwerking van het handelen van de jongeren op de ouders in te perken, maar stellig niet weg te nemen.*

In het maatschappelijke en politieke debat in Nederland wordt op deze vormen van beschaming geen eenduidig antwoord gegeven. Integendeel, het debat levert allerhande, soms uitgesproken tegenstrijdige en vijandige, opvattingen op. Toch drijven we niet richtingloos op een stormachtige zee. Het Nederlandse samenleven is voor allen die daarvan deel uitmaken, ondubbelzinnig ingericht naar de beginselen van de democratische rechtsstaat. ‘Er is een verplichting,’ zo vatte De Swaan vijftientig jaar terug al samen, ‘om de vrijheden en rechten te handhaven die voor iedereen gelden, voor nieuwkomers en gevestigden gelijkelijk. [...] De gevestigde Nederlanders zijn aan de nieuwelingen niets meer verschuldigd dan aan elkaar. En ook niets minder. Dat is genoeg. [...] Waarom zouden Nederlanders elkanders gewoonten en ideeën koesteren? Dat is toch nergens voor nodig. Ze hebben elkaars rechten te waarborgen. Dat volstaat. [...] Ik hoop dat de nieuwe Nederlanders zich niet laten opsluiten in hun etnisch hok, dat ze zich niet laten verbijzonderen en bevoogden.’⁵⁹ Oorspronkelijk werd deze opvatting reeds in 1985 door De Swaan de discussie over de multiculturele samenleving ingedragen. De Swaans overtuiging heeft echter in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw een uitgesproken ondergeschoven positie gekend, daar het cultuurrelativistische gedachtegoed domineerde.⁶⁰

⁵⁹ De Swaan 1999 [1985]: 260-63, in lijn met De Swaan en zeer gedetailleerd onderbouwd is D’Souza 1995.

⁶⁰ Het cultuurrelativisme behelst niet alleen een ernstig tegenstrijdige wijze van denken, daar het ons dwingt om intolerantie te tolereren. ‘[E]lke aanranding van de meest fundamentele mensenrechten [kan] in beginsel met een beroep op de eigen cultuur worden goedgepraat,’ zoals Von der Dunk (2001: 157) met recht stelde. De kritiek bestaat overigens al veel langer, zie ook Lemaire 1976: 81-181. Niet minder van belang is echter dat het cultuurrelativisme het onvoldoende mogelijk maakt om het eigen samenleven sowieso te prefereren boven andere vormen van samenleven. Dit werkt uitgesproken ver-

Inmiddels is De Swaan niet meer een roepende in de woestijn. ‘De allochtoon met heel zijn geestelijk hebben en houden,’ zo wordt heden ten dage veel nadrukkelijker verkondigd dan dertig jaar geleden, ‘wordt uitgenodigd deel te nemen aan de Nederlandse samenleving. [...] Dat vergt aanpassing. Maar die aanpassing vraagt cultureel gezien tijd en hoeft overigens niet verder te gaan dan wat de wet nu eist (en de aanvaarding van de strikte handhaving daarvan). Waarom zouden we meer vragen dan de wet eist?’ Dit is een richtinggevende stellingname uit het wetenschappelijke instituut van het CDA, wat de overtuiging een invloedrijk draagvlak geeft.⁶¹

Kortom, de Nederlandse democratische rechtsstaat is de alfa en omega geworden. Dit roept een oud verhaal uit de dagen van het Britse koloniale India op, dat de nodige illustratieve waarde heeft. ‘A British officer who was trying to stop a suttee was told by an Indian man. “It’s our custom to burn a widow on her husband’s funeral pyre.” To which the officer replied: “And it’s our custom to execute murderers.”’ Het verhaal is ontleend aan een betoog van de Brits-Ghanese filosoof Appiah (2006: 25) in een discussie over culturrelativisme, dat, zo is duidelijk uit het voorbeeld, terzijde wordt geschoven. Niet minder helder wordt dat de tegenhanger ervan – het universalisme – evenmin absolute waarde heeft, al was het maar daar de rechtsstaatsregels buiten de Nederlandse grens dikwijls geen geldigheid hebben en op sommige plekken de weduwe dan ook wél de overleden echtgenoot volgt.

Hiermee komen we voor de praktijk van alle dag van de Nederlandse hulpverlenings- en interventiepraktijk uit op een tussenweg. *Op dit pad wordt etnisch-culturele diversiteit – in handelen en denken van zeer uiteenlopende aard – ruimhartig onderkend, maar de regels van de Nederlandse rechtsstaat zijn exclusief sturend, waardoor de diversiteit selectief wordt geaccepteerd*: hoe beschamend het ook mag zijn voor nabestaanden (en mogelijk zelfs de overleden echtgenoot), een weduwe wordt niet verbrand en een verbranding wordt als ‘moord’ gekwalificeerd, die dan ook zal worden vervolgd. De beschaming mag niet weg te nemen zijn, maar is in principe te beperken

lammend bij het maken van ingrijpende keuzes die toch gemaakt zullen moeten worden.

⁶¹ Zie de discussie Harinck en Klink 2006 (citaat op p. 292); zie ook andere bijdragen aan het speciaalnummer van *Christen Democratische Verkenningen* (Borgman, Van den Brink en Jansen [red.], 2006), alsmede Wienen, Burg en Klink 2003.

door *uitgesproken helder* te zijn over wat wel of juist niet naar de regels van de Nederlandse rechtsstaat acceptabel is.

Deze benaderingswijze vindt een voedingsbodem in een denkwijze die door Unesco – in de loop van de jaren '90 van de vorige eeuw – nadrukkelijk werd aangemoedigd en de term 'pluralisme' meekreeg.⁶² In de justitiële en non-justitiële keten is de politie de organisatie die onomwonden de 'pluralistische benaderingswijze' tot leidraad heeft gekozen voor beleid en handelen - zie Landelijk ExpertiseCentrum Diversiteit (LECD) 2009: 25-34. In het licht van het hier verdedigde gedachtegoed moet dit als navolgenswaardig worden bestempeld voor de hele zorg- en strafrechtketen.

Ook voor de onvermijdelijke dilemma's die dit met zich meebrengt, is bij de politie al een traject uitgestippeld, dat als zodanig eveneens navolgenswaardig is. In dit traject wordt – naast inzicht in voornoemd 'pluralistisch' denk-kader als primaire referentiepunt - gewerkt aan de op- en uitbouw van een zekere sensitiviteit, kennis, zelfreflectie, en set van professionele sociale vaardigheden (LECD 2009: 38/9, 55). Deze worden meer in het bijzonder aangescherpt door het voorleggen van zo concreet mogelijke casussen in speciale sessies (ibid.: 67-73). *In een dergelijk traject zou kennis van de hier gepresenteerde triptiek en het dozijn aan aanbevelingen meegenomen moeten kunnen worden in het voordeel van alle partijen.*

In dit traject bevindt zich overigens een element dat er hier wordt uitgelicht daar het een 'exclusiviteit' verdient in de context van het schaamte-gedachtegoed, maar ook omdat een zekere prioritering nadere overweging vereist – zie hierna onder volgend punt.

⁶² In het Unesco rapport *Our creative diversity: Report of the World Commission on Culture and Development* (1995), waarvan een Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *De kracht van cultuur; Onze creatieve diversiteit* (1996).

- 12 -

***schaamteloos /
beschamen is geen recht van cliënt.***

Hoewel de samenstelling van onze samenleving de afgelopen decennia in rap tempo wijzigde, is en blijft het leeuwendeel van de medewerkers in de justitiële en non-justitiële keten blank en, afhankelijk van bepaalde sectoren, vooral vrouw of juist man. Dit mag niet in overeenstemming zijn met de maatschappelijke werkelijkheid buiten de keten, het is een gegeven en ook nog een gegeven waarin niet spoedig verandering zal optreden. Dat zullen de betreffende medewerkers én de cliënten – van welke etnisch-culturele achtergrond dan ook - moeten accepteren en daarmee zullen alle partijen moeten (leren) omgaan. Over de cliënten gaan de voorgaande adviespunten grotendeels, hier onder dit punt verschuift het accent bijna exclusief naar de medewerkers.

Zo min als hun cliënten zo min willen medewerkers - vanwege etniciteit, sociale of culturele afkomst, sekse, seksuele geaardheid of iets dergelijks - worden afgewezen, gekleineerd, gediscrimineerd. *Kortom: ook medewerkers willen niet worden beschaamd.* De formulering is anders, maar feitelijk wordt door de politie – bij monde van haar Landelijk ExpertiseCentrum Diversiteit (LECD) – expliciet de vraag gesteld: welk een beschamende uitwerking kan handelen van het publiek op onze mensen hebben, hoe reageren wij erop, wat is beroepsmatig te 'behappen', en waar roepen wij nadrukkelijk 'tot hier en niet verder'! De politie zal niet de enige zijn maar naar het zich laat aanzien is zij wel de organisatie die niet alleen de uitwerking van eigen handelen op publiek onderzoekt, maar juist ook en zeer nadrukkelijk de uitwerking van het handelen van publiek op de eigen mensen.

Ook medewerkers verlangen 'respect' voor wát ze doen, hoe ze het een en ander aanpakken, en voor wíe ze zijn. Waar dit ontbreekt, kan dit evenzeer effect hebben als het ontbreken ervan heeft op hun cliënten, en zodoende heeft het consequenties voor hun hulpverlening. In voorkomende gevallen zullen ook medewerkers vertrouwen verliezen, worden zij achterdochtig en terughoudend, sluiten zich af of gaan juist op hun strepen staan, enzovoorts. Wederzijds respect is echter geen handelen dat aan beide kan-

ten steevast als vanzelf wordt gerealiseerd. In feite vereist dit dat beide partijen precies weten wat de codes van werk en omgang zijn, en deze codes ook zonder meer onderschrijven. Dit is stellig niet het geval, waardoor in de praktijk van alledag dilemma's van meer of minder ernstige aard ontstaan, waarop hoe dan ook gereageerd moet worden. De prioriteit die de politie geeft aan dit veld van dilemma's mag – zoals zij zelf stelt - zijn ingegeven door het feit dat zij 'het recht handhaven en een geweldsmonopolie bezitten', het is alleszins gerechtvaardigd te constateren dat 'onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijke dienstverlening en vele andere instanties kampen met dezelfde dilemma's' (LECD 2009: 26) . Dit is door het LECD zijdelings opgemerkt maar kan hier nadrukkelijk naar voren worden geschoven: geen organisatie die aan de dilemma's ontsnapt en medewerkers zullen ze dan ook moeten leren hanteren door keuzes te maken.

Ten behoeve van het maken van dergelijke keuzes staat allereerst het algemeen 'referentiekader' ter beschikking (Rechtsstaat en pluralisme), dat hiervoor onder punt 11 werd benoemd. Daarenboven kan systematisch aan de uitbouw worden gewerkt van – ook onder het vorige punt genoemde – een zekere sensitiviteit, kennis, zelfreflectie, en professionele sociale vaardigheden, terwijl deze mede vorm en inhoud krijgen door hier geadviseerde punten. Het is echter niet minder van belang om de 'beschamende' uitwerking van handelen van de cliënt op de hulpverlener te noemen als factor die mede bepaalt welke keuzes uiteindelijk worden gemaakt.

In het beleid toont de politie zich hiervan alleszins bewust. 'Ongelijke behandeling van politiemensen, om welke reden dan ook, wordt niet geaccepteerd. Dat betekent, dat een politieambtenaar met een Turkse achternaam of andere huidskleur zich niet om die reden weg laat sturen bij een interventie. Dat geldt ook voor vrouwelijke politieambtenaren.' (ibid.: 49) Inderdaad betekent dit, dat het handelen van de politie een beschamende uitwerking kan hebben op de cliënt en zodoende het resultaat van de hulpverlening of interventie ongunstig beïnvloedt. Het kan als alleszins vernederend worden ervaren om door een vrouwelijke agent of door een agent met een Turkse achtergrond staande te worden gehouden, en de bereidheid om mee te werken zal hierdoor worden ondermijnd.

Dergelijke dilemma's zullen zich blijven voordoen, ook al worden de regels van de Nederlandse rechtsstaat nageleefd, wordt het pluralisme gerespecteerd, en worden adviespunten als hiervoor in acht genomen. *Voor een aanvullende richtlijn moet een keuze worden gemaakt, en wel deze: wanneer er zich de noodzaak van het maken van een keuze voordoet, dan moet aan het voorkómen van het beschamen van de hulpverlener meer gewicht worden toegekend dan aan het voorkómen van het beschamen van de cliënt.*

Zorg/hulp/interventie aan de cliënten/publiek is wel een recht, en dikwijls ook een verplichting, maar het is, anderzijds, *geen voorrecht* voor de hulpverlener – noch voor de hulpverlenende instantie - om de hulp aan de cliënt te geven. Inderdaad is onderwijs een recht, en zelfs een verplichting, maar het is geen voorrecht voor de docent om voor de klas te staan en het mag dan ook niet worden verwacht dat hij zich in alle mogelijke 'schaamtevolle' bochten wringt om de leerlingen te bereiken. In zorg- en hulpverlening, bij interventies van welke aard dan ook, is dit in principe niet anders. Het kan niet de bedoeling zijn dat de drenkeling overleeft door het verdrinken van de reddingswerker.

APPENDIX 1 /

CONTACTPERSONEN EN – ORGANISATIES

personen

Henriette van Aken	Annerieke Meinders
Brechtje Bakker	Margaret Moleveld
Koos Bartels	Edwina M. Molina
Sherwin Belioso	Marjanne Mostert
Bracha Bodamér	Peter J.M. Peters Sengers
Wim Bokkers	Wyrnus Pikeur
Jan Brandenburg	Bert Prinsen
Ria ten Bookum	Dion E.A. Ringeling
Priscilla Boumeester	Jim Robinson
Natasja van Collenburg	Marleen Scheepmaker
Raymond Etienne	Jeffrey Schouten
Mirjam Faber	Georg Schreuder Hes
Marieke Foppen	James Schrijs
Robbert J.S. Fox	Joannette Schuppert
Shirley Fransman	Ralph Silie
Colette Girard	Monico Sint Jago
Anja G.A.M. de Graaff	Ivar R. Soerka
Han Hak	Sidney Stacie
Harrie H.E. Hendriks	Jan Stedehouder
Hans van Hulst	Rita van Slooten
Michael Hupsel	Kitty Stoltenborg
Glenn O. Helberg	Ingrid Y. Steuer
Michael Hupsel	Marrie Stoffer
Gert-Jan Jansen	Hanneke Tanger
Ewa de Jonge	Michelle den Toom
Marian Jongma	Harm van Twillert
Floorke Jutstra	Frits Velthuijsen
Chery Kalkman	Marcel Vlieger
Peter Kerstholt	Raidse Vrutaal
Els Kies	Akim Wagho
Joyce Kwidama	Sylvia van der Werf
Melvin Landburg	Irish Verwey
Bart Leijten	Akim Wagho
Steve Leysner	Andre Wielandt
Jac Linssen	Mieke de Wit
Erik van Malenstein	Bernice van der Wolk
O.J. Marlis	Karin Zwikker

organisaties / organisatieafdelingen en -projecten

Advies & Meldpunt Kindermishandeling
Algemeen Maatschappelijk Werk
Begeleid Zelfstandig Wonen
Budget Bank Almere
Bureau Jeugdzorg / Flevoland
GGD / Flevoland
Faber Onderzoekt en Zet Op

Fornhese
Gemeente Almere [diverse afdelingen]
Halt / Flevoland – Gooi & Vechtstreek
's Heeren Loo Midden-Nederland
ITB-Criem / Harde Kern
Jeugd Preventie Programma
Jeugdgezondheidszorg
Jongeren Loket Almere
Kwadrant
Marlis Orthopedagogische praktijk
MEE / Almere
MEE / Lelystad
Nederlands Jeugdinstuut / Utrecht
Nieuwe Perspectieven Flevoland
Overlegorgaan Caribische Nederlanders (OCaN)
Oké / Centrum voor jeugd en gezin
Openbaar Ministerie
Politie Almere
Politie Flevoland
Programmabureau Regiopolitie Flevoland
Raad voor de Kinderbescherming
Reclassering Leger des Heils
SAANA
SABANA
Steunpunt Huiselijk Geweld Flevoland
Stichting Kompaan
Stichting De Schoor / Welzijnswerk Almere
Stichting Jeugdhulpverlening Flevoland
Stichting Leger des Heils / Reclassering
Stichting Streetcornerwork, Utrecht/Purmerend/Almere
SWA Rotterdam
Triade
Veiligheidshuis Almere
VTC
William Schrikker Jeugdreclassering
Zorggroep Almere / BMO

APPENDIX 2 /

REIKWIJDTE VAN SCHAAMTE⁶³

- 1 *Schaamte* is het zeer pijnlijk gevoel waarin verdriet, angst en woede samenballen en waarbij de beschaamde zich waardeloos en machteloos voelt;⁶⁴
- 2 de pijnlijk gevoelens worden veroorzaakt door vermeende of feitelijke emotionele en sociale afwijzing dan wel de dreiging met deze afwijzing door voor hem/haar een of meerdere belangrijke actoren die onderdeel uitmaken van zijn/haar zelfbeeld (*self-definition*);
- 3 de pijn van schaamte is juist daarom zo scherp, daar beschaming een van de meest fundamentele behoeftes aantast, i.c. *belongingness*: de behoefte zich geborgen te weten bij mensen waarmee een constructief-affectieve band bestaat voor lange tijd;
- 4 de schaamte, d.w.z. de ervaren afwijzing, krenking en kleinering (be)treft de persoonlijke identiteit in haar totaliteit, raakt het 'ik' – in ieder geval in de beleving van de beschaamde persoon - in z'n geheel in plaats van een specifiek handelen van de betreffende persoon;
- 5 gevoelens van schaamte ontwikkelen zich vanaf ca. 2 jaar, terwijl 'schuldgevoelens', i.c. het vermogen om onderscheid te maken tussen 'ik' en het eigen en andermans 'handelen' (onderscheidend van 'ik'), alsmede het inzicht door eigen handelen een andere te kunnen benadelen en dit af te keuren eerst tot ontwikkeling komen rond ca. 8 jaar;
- 6 de schaamte-ervaring brengt een scheiding met zich mee van een 'ervarende ik' en een 'observerende ik' (*self consciousness*), deze verdubbeling – van ervaren en registreren - versterkt de pijnlijke gevoelens;
- 7 de gevoelens van schaamte zijn cognitief bemiddeld, daar deze gevoelens een meer of minder geïnternaliseerd geheel aan waarden en normen als referentiepunten veronderstellen waartegen het eigen 'ik' wordt afgemeten en wordt ervaren als tekort te schieten;
- 8 de schaamte-ervaring heeft een uitzonderlijk langdurige uitwerking: de herinnering aan het afwijzen, krenken, kleineren en (dreigende) bestraffen, aan het ge-

⁶³ Voor detaillering en uitgebreide bronverwijzing, zie Broek 2007[b]: 49-80.

⁶⁴ Als zodanig is dit gevoel in essentiële zin anders dan 'schuldgevoelens', waarmee 'schaamtegevoelens' veelvuldig worden verward; het onderscheid laat zich als volgt typeren: 'Schaamte is een gevoel waarbij je je voorstelt wat anderen van je zullen denken, terwijl je bij schuldgevoel je voorstelt hoe zeer je een ander benadeeld hebt.' (Swaan, 1996: 96).

- voel van waardeloosheid en machteloosheid is zeer duurzaam en zal in de meeste gevallen ook – tot in de kleinste details - nooit meer vergeten worden;
- 9 de schaamte-ervaring, meer in het bijzonder bij herhaling, ondermijnt een gunstig gevoel van eigenwaarde, voedt en resulteert in een negatief zelfbeeld, ondermijnt de scheiding tussen 'ik' en 'gedrag/handelen';
 - 10 de ervaring als zodanig stuurt, gegeven de pijn, egocentrisme: het (exclusief) op zichzelf betrokken zijn, en staat haaks op de uitbouw van empathie en van schuldgevoelens, het egocentrische gevoelens vermijdt het aangaan van emotionele, waaronder duurzaam intieme, banden (in algemene zin hechtingsproblemen) en het dragen van verantwoordelijkheid voor anderen (waardoor ook de eigen 'zelfredzaamheid' in het geding komt);
 - 11 de schaamte-ervaring zorgt voor een dubbelslachtig gelijktijdig verlangen tot 'flight' (o.a. neutraliserings- en externaliseringsmechanismen)⁶⁵ en tot 'fight' (fysieke en andersoortige gewelddadige agressie)⁶⁶, een dubbel verlangen dat één is in de inspanning om te ontsnappen aan de (dreigende) pijn;
 - 12 na de ervaring is de persoonlijke gevoeligheid voor het minste of geringste dat neigt tot (overeenkomstige) beschaming zo groot dat de drang tot 'flight' of 'fight' direct op scherp wordt gezet (kort lontje);
 - 13 waar de schaamte-ervaring, zeker bij aanhoudende herhaling, niet als schaamte wordt onderkend of zelfs wordt ontkend, ontstaat geloochende schaamte (*unacknowledged shame*), waarbij de neiging tot gewelddadig handelen zal overheersen (boven *flight* gedragingen);
 - 14 indien de geloochende schaamte-ervaring door een persoon met een reeds beperkt empathisch vermogen moet worden gekanaliseerd, dan kan slechts de neiging om gewelddadig te handelen domineren;
 - 15 indien door de geloochende schaamte-ervaring vigerende constructief-affectieve banden (*belongingness*) worden verbroken en wordt gemarkeerd dat er voor de beschaamde actor geen constructief-affectieve banden meer zullen zijn, dan is er niets meer te verliezen en resteert het gewelddadig handelen.

⁶⁵ Manifestaties hiervan zijn meer in het bijzonder afschuiven van verantwoordelijkheid, ontkennen, maskeren van handelen en motieven, in algemene zin weigerachtige houding c.q. afwijzende opstelling, niet relativerend, neiging tot uitstellen en tegenwerken, geen vraag naar hulp.

⁶⁶ Manifestaties hiervan zijn meer in het bijzonder achterdocht, snel verongelijkt, berekenend handelen (what's in it for me), profiteursmentaliteit (afstoten van ieder die geen 'toegevoegde waarde' heeft), antagonisme, afgunstig, intimiderend, onderling vernederend (zgn. 'krabbenmentaliteit'), denken in termen van 'ik' en 'zij', afdwingen van waardering d.m.v. roep om 'respect' en agressiviteit, (symbolische) manifestaties van 'flitsende' c.q. succesvolle levensstijl, en verlangens en verwachtingen die door buitenstaanders als 'irreëel' moeten worden gewaardeerd.

LITERATUUR

- Anbeek, Ton, 2009, *Vast*. Amsterdam: Podium.
- Andersson, Hans et al., 2008, *Antilliaanse probleemgroepen in Nederland; Een oplosbaar maatschappelijk vraagstuk*. [Den Haag]: Taskforce Antilliaanse Nederlanders.
- Andersson Toussaint, Paul, 2009, *Staatssecretaris of seriecimineel; Het smalle pad van de Marokkaan*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Andrews, B., M. Qian en J.D. Valentine, 2002, 'Predicting depressive symptoms with a new measure of shame: The experience of shame scale', *British Journal of Clinical Psychology*, 41: 9-42.
- Appiah, Kwame Anthony, 2006, *Cosmopolitanism; Ethnics in a world of strangers*. New York/Londen: Norton & Comp.
- Athens, Lonnie H., 1992[1989], *The creation of dangerous violent criminals*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Baneke, Joost, 2009, *Waarom vrouwen zich meer schamen dan mannen; Over psychologie, criminaliteit en cultuur*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Baumeister, Roy F., 1999[1997], *Evil; Inside human violence and cruelty*. New York: Freeman.
- Beck, A.T., 1983, 'Cognitive therapy of depression: new perspectives', in: P. Claton en J. Barrett (red.), *Treatment of depression*. pp. 265-290. New York: Raven Press.
- Blum, A., 2008, 'Shame and guilt; Misconceptions and controverses; A critical review of the literature', *Traumatology*, 14: 91-102.
- Boersema, Jacob R. et al., 2009, 'Emoties in de sociologie; De consequenties voor het vak', in Jacob R. Boersema et al., pp. 141-51.
- Boersema, Jacob R. et al. (red.), 2009, 'Emoties in de sociologie', [themanummer van het tijdschrift] *Sociologie*, 5-2.
- Bongers, IJla L. en Chijs van Nieuwenhuizen, 2009, *Crimineel gedrag bij Rotterdamse Antilliaanse jongeren; Een verkennende studie naar de rol van psychische en psychiatrische problematiek*. Eindhoven: GGzE.
- Boom, J. de, M. van San en A.M. Weltevrede, 2008, *Antilliaanse Rotterdamers 2008; Een monitor van hun maatschappelijke positie*. Rotterdam: RISBO.
- Boone, Miranda, 2002, *Leren diversifiëren; Reclassering en culturele diversiteit*. Utrecht: Willem Pompe Instituut.
- Borgman, Erik, Gabriel van den Brink en Thijs Jansen (red.), 2006, 'Zonder geloof geen democratie', [speciaalnummer] *Christen Democratische Verkenningen*.
- Bosker, Jacqueline, 2006, 'De bruikbaarheid van RISc voor vrouwelijke daders', *Proces*, 85-4: 153-5.
- Botton, Alain de, 2001[2000]. *The consolations of philosophy*. Londen: Penguin.
- Bovenkerk, Frank, 2009, *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Broek, Aart G., 2006, *De terreur van schaamte; leidraad voor violent handelen*. Leiden/ Utrecht: Carilexis [adviesrapport t.b.v. Reclassering Nederland.]
- Broek, Aart G., 2007[a], *Van isolement naar arbeidsproductiviteit en maatschappelijke participatie*. Leiden: Carilexis [adviesrapport t.b.v. Reclassering Nederland.]
- Broek, Aart G., 2007[b], *De terreur van schaamte; Brandstof voor agressie*. Haarlem: In de Knipscheer.
- Broek, Aart G., 2007[c], 'Geweld wil schaamte lozen; Religie en etniciteit zijn niet op voorhand de grote boosdoeners', *Groepen; Tijdschrift voor groepsdynamica en -psychotherapie*, 2-3: 55-69.
- Broek, Aart G., 2007[d], *Schaamte: brandstof voor agressie en geweld*, paper (panel / misdaad en emoties), 1ste Nederlandse congres culturele criminologie, 28/29 juni 2007, Universiteit Utrecht. [te downloaden van www.carilexis.nl]

- Brons, D., N. Hilhorst en F. Willemsen. 2008, *Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum. [Cahier 2008-4.]
- Buikhuisen, W., 1985, *Kriminaliteit; Uitgangspunten voor het verklaren van crimineel gedrag*. Deventer: Kluwer.
- Buss, A.H. en M. Perry, 1992, 'The aggression questionnaire', *Journal of Personality and Social Psychology*, 63: 452-9.
- CBS, 2008, *Jaarrapportage integratie 2008*. Den Haag/Heerlen: CBS.
- Commissie-De Vries, 2008, *Werken naar vermogen*. Den Haag. [adviesrapport van de commissie fundamentele herbezinning Wsw o.v.v. Bert de Vries.]
- Deković, Maja en Jessica J. Asscher, 2008, 'Risicoreductie; Interventies voor jongeren die antisociaal gedrag vertonen; Kenmerken, werkzame mechanismen en moderators van effectiviteit', in: Brons, Hilhorst en Willemsen (red.), pp. 91-134.
- Dunk, Thomas von der, 2001, *Alleen op de wereld; De Nederlandse worsteling met zichzelf, God en Europa*. Amsterdam: Van Gennep.
- Kurtz, Ernest, 2007, *Shame & Guilt*. New York: iUniverse.
- Distelbrink, Marjolijn en Trees Pels, *Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van Antillianen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum. [Aanvulling op Brons, Hilhorst en Willemsen 2008.]
- Ellis, A., 1962, *Reason and emotion in psychotherapy*. New York: Stuart.
- Enzensberger, Hans Magnus, 2006a, *Schreckens Männer; Versuch über den radikalen Verlierer*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.
- Enzensberger, Hans Magnus, 2006b, *De radicale verliezer; Over de psychologie van de zelfmoordterrorist*. Amsterdam: Cossee [vertaling van Enzensberger 2006a].
- Evenblij, Maarten, 2007, *Respect! Onderzoek naar sociale cohesie in Nederland*. Amsterdam: Aksant.
- Franssen, Boris en Peter Scholten, 2007, *Handboek voor sociaal ondernemen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Furedi, Frank, 2006, *Where have all the intellectuals gone?* Londen: Cintinum.
- Gilligan, James, 1997[1996], *Violence; Reflections on a national epidemic*. New York : Vintage.
- Gerritsen, Rein, 2009, *Knock-out; De zieke ziel, deel 1*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Goldstein, Noah J., Steve J. Martin en Robert B. Cialdini, 2007, *Yes! 50 secrets from the science of persuasion*. Londen: Profile Books.
- Gladwell, Malcolm, 2008, *Outliers; The story of success*. Londen: Penguin/ Lane.
- Harinck, Georg en Ab Klink, 2006, 'Breekt CDA met pluralistische model van Kuiper?', in: E. Borgman, G. van den Brink en T. Jansen (red.), pp. 284-304.
- Heath, Chip en Dan Heath, 2007, *Make to stick; Why some ideas take hold and others come unstuck*. Londen: Random House
- Hermanns, Jo, 2008, *Het bestrijden van kindermishandeling; Een aanpak die werkt*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Hewitt, L.E. en R.L. Jenkins, 1946, *Fundamental patterns of maladjustment*. Michigan: D.H. Green.
- Holster, Nelleke (red.), 2007, *Schaamte in groepen; Van verhullen naar onthullen*. Houten: Bonn Stafleu van Loghum.
- Hulst, Hans van, 1997, *Morgen bloeit het diabaas; De Antilliaanse volksklasse in de Nederlandse samenleving*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Jehoel-Gijsbers, Gerda, 2004, *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: SCP.
- Kaldenbach, Hans, 2008[2004], *Respect! 99 tips voor het omgaan met jongeren in de straatcultuur*. Amsterdam: Prometheus.
- Katz, Jack, 1999, *How emotions work*. Chicago: University of Chicago Press.
- Korf, Dirk J. en Frank Bovenkerk, 2007, *Dubbel de klos; Slachtofferschap van criminaliteit onder etnische minderheden*. Den Haag/Utrecht: Boom Juridische Uitgevers/ Willem Pompe Instituut voor Strafwetenschappen.

- Laan, A.M. van der et al., 2008, *Ik zit vast; Een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren*. Den Haag: WODC/Boom Juridische uitgevers.
- Landelijk ExpertiseCentrum Diversiteit (LECD), 2009, *Politie voor eenieder; Een eigentijdse visie op diversiteit*. Apeldoorn: Politieacademie/LECD.
- Lee, R.M., M. Draper en S. Lee, 2001, 'Social connectedness, dysfunctional interpersonal behaviors, and psychological distress: Testing a mediator model', *Journal of Counselling Psychology*, 48: 310-8.
- Lemaire, Ton, 1976, *Over de waarde van kulturen*. Baarn: Ambo.
- Loewenstein, 1994, 'The psychology of curiosity; A review and reinterpretation', *Psychological Bulletin*, 116-1: 75-98.
- Mauss, Marcel, 2004 (1950), 'Essai sur le don', in: idem: *Sociologie et anthropologie*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Mauss, Marcel, 2000 (1954), *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. New York/Londen: Norton [vertaling van Mauss 1950].
- Meesters, C. et al, 1996, 'Psychometric evaluation of the Dutch version of the aggression questionnaire', *Behaviour Research and Therapy*, 34: 839-43.
- Menger, A. en L. Krechtig, 2004, *Het delict als maatstaf; Methodiek voor werken in gedwongen kaders*. Utrecht: Reclassering Nederland.
- Noije, Lonke van en Karin Wittebrood, 2008, *Sociale veiligheid ontsleuteld; Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid*. Den Haag: SCP.
- Oei, T.I. en M.S. Groenhuijsen (red.), 2009, *Forensische psychiatrie en haar grensgebieden; Actualiteit, geschiedenis en toekomst*. Alphen a/d Rijn: Kluwer.
- Pass, Jessica A., 2009, *The self in social rejection*. Groningen [dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen]
- Pels, Trees, 2008, 'Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst', in: Brons, Hilhorst en Willemsen. 2008, pp. 183-97.
- Prinsen, Bert en Ingrid Ligtermoet, 2008, *Handleiding coördinatie van zorg; Door de keten van zorg voor kinderen en jongeren in Almere*. Utrecht/Almere: Nederlands Jeugdinstituut, Gemeente Almere, Zorggroep Almere, GGD Flevoland.
- Real, Terence, 1998 [1997], *I don't want to talk about it; Overcoming the secret legacy of male depression*. New York etc.: Simon & Schuster
- Reitsma-van Rooijen, Margreet, 2009, *The impact of linguistically biased messages on involved receivers*. Amsterdam: Vrije Universiteit/Kurt Lewin Instituut [dissertatie Vrije Universiteit, Amsterdam.]
- Rijnen, Kairen, 2006, 'Context en verbondenheid. Vragen bij de bruikbaarheid van RISc voor vrouwelijke daders', *Proces*, 85-3: 90-6.
- Roberts, Julian V., Loretta Stalans en Mike Hough, 2005, 'Publieke meningen over herstelrecht', *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 5-1: 25-34.
- Rohlof, Hans en Ton Haans (red.), 2005, *Groepstherapie met vluchtelingen; Transculturele praktijk*. Houten: Bonn Stafleu van Loghum.
- Ruben, Lillian B., 1997 [1996], *The transcendent child; Tales of triumph over the past*. New York: HarperCollins (Basic Books).
- Ruiter, Corinne de, en Kim van Oorsouw, 2008, 'Gewetensvorming, jeugdcriminaliteit en etniciteit; Een onderzoekssynthese', in: Brons, Hilhorst en Willemsen (red.), pp. 135-60.
- Ruiter, Corinne de, en Sanne Hillege, 2008, 'Sociale binding, jeugdcriminaliteit en etniciteit; Een onderzoekssynthese', in: Brons, Hilhorst en Willemsen (red.), pp. 161-81.
- San, Marion van, 1998, *Stelen en steken; Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- San, Marion van, 2009, *De aantrekkingskracht van 'gevaarlijke' mannen* [ter perse; oratie, 28 september 2009, Universiteit Utrecht.]
- San, Marion van, Jan de Boom en Anton van Wijk, 2007, *Verslaafd aan een flitsende levensstijl*. Rotterdam: RISBO.
- Schinkel, Willem, 2008, *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.

- Schweitz, Marijke et al., 1992-1995, *[Programa di guia i informashon pa futuro mama]*, Willemstad, Curaçao: Stichting Neutrale Wijkverpleging/Infese [9 deeltjes].
- Sennett, Richard, 2004 [2003], *Respect; The formation of character in an age of inequality*. Londen: Penguin.
- Sluis, Miriam, 2004, *De Antillen bestaan niet; De nadagen van een fictief land*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Smit, Aukje, Joost van Genabeek en Mike Klerkx, 2007, *Sociale economie en de lokale overheid*. Hoofddorp: TNO Kwaliteit van leven.
- Stern, Jessica, 2001, *The ultimate terrorists*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Stern, Jessica, 2004 [2003], *Terror in the name of God; Why religious militants kill*. New York: HarperCollins.
- Stevens, Gonneke en Violaine Veen, 2009, *Marokkaanse jeugddelinquenten, een klasse apart?* Den Haag: Nicis Instituut.
- Swaan, Abram de, 1996, *De mensenmaatschappij*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Swaan, Abram de, 2006, *De botsing der beschavingen en de strijd der geslachten*. Utrecht: Forum/Uitgeverij Ger Guijs.
- Tangney, June P. en Ronda L. Dearing, 2004 (2002), *Shame and guilt*. Londen/New York: Guilford Press.
- Thaler, Richard H. en Cass R. Sunstein, 2008, *Nudge; Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. Londen/New Haven: Yale University Press.
- Tibbets, S.G., 2003, 'Self-conscious emotions and criminal offending', *Psychology Reports*, 93: 101-26.
- Tigges, L.C.M., 2005, *Terugdringen recidive; Gedragsinterventies*. Den Haag: WODC.
- Tonk, Florence, 2008, *Het belang van vertrouwen*. Rotterdam: Mikado.
- Twenge, Jean M., et al., 2001, 'If you can't join them, beat them; Effects of social exclusion on aggressive behavior', *Journal of Personality and Social Psychology*, 81-6: 1058-69.
- Unesco, 1996[1995], *De kracht van cultuur; Onze creatieve diversiteit*. Amsterdam: KIT [Nederlandse vertaling Unesco rapport *Our creative diversity: Report of the world commission on culture and development*, 1995, waaraan toegevoegd een bundel commentaren van de hand van Anil Ramdas, Raymond van den Boogaard, Jean-Pierre Guepin, Ria Lavrijsen en Livio Sansone.]
- Vermeulen, Floris, 2008, *Diversiteit in uitvoering; Lokaal beleid voor werkloze migrantenjongeren in Amsterdam en Berlijn*. Den Haag: Nicis.
- Vervaeke, Geert, en Evy De Caluwé, 2008, 'Grenzen stellen; Kennisfundament aanpak jongeren, beleidslijn 'Grenzen stellen'', in: Brons, Hilhorst en Willemsen. 2008, pp. 5-90.
- Vlieger, M.C. de, 2008, *Kaapverdianen en geweld in Rotterdam*. Apeldoorn: Politieacademie [onderzoek in kader Leergang Algemene Recherchekunde.]
- Vorst, Roland van der, 2008[2007], *Nieuwsgierigheid; Hoe we elke dag worden verleid*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Weijers, Ido (red.), 2008, *Justitiële interventies; Voor jeugdige daders en risicjongeren*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Wienen, J., P. v.d. Burg en A. Klink, 2003, *Investeren in integratie; Reflecties rondom diversiteit en gemeenschappelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut CDA.
- Williams, Kipling D., Joseph P. Forgas en William von Hippel (red.), 2005, *The social outcast; Ostracism, social exclusion, rejection and bullying*. New York: Psychology Press.
- Willemsen, F., 2008, 'De rationele keuzetheorie en het kennisfundament', in: Brons, Hilhorst en Willemsen. 2008, pp. 199-209.
- Winkels, Jeroen, 2008, *Kappen met asociaal gedrag; Evaluatie van de pilot FF Kappe in Rotterdam*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen/ITS.

‘Het boek [*De terreur van schaamte*] is een aanrader voor mensen in beleid en politiek, een uitdaging om naar geweldsmechanismen te kijken vanuit een ander gezichtspunt dan tot dusverre gebruikelijk. Het is een gemakkelijk leesbare en overtuigende studie.’

Nathalie Assen, *VNG Magazine (Vereniging Nederlandse Gemeenten)*, 2007, nr. 35

In zijn zeer erudiete essay doet dr. Broek het fenomeen op zeer gedetailleerde wijze uit de doeken. Aanbevolen lectuur voor eenieder die zich met de problematiek van het geweld bezig houdt.’

Uitpers, nr 91, 9de jrg., november 2007 [www.uitpers.be]

‘De onderzoekers eindigen met de veronderstelling dat er bij de daders sprake is van een sociaal wraakmotief. [...] Een belangrijke vraag blijft echter onbeantwoord: waar komt de woede van deze jongeren uit minderheidsculturen precies vandaan? De socioloog en Antillendeskundige Aart G. Broek heeft zich in een uitvoerig essay [...] nu juist met dit probleem beziggehouden. [...] Interessant is echter bovenal, dat deze uitleg dieper reikt dan het zoeken naar de culturele verklaring voor crimineel gedrag. Wanneer deze theorie van ‘geloochende schaamte’ standhoudt, zouden we daarmee een mechanisme op het spoor komen dat culturele variatie overstijgt.’

prof.dr. Frank Bovenkerk,
(emeritus) hoogleraar criminologie Willem Pompe Instituut,
Universiteit Utrecht, in uitnodiging voor deelname aan expertmeeting april 2007.

‘Al met al geeft Broek een interessante analyse die dieper graaft dan het huidige cultuurdenken over geweld en criminaliteit. [...] Een tegengeluid dus tegen de schaamteloze verdachtmakingen van tegenwoordig.’

Mariette Hermans, *OSO*, Jrg. 27 (2008), nr. 2.

‘*De terreur van schaamte* [...] is ook een eye opener. Best wel.’

www.wijblijvenhier.nl, 9 oktober 2007.

‘Ik stond al wat argwanend tegenover schaamte, maar dit rapport van dr. Aart G. Broek heeft me definitief overtuigd. Schaamte is niet zo onschuldig als velen denken, [...]’

Monique Greveling, filosoof, www.sofiapraxis.nl

‘Een essay heeft voornamelijk als waarde het bijeenbrengen van verschillende literatuurbronnen en het op grond daarvan komen tot originele conclusies. De auteur is daar zeker in geslaagd en toont een grote belezenheid, [...]. De beschrijving van schaamte in al zijn uitingsvormen in de huidige samenleving is een sterk punt van dit boek: de auteur kapselt daarbij ook het begrip ‘schuldgevoel’ verder af, [...] Voor psychotherapeuten en forensisch onderzoekers blijft dit korte werk wel een duidelijke aanrader, al is het maar om de geest scherp te blijven houden.’

J.G.B.M. Rohlof, *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 50 (2008) 7, 484-485.

'*De terreur van schaamte* is een belangrijk boek dat iedereen is aan te raden die ook maar enigszins geïnteresseerd is in hedendaagse debatten over allochtonen en criminaliteit, *nature/nurture*-problematiek, de botsing van culturen, of in filosofische vragen op het breukvlak van psychologie en moraal.'

dr. J.A. (Han) van Ruler, filosoof, *Tijdschrift voor Filosofie* (België), 2008, nr. 1.

'[...] als [Broek] gelijk heeft en (geloochende) schaamte is inderdaad 'de brandstof voor agressie', dan zou dat ook de sleutel kunnen zijn om gewelddadige figuren te benaderen. Bijvoorbeeld in de jeugdinstellingen die vol zitten met jongens die schreeuwen om 'respect'. Respect is volgens Broek de keerzijde van beschaming, namelijk acceptatie en het gevoel ergens bij te horen. En daar zou hij wel eens groot gelijk in kunnen hebben.'

Michaja Langelaan, *PSY*, jrg. 11 (2007), nr. 10.

'Te vaak wordt de oorzaak van de problemen exclusief gezocht in de cultuur en de religie van allochtone jongeren. In de theorie die Broek – op basis van ervaringen met Antilliaanse jongeren - ontvouwt, is iedereen onder bepaalde condities in staat tot agressie, ongeacht zijn etnische of culturele achtergrond. Ook autochtone daders van huiselijk geweld, groepsverkrachters, voetbalhooligans of zelfmoordterroristen kunnen veel beter worden begrepen als de weggedrukte schaamte wordt erkend als criminogene factor, dat wil zeggen als een van de belangrijkste veroorzakers van dat criminele, gewelddadige gedrag.'

Sjors van Beek, *Binnenlands Bestuur*, jan. 2007 (nr. 1).

'[...], the argumentation of the author is broad, impartial, and it possesses depth according to the Von Werder analysis. Furthermore, the author gives good grounds, backings and rebuttals to convince the reader according to the Toulmin analysis. Despite [some] missing information the author used good quality academic literature to underpin his recommendation. Therefore the recommendation of taking unacknowledged shame into account while improving diagnosis is acceptable for Re-classering Nederland.'

Annemiek Elsholz en Pieter Hofmann, *De terreur van schaamte; a second opinion*. Policy Evaluation & Advice, Vrije Universiteit Amsterdam, december 2007.

CARILEXIS*

dr. Aart G. Broek

t. 071.5142604

m. 06.30367327

agbroek@planet.nl

www.carilexis.nl

* onderdeel van Klasse! Onderwijs & Opvoeding - KvK Rijnland nr. 28111135